

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

QO`QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

BOSHLAHG`ICH TA`LIM PEDAGOGIKASI, INNOVATSIYA VA
INTEGRATSIYASI

(O`quv qo`llamma)

Boshlang`ich ta`lim: 5111700-boshlang`ch ta`lim va sport tarbiyaviy ish

Toshkent – 2020

ANNOTATSIYA

Mazkur o`quv qo`llanma “Boshlang`ich ta`lim pedagogikasi, integratsiyasi va innovatsiyasi” fanining “Pedagogika”, “Integratsiya”, “Innovatsiya” bo`limlarini o`z ichiga olgan bo`lib, unda “Boshlang`ich ta`lim pedagogikasi, integratsiyasi va innovatsiyasi” fanining mazmuni, maqsad va vazifalari yoritilgan. Mazkur o`quv-metodik qo`llanma mustaqillik mafkurasi g`oyalari asosida bayon etilgan.

O`quv qo`llanma Oliy o`quy yurtlarining “Boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy ish” yo`nalishi talabalariga mo`ljallangan.

В учебном пособии включены разделы «Педагогика», «Интеграция», «Инновации» по предмету «Педагогика, интеграция и инновации начального образования». Описано содержание, цели и задачи предмета «Педагогика, интеграция и инновации начального образования». В основе этого учебника лежат идеи идеологии независимости.

Учебник предназначен для студентов высших учебных заведений по направлению «Начальное образование и спортивное воспитание».

This textbook includes sections "Pedagogy", "Integration", "Innovation" on the subject "Pedagogy, integration and innovation of primary education." It describes the content, goals and objectives of the subject "Pedagogy, integration and innovation of primary education." This textbook is based on the ideas of the ideology of independence.

The textbook is intended for students of higher education institutions in the field of "Primary education and sports education."

Tuzuvchi muallif:

Taqrizchilar:

KIRISH

Respublikamiz mustaqillik yillarida ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish maqsadida bir qator asoslarni ishlab chiqdi. Milliy pedagogikamizning jadal sur'atlarda taraqqiy etishi, ta'lim-tarbiya jarayonida Al-Buxoriy, At-Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Az-Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ogahiy, Abdulla Avloniy singari ulug' olim-u adiblar, fozil-u fuzalolarning merosidan foydalanish imkoniyati yaratildi. Ular ta'limdagi milliy xususiyatlarga alohida e'tibor berishgan. Mustaqillik yillariga qadar ularning pand-o'g'itlari yetarli darajada o'rganilmadi. Tarixdan ma'lumki, bir vaqtlar Sharq pedagogikasi nihoyatda gullab-yashnagan. Olmon olimi Xerler „Sharq Yevropaning muallimidir“ deganida ana shu rivojlanish davrlarini ko'zda tutgandir, ehtimol.

Bobokalonlarimiz yosh avlod tarbiyasi borasida dorilfunun yaratib qoldirganlar. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi sanalmish „Avesto“ dan tortib to hozirgi kunda yashab ijod etayotgan pedagog-olimlar asarlarida nekbin pedagogik mafko'ra o'z aksini topgani bejiz emas.

Bugungi kun o'zbek pedagogikasi millat ruhiyatidagi nozik jihatlarni hisobga olgan va dunyo tarbiyashunosligidagi eng so'nggi yutuqlarga tayangan holda taraqqiy etmoqda. Zamonaviy o'zbek pedagogikasida barkamol insonni shakllantirish rasmiy ravishda bosh maqsad qilib belgilangan.

Ma'lumki, pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etadi. Bugungi kunda esa ana shu jarayon avj pallasiga kirdi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Modomiki, zamon jadal sur'atlarda o'zgarayotibdimi, demak, pedagogika ham shu o'zgarishlarga hamohang bo'lmog'i darkor. Shularni nazarda tutgan holda ushbu o'quv qo'llanma sharq mutafakkirlari asarlaridan unumli foydalangan holda yaratildi.

1-MAVZU: BOSHLANG'CH PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi
2. pedagogika fanining tuzilishi va uning boshqa fanlar bilan bog'liqligi
3. Ilg'or tajribalarni o'rganish

Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi yosh avlodni hayotga tayyorlash, ular tarbiyasini samarali amalga oshirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bu ehtiyoj borasida orttirilgan tajribalar to'plangandan keyin o'sha tajribalarni umumlashtirish, yoshlar tarbiyasi haqida qonun-qoidalarini ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi.

Avvalo pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo'ladi. Ba'zi falsafiy fikrlar quldorlik jamiyatidayoq rivojlana boshlagan edi.

Qadimdan inson tarbiyasiga oid fikrlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o'z ifodasini topgan. Ularda rostgo'ylik, ota-onaga hurmat-ehtirom kabi fazilatlar tarannum etilgan. „Alpomish“, „To'maris“ kabi doston va ertaklarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari ulug'lanadi. Ta'lim va tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarining bola tabiati, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogika fani ravnaqiga ulush qo'shganlar. Mashhur hind masali „Kalila va Dimna“, Nizomulmulkning „Siyosatnoma“, Nosir Xisravning „Saodatnoma“, „Ro'shnoyinoma“, Yusuf xos Hojibning „Qutadg'u bilik“, Mahmud Koshg'ariyning „Devon-u lug'atit turk“, Ahmad Yugnakiy, Kaykovus, Alisher Navoiyning ko'pgina asarlari odob-axloqqa bevosita daxldordir.

Bu allomalarning asarlari pedagogik fikrlarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu asarlarda insonparvarlik, halol mehnat, do'stlik, chin muhabbat, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlar o'z aksini topgan. Suqrot, Aflotun, Demokrit kabi buyuk faylasuflar tomonidan murakkab falsafa tizimi yaratilgan.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanishida chex pedagog olimi Yan Amos Komenskiyning hissasi katta bo'ldi. Uning „Buyuk didaktika“ asari haqli ravishda pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar hisoblanadi. O'n sakkizinchi asrga kelib O'rta Osiyoda ham pedagogik fikrlar taraqqiy eta boshladi. XIX asr boshlarida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Saidrasul Aziziy, Saidahmad Siddiqiy kabi ma'rifat jonkuyarlari yetishib chiqdi. Bu olimlar yangi usuldagi maktablar tuzish, darsliklar yaratish, xalq o'rtasida ma'rifatni targ'ib etishda jonkuyarlik qildilar.

Pedagogika fanining mazmunini boyitib va rivojlantirib boradigan qator manbalar mavjud. Ayniqsa, maqollar, ertaklar, dostonlar, ashulalar, udumlar va topishmoqlarda tarbiya haqidagi xalq donishmandligi qamrab olingan.

Allomalarning pedagogika nazariyasiga oid fikrlaridan fanda unumli foydalanilmoqda. Shu bilan birga, pedagogika fani yangi g'oyalar evaziga boyimoqda. Pedagogikada „tarbiya“ so'zi turli ma'noda ishlatiladi. Chunonchi, tarbiya keng sotsial ma'noda, ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini: oilani, maktabgacha tarbiya muassasalarini, o'quv-tarbiya muassasalarini, mehnat jamoalari, axborot manbalarining tarbiya yo'nalishida olib boradigan harakatlarini o'z ichiga oladi. Bu tarbiya vositalari o'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi.

Pedagogik adabiyotlarda va amaliyotda „tarbiya“ so'zi aniq, tor yo'nalishni belgilash uchun ham ishlatiladi. Xuddi shu ma'noda tarbiyachi rahbarligida aniq maqsadga qaratilgan jarayon tushuniladi.

O'qitish - o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyati va bu jarayonda bolalarning ma'lumot olishi, o'quv ko'nikma va malakasini egallashi, tarbiyalanib, rivojlanib borishi nazarda tutiladi.

Ma'lumot - bunda nafaqat o'qitish, balki mustaqil bilim olish, ommaviy axborotlar ta'sirida bo'lish bilan birga, insonning ilmiy tizimni egallashi, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishi ko'zda tutiladi.

Inson kamoloti - bu insonning keng ma'noda ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanish jarayonidir. Bu jarayonda tarbiyaning muhim ahamiyat kasb etishi

ta'kidlanadi.

Insonning shakllanishi - bu insonning hayot yo'li davomida rivojlanishining o'ziga xos shakli bo'lib, maxsus olib boriladigan tarbiyaviy ta'sir natijasi hisoblanadi.

Pedagogikada yana bir qancha tushunchalar mavjudki, ular haqida boshqa boblarni o'rganish jarayonida fikr yuritiladi.

Fan va texnikaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi, turli yo'nalishlarda bilim hajmining o'sib borishi fanning tabaqalanib, turli tarmoqlarga bo'linishiga sabab bo'lmoqda.

Yaqin o'tmishda falsafadan ajralib chiqqan pedagogika fanida ham ko'pgina tarmoqlarga bo'linish jarayoni ko'zga yaqqol tashlanadi. Ayrim tarmoqlar esa mustaqil fan sifatida shakllanadi. Masalan, maktab pedagogikasi, maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Ayrimlari esa fan sifatida endi shakllanib kelmoqda. Kattalar pedagogikasi, oliy maktab pedagogikasi shular jumlasidandir. Hozirgi zamon pedagogikasi ko'p tarmoqli fan bo'lib, avvalo tarbiya ijtimoiy hodisa ekanligi jihatidan pedagogika tarixi bilan bog'lanadi. Pedagogikaning ko'zi ojiz, aqli zaif, qulog'i kar - jismoniy kamchiliklarga ega bo'lgan bolalarni tarbiyalash va ularni hayotga tayyorlash bilan shug'ullanadigan yana bir tarmog'i - maxsus pedagogika (surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika) defektologiya bilan chambarchas bog'liqdir.

Pedagogika fani tarmoqlariga predmetlarni o'qitishning qonuniyatlarini o'rganuvchi fan - metodika ham kiradi. Shu bilan birga, pedagogika fani boshqa fanlardan ajralgan holda rivojlana olmaydi. Pedagogikaning tarbiya sohasidagi obyekti o'sib kelayotgan yosh avlod bo'lganligi uchun pedagogika insonni o'rganuvchi fanlar bilan bog'liqdir.

Inson biologik evolutsiyaning mahsuli sifatida biologiya fanlarining o'rganadigan obyekti hisoblanadi. Shuning uchun bu fanlar pedagoglar o'rganishi lozim bo'lgan fanlar qatorida o'quv rejalariga kiritilgan.

Pedagogika fanining metodologik asosini falsafa tashkil etadi. Chunki

Pedagogika bola tarbiyasida uning yosh va individual (psixologik) xususiyatlarini hisobga olib boradi. Shu bois pedagogika uchun pedagogik psixologiyaning bola xususiyatlari, ularda o'tadigan psixik jarayonlarning qonuniyatlari haqidagi ma'lumotlar muhimdir. Shunga ko'ra, pedagogikaning psixologiya fani bilan bog'liqligi an'anaviy tus olgan.

Pedagogika fani taraqqiyoti pedagogika fanlari tizimini vujudga keltirdi.

Bular:

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'lanish tizimida etnografiya, xalq pedagogikasi kabilar alohida o'rin tutadi.

Pedagogika o'z tadqiqot obyektiga va tadqiqot metodlariga ega. Ilmiy tadqiqot barcha fanlar kabi pedagogika fanini ham takomillashib borishiga, ayrim pedagogik hodisalarni tekshirishga, ularni to'g'ri hal etish yo'llarini aniqlashga yordam beradi.

7

o'rganiladi. Miqdor o'zgarishi sifat o'zgarishiga o'tish daqiqalarida kuzatiladi.

Adabiyotlar bilan ishlash metodi. Pedagogik muammolarni tadqiq etish adabiyotlarni o'rganishdan boshlanadi. O'rganiladigan hujjatlar va manbalarga xalq maorifiga aloqador hujjatlar kiradi. Shu bilan birga, pedagogika faniga oid bo'lgan tarixiy-pedagogik adabiyotlar, arxiv hujjatlari, pedagogik matbuot materiallari, darsliklar, o'quv-metodik ishlanmalar ham kiradi. Adabiyotlarni o'rganish metodi muammolarning qay tomonlari yaxshi ochilganligini, qaysi masalalar hal etilmagani kabilarni bilish imkoniyatini beradi.

Adabiy manbalar bilan ishlash quyidagi metodlardan foydalanishni nazarda tutadi: bibliografiya tuzish, annotatsiya, konspektlashtirish. Ishning maqsadidan kelib chiqqan holda yuqoridagi usullardan biri tanlab olinadi.

Bibliografiya — bu hal etilishi lozim bo'lgan muammoni tadqiq etish jarayonida zarur bo'lgan adabiyotlar ro'yxati. Adabiy manbalar bilan ishlash aniq ma'lumotlarni bibliografiya tuzish yo'li bilan rasmiylashtirishni talab etadi. Bunda ma'lumotlar muallifning ism-sharifi, asarning nomi, nashriyoti nomi (maqolalar uchun jurnal va gazetalarning nomi), manzili va nashr etilgan yili ko'rsatiladi.

Ilg'or tajribalarni o'rganish metodi. Pedagogikaning ko'pgina muammolarini hal etishda ta'lim-tarbiya sohasida orttirilgan tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilg'or o'qituvchilar tajribasi bilan bir qatorda, oddiy o'qituvchilarning faoliyatlari ham o'rganib boriladi. Chunki tajribalarni o'rganish jarayonida muammo, yutuq va kamchiliklar aniqlanadi.

Pedagogik tajribalarni o'rganishda kuzatish, intervyu olish, anketalar tarqatish, o'quvchilarning yozma va ijodiy ishlari, pedagogik hujjatlarni o'rganish metodlaridan foydalaniladi.

Kuzatish — o'rganish lozim bo'lgan pedagogik hodisani ma'lum maqsad nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda kuzatuvchi kuzatish bayonnomasini olib boradi. Kuzatish obyektiga oid bo'lgan aniq faktik material tayyorlanadi. Kuzatish belgilangan aniq reja asosida olib boriladi.

Suhbat (fakt) dalillar to'plash yoki kuzatish davomida to'plangan

materiallarga aniqlik kiritish maqsadida olib boriladi. Suhbat tadqiqotning mustaqil yoki yordamchi metodi sifatida qo'llaniladi.

Anketalar tarqatish. Bu ommaviy ravishda material to'plash maqsadida anketalar tarqatish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tadqiqot uchun muhim bo'lmagan materiallar o'quvchilarning yozma yoki bir qancha fanlar bo'yicha mustaqil ishlarni bajargan daftarlarini tekshirish, o'rganib chiqish yoli bilan turlarga ajratilishi mumkin.

Maktab hujjatlarini o'rganish — o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, metodistning to'plagan ma'lumotlari, sinf jurnallari, kundaliklar, yig'ilish va majlislar bayonnomalari tadqiqoti uchun olib borilayotgan ta'lim-tarbiyaning ahvoli, darajasi haqida obyektiv axborot manbayi hisoblanadi.

Pedagogik hodisalarni tadqiq qilish jarayonida eksperiment (sinov) muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus tashkil etilgan eksperiment qo'llanilayotgan yoki qo'llanishi mumkin bo'lgan u yoki bu metod va usullar samaradorligini aniqlash maqsadida amalga oshiriladi.

Matematik metod. Bu metod ommaviy materiallarni tahlil qilishda (masalan, anketalar tarqatish yo'li bilan to'plangan materiallarni yoki ma'lumotlarni umumlashtirish uchun) qo'llaniladi. U eksperiment natijalarining aniq baholanishini, xulosalarning ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari va ularni amalda tatbiq etish. Pedagogikada bu jarayon turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Chunonchi, tadqiqotchilarning seminarlarda, ilmiy konferensiyalarda tadqiqot natijalari bo'yicha ma'ruzalar bilan chiqishi, ilmiy maqolalar, kitoblar nashr etilishi, o'qituvchiga mo'ljallangan metodik tavsiyalar bo'lishi mumkin. Pedagogikada hali hal etilmagan muammolar juda ko'p. Bular ilmiy tadqiqot olib borish yo'li bilan hal etiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Pedagogika nima bilan shug'ullanadi, nimalarni tadqiq qiladi?
2. Qaysi ulug' adiblar ta'limiy-tarbiyaviy xarakterdagi asarlarni yaratganlar?
3. XX asrda o'rta osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotiga hissa qo'shgan olimlar kimlar edi?

4. Asosiy pedagogik tushunchalarni sanang va izoxlang
5. Pedagogika fanining qanday ilmiy tadqiqot metodlarini bilasiz? Ularni misollar bilan tushuntiring.

2-Mavzu. Pedagogika fanining umumiy asoslari.

Reja:

1. Pedagogikaning fan va o'quv predmeti sifatidagi taraqqiyoti.
 2. Fan va o'quv predmeti, ularning aloqasi va o'ziga xos xususiyatlari.
- Pedagogikaning o'quv predmeti sifatidagi asosiy rivojlanish davrlari.

Hozirgi zamon pedagogika fani oldida turgan muhim muammolardan biri - o'qituvchi va pedagogik mehnat sharoiti muammosi hisoblanadi. Chunki o'qituvchida barcha pedagogik g'oyalar mujassamlangan bo'lib, uning faoliyati orqali bu g'oyalar amalga oshiriladi va hayotga tatbiq etiladi.

O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zahirida yosh avlodni odobli, axloqli qilib tarbiyalash, ularni bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim vazifalar yotadi. Bularni amalga oshirish esa o'qituvchining xilma-xil faoliyatiga bog'liq: bolalarni o'qitish, maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil eta bilish va o'tkazish, ota-onalar o'rtasida pedagogik targ'ibot ishlarini olib borish va hokazo. Bularning hammasi o'qituvchidan chuqur bilimga ega bo'lishni, o'z sohasini, bolalarni sevishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim konsepsiyasida mutaxassis vazifalari quyidagicha belgilangan: "...mutaxassis o'z faoliyati, sohasidan qat'iy nazar, ijodiy jamoalarda ishlay olish qobiliyatiga, menejment va marketing sohalarida tayyorgarlikka ega bo'lishi, yangi texnologiyalarni joriy etishning xo'jalik, ijtimoiy va madaniy jihatlarini aniq tasavvur qila olishi kerak". Ushbu fikrlar o'qituvchilarga ham bevosita taalluqli. Chunki jamiyatimizda sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar, bozor munosabatlariga kirib borishimiz o'qituvchidan nafaqat kasbiy bilimlarni, balki iqtisodiy, yuridik, texnikaviy bilimlardan ham xabardor bo'lishni taqozo qilmoqda. Bu o'rinda boshlang'ich sinf o'qituvchisi xususida alohida to'xtalmoq zarur.

Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri -o'z kasbiga

sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi, o'z kasbini sevishi uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki maktabda ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat o'qituvchiga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'zi o'qitayotgan predmetlarni chuqur bilishi, uning metodikasini o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi bolalarning shu predmetga bo'lgan qiziqishini oshiradi, o'qituvchining obro'yini oshiradi. O'quvchilar o'qituvchining o'z bilimlarini bolalarga yetkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoyiligini ham taqdirlashadi.

O'qituvchining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi (ayniqsa, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng xalqimizning o'z tarixi, madaniyati, urf-odatini o'rganishga, bilishga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgan davrda) ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi. Hozirgi zamon o'qituvchisi va ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisi milliy qadriyatlarimizni bilibgina qolmay, keng ota-onalar jamoatchiligi ichida, sinfda uning otashin targ'ibotchisi ham bo'lishi kerak.

O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan muhim talablardan biri— bolalarni sevis, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni hurmat qilishdan iboratdir. Bolani sevgan, butun kuch va bilimini bolalarning kelajagi, ularni Vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan insongina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, o'qituvchilik kasbiga loqayd inson haqiqiy o'qituvchi bo'la olmaydi.

“Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi“da boshlang'ich sinf o'qituvchisining qiyofasi quyidagicha ta'riflanadi: „...eng muhimi, bolalarda o'qish, o'rganishga chinakam havas, ishtiyoq uyg'otuvchi, e'tiqod hosil qiluvchi ustoz sifatida alohida o'rin tutadi“. Bu konsepsiyada boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan quyidagi talablar ham keltiriladi:

- O'zbekiston - kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonadigan milliy iftixor tuyg'usiga ega bo'lishi;

- bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiya qila olishi;

- nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli va tasvir vositalarini, adabiy til uslub va me'yorini to'la egallagan bo'lishi zarur.

O'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan bunday fazilatlarni undagi pedagogik odob shakllantiradi. Pedagogik odob o'qituvchining yuksak kasbiy fazilatidir. U o'qituvchining sabotli bo'lish, o'z hissiyotini idora qila olishi, bolalarga pedagogik ta'sir o'tkazish vosita va me'yorlarini belgilashi va aniqlashiga yordam beradigan fazilat hisoblanadi. Yuksak pedagogik odobga ega bo'lgan o'qituvchigina sinfda mo'tadil psixologik iqlim o'rnatiladi, bolalar qalbiga tez yo'l topa oladi.

Pedagogik taraqqiyotning samarali bo'lishi o'qituvchidan quyidagi qobiliyat turlarini talab qilinadi:

1. Bilish qobiliyati
2. Tushuntira olish qobiliyati
3. Kuzatuvchanlik qobiliyati
4. Nutq qobiliyati
5. Tashkilotchilik qobiliyati
6. Obro' orttira bilish qobiliyati
7. To'g'ri muomala qila olish qobiliyati
8. Kelajakni ko'ra bilish qobiliyati
9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati

O'z xizmati xususiyatiga ko'ra o'qituvchi tashkilotchilik fazilatiga ham ega bo'lmog'i lozim. Buning uchun o'qituvchi tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatiga ishongan bo'lmog'i zarur. Tashabbuskor va g'ayratli o'qituvchi bolalarni o'z orqasidan ergashtira oladi, o'quvchilar unga ergashadi.

O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchun o'qituvchining salomatligiga ham ma'lum talablar qo'yiladi. O'qituvchining ovoz paychalari rivojlangan, ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lishi, uzoq vaqt tikka tura olishi, ko'p yurishi, epchil harakat qila olishi (ayniqsa, boshlang'ich sinf

o'qituvchilari) kerak. Chunki kichik maktab o'quvchilari tinib-tinchimaydigan, o'ta qiziquvchan, serharakat bo'ladilar. Bu sharoitda o'qituvchi ham shu xususiyatlarga ega bo'lmog'i lozim.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan umumiy talablar bilan bir qatorda, boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbining o'ziga xosligi ham ayrim muayyan talablarni keltirib chiqaradi. Chunonchi, boshlang'ich sinf o'qituvchisi anatomiya, fiziologiya, maktab gigiyenasi fanlaridan xabardor bo'lmog'i, o'quvchilar faoliyatini shu fanlar tavsiyasi asosida tashkil etishi lozim (sinflari gigiyenik talabga javob berishi, o'quvchilar kun tartibi, ularning aqliy va jismoniy rivojlanishini kuzatish va to'g'ri yo'naltirish); o'qituvchi o'z nutqini idora qilishi; adabiy nutq me'yorlariga rioya qilishi, ovozining baland-pastligiga ahamiyat berishi (ortiqcha baland ovoz bilan gapirish ham, sekin gapirish ham bolalarni charchatib qo'yadi); nutqning jonli, ifodali bo'lishiga e'tibor berishi; bolalarni charchatib qo'ymaslik maqsadida darsda ish turlarini tez-tez o'zgartira olishi, ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib qilishi, ular bilan yaqindan aloqa o'rnata olishi (bu faoliyat turi boshlang'ich sinf o'quvchilarining xulq-atvorini, mayllarini, jismoniy holatini o'rganishga yordam beradi) va ularga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yordamlashishi kerak. Nihoyat, u o'z ustida tinmay ishlamog'i lozim. Ayniqsa, qadriyatlarimizni o'rganishga, o'zligimizni tanishimizga, qadimiy madaniyatimizni bilishga ehtiyoj katta bo'lmoqda, zero, bu narsalarni bilmay turib mustaqilligimizni mustahkamlab, buyuk davlat qurib bo'lmaydi. Shunday ekan, boshlang'ich sinfdan boshlab bolalar sharqona tarbiya ta'siriga olinmog'i, milliy qadriyatni bilmog'i lozim. Bu o'qituvchidan shu sohada chuqur bilimga ega bo'lishni talab etadi.

O'qituvchining shaxsiy ma'naviy-axloqiy sifatleri bilan o'qituvchining kasbiy- ma'naviy-axloqiy sifatlarini yaqqolroq tasavvur qilish uchun quyidagi jadvallarga e'tibor qaratamiz.

O'qituvchining kasbiy shakllanishi kollejdagi ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. Kollejning o'quv reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-u asrorlarini o'rgatish, nazariy bilimlar berish va

ko'nikmalar hosil qilish nazarda tutiladi.

Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga ham imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlangan kasb to'g'ri ekaniga ishonch hissini uyg'otadi.

Ko'pgina talabalar I kursdan boshlab pedagogika va psixologiya fani bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etiladi. Ilmiy jamiyat a'zolari bo'lishadi, shu jamiyat orqali seminar va konferensiyalarda ma'ruzalar bilan qatnashadilar, shuningdek, kasbiy yo'nalishga ega bo'lgan jamoa ishlarida ishtirok etadilar. Talabalar bilan olib boriladigan bunday tadbirlarning muhim ahamiyati shundan iboratki, bu tadbirlar topshirilgan ishga jiddiy yondashish hissini tarbiyalaydi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanib borishida I kursdan boshlab o'tkaziladigan uzluksiz pedagogik amaliyot alohida ahamiyatga ega. Bu amaliyot 1, 2- kurslarda amalga oshiriladi. Uning asosiy maqsadi o'qishning birinchi yilidan boshlab, talabalarni maktabga o'rgatish, o'qituvchilik kasbidan xabardor qilib borishdir, qolaversa, uzluksiz amaliyot kasb tanlashga yo'llash vazifasini ham o'taydi. Bunday amaliyotlar birinchi kursning o'zidayoq: tanlagan kasbim to'g'rimi? Shu kasbni egallashga menda imkoniyat va xohish bor edimi, degan savollarga javob qaytarish imkoniyatini beradi. Bunday amaliyot davomida talabalar maktab va sinf jihozi, sinf o'qituvchisining ish tartibi, plan-konspekti, o'quvchilar tarkibi, ularning uy sharoitlari, darslik va o'quv qurollari bilan ta'minlanganligi kabilar bilan tanishadilar. O'qituvchining darslarini kuzatadilar, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda o'qituvchiga yordam beradilar, maktabda kuni uzaytirilgan guruhlar bo'lsa, shu guruh tarbiyachilari ishi bilan tanishib boradilar. Ota-onalar majlislarini tayyorlashda va o'tkazishda o'qituvchiga yordam berishadi. Xulosa qilib aytganda, uzluksiz pedagogik amaliyot talabalarni o'quv-pedagogik amaliyotga tayyorlab boradi.

O'qituvchining kasbiy shakllanish jarayonida maktab rahbariyati va jamoatchiligi katta rol o'ynaydi. Yosh o'qituvchilarga tajribali o'qituvchilarni biriktirib qo'yish, ularning darslarini kuzatish, metod birlashma ishlariga jalb etish

maktab rahbariyatining vazifasidir. Maktabda o'qituvchining o'z ustida ishlashiga, ilmiy-nazariy va metodik bilimlarini tinmay oshirib borishiga katta ahamiyat beriladi. O'qituvchi asta-sekin o'z kasbini o'zlashtirib borish bilan birga, ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib etadi.

O'qituvchilik kasbiga kirish va pedagogik mahoratni egallash jarayoni uni maktab o'qituvchilari jamoasiga kiritib, unda o'z o'rnini topib keta olishiga bog'liq. Jamoaning yordamidan yuz o'girmaslik, qiyinchiliklarga duch kelganda ruhan tushmay, o'z xato'larini ko'ra bilish va uni yo'qotish uchun harakat qilish uning o'qituvchi bo'lib shakllanishidan darak beradi.

Shu bilan birga, o'z-o'zini tarbiyalab borishga, o'z ustida tinmay ishlashga harakat qilish kasbiy fazilatlarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Zamonaviy ta'lim tizimi innovatsiyasining mohiyati nimada?
2. Innovatsion ta'limning asosiy xususiyatlariga nimalar kiradi?
3. Didaktik o'yin o'tkazilgan mashg'ulot mohiyati?
4. O'yin modeliga ta'rif bering.
5. Didaktik o'yin loyihalashning asosiy bosqichlari.
6. O'yin faoliyatiga tayyorlangandagi asosiy metodik talablar.
- 7.

3-Mavzu. Boshlang'ich maktabda pedagogik jarayonning zamonaviy tendensiyalari va texnologiyalari.

Reja:

1. Pedagogik jarayonning zamonaviy tendensiyalari
2. Pedagogik jarayonda o'quv-pedagogik texnologiyalar
3. Boshlang'ich maktabda pedagogik jarayonni optimallashtirish.

Ma'lumki, bolalar maktabga borgunga qadar ham jismoniy, ham ruhiy tomondan intensiv rivojlanib boradi. Biroq, odatda, bu jarayon maktabga chiqish bilan susayadi. Bolada o'qishga ishtiyoq tezda pasayadi. Rivojlanishdagi bunday holatning sabablaridan biri o'quvchilarning turli darajadagi rivojlanishini hisobga olmaydigan usullarning qo'llanishidir. Sinflar qanday to'ldirilmasin, u yoki bu

fanni idrok qilish va o'zlashtirishga nisbatan bolalar rivojlanishini hamisha uchta darajaga: yuqori, o'rta va quyi darajaga ajratish mumkin. Bu tabiiy hol hisoblanib, bu erda biz aqliy rivojlanish tushunchasini intellekt rivojlanish bilan bog'laymiz. Bu holda miyaning yetilishi, binobarin, yanada kattaroq talablarni idrok qilishda va adaptatsiya qilish tezligiga bog'liq bo'ladi. Barcha adaptatsiya tizimi ayni shu vazifaga xizmat qiladi.

Demak, muayyan sharoitlarda miya rivojiga ta'sir etish mumkin ekan. Quyidagi rivojlantirish usuli tizimi asosida yotgan ba'zi dastlabki nazariy qoidalarni ko'rib chiqaylik:

1. Rivojlantirish usuli asosida umumiy va sotsial psixologiyaning tashqi va ichki prinsipi yotadi, unga ko'ra, ichki rivojlanish tashqi muhit bilan bog'liq bo'ladi. Bu tashqi muhit, masalan, maktabning ta'lim muhiti bo'lishi mumkin.

Bola intellektual rivojlanishi madaniy yoki ta'limiy muhit ta'sirida tezlashishi yoki sustlashishi mumkin. Ta'lim muhitining ta'siri faoliyat uchun qo'llanilayotgan usulga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bu usul mushohada jarayonining ichki rivojlanish mexanizmlarini avtomatik tarzda ishlatib, bola intellekti rivojiga yordam berishi mumkin.

2. Rivojlantiruvchi usulning maqsadi bolaning kamolotiga uyg'unlik baxsh etish, go'zallikka bo'lgan tabiiy intilishini qo'llab-quvvatlash, unda ijobiy his-tuyg'ular uyg'otishdir? Agar faoliyat natijalari kutilgan maqsadga muvofiq kelsa, ular bilan moslashsa, bolaning kutilgan natijada bilish ehtiyojlari qondirilsa, shundagina ijobiy-hissiy tuyg'ular vujudga keladi.

3. Bola, odatda, kamolotga va go'zallikka intiladi. Bu intilish tabiiy ehtiyoj hisoblanib, bunday ehtiyojni qondirish u yoki bu faoliyatni talab etadi. Bu ko'p narsalarda ko'rinadi: o'yin davomida, ovqatlanishda, intellektida, ishda va hokazo. Odatda, o'qituvchi bola bilan yaxshi ishlashni, o'quvchi esa yaxshi o'qishni istaydi. Biroq har doim ham o'ylagandek bo'lavermaydi, agar bolaga yordam berib, qo'llab-quvvatlansa, biz eng yaxshi natijaga erishishimiz mumkin.

Demak, o'quvchilar oldida masalani yechishning bir necha varianti tursa, ular ko'rsatilgan yordam va o'zining tabiiy intilish kuchidan foydalanadi, deyish

mumkin.

1. Inson muvozanati holatining qonuni, ya'ni kishining o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va axloqini muvofiqlashtirishga tabiiy intilishi.

Bu qoidani biz L.Festingerning sogitiv (bilish) dissonansi nazariyasi bilan tasdiqlashimiz mumkin. Uning mohiyati shundaki, insondagi ijobiy his-tuyg'ular uning kutganlari tasdiqlangan taqdirda vujudga keladi, kognitiv (bilish) tasavvurlari, ya'ni qachonki faoliyatning aniq natijalari belgilangan natijaga muvofiq kelsagina, mos tushgandagina amalga oshadi. Salbiy his-tuyg'ular faoliyatning kutilgan va haqiqiy natijalari orasida tafovut yoki dissonans yuz bersa, salbiy his-tuyg'ular yuzaga keladi va kuchayadi.

Kognitiv dissonans holati, odatda, subyektiv tarzda inson tomonidan diskomfort (noqulay) kabi o'tkaziladi va u iloji boricha tez o'tib ketishi mumkin; kognitiv natijalar va rejalarni ularni aniq olingan natijalarga muvofiq keladigan qilib o'zgartirish kerak yoki avvalgi kutilgan natijaga muvofiq keladigan yangi natijani olishga harakat qilish lozim. Birinchi holatda rivojlanish ro'y beradi, ikkinchi holatda esa rivojlanish bo'lmaydi. Shuning uchun rivojlantirish usulining tuzilishida o'quvchini muvozanat holatidan „chiqarishga“ yordam beradigan komponent bo'lishi zarur.

2. Insonning fikr-maqsadi – uning ongli ishlari va axloqining harakatlantiruvchi kuchidir. „Fikrlar dunyoni boshqaradi“, - degan edi Platon. Rivojlantirish usulining mohiyati bolaning o'z xulq- atvoriga nisbatan uning fikr-maqsadi ijobiy rivojini ta'minlashdan iboratdir.

Birinchi bosqich fikr-maqsadning dastlabki, birlamchi shakllanishidir. U uchta palladan iborat bo'ladi:

1. O'qituvchining nutqi ta'siri ostida o'quvchi his-hayajonlarining paydo bo'lishi (tashqi qo'zg'atgich istalgan belgi tizimidan kelishi mumkin).

2. His-hayajonlar ichki nutqning noaniq mazmunga ega bo'lgan birlamchi fikrlar: bilish yoki xulq-atvor predmeti to'g'risida umumiy tasavvurlargina paydo bo'lishiga yordam beradi.

3. Tashqi nutqda, ya'ni boshqalar uchun bo'lgan nutqda so'zlar yordamida

yoki biron-bir belgi sistemasi: mimika, qo‘l harakati, musiqa, raqs yordamida birlamchi nutq mustahkamlanadi. Dars uchun bu o‘quvchining tashqi nutqidir. Bu paytda ichki fikr tashqi nutq ta’sirida takomillashadi. Tabiiyki, ushbu tashqi nutq o‘qituvchining nutqiga nisbatan tuzilishi jihatidan ham, mazmun jihatidan ham mukammal bo‘lmaydi. Mavjud qiyinchilik shundaki, o‘quv yoki tarbiyaviy mashg‘ulotda har bir o‘quvchida fikrni ichidan tashqariga chiqarishga erishishdir. Bu qiyinchilikni oddiy maktabda tavsiya etilayotgan texnologiyadan foydalanib, bartaraf etish mumkin.

Ikkinchi bosqich - kognitiv dissonans vaziyatini paydo qilishdir. Buning uchun o‘quvchilarning tuzilishi va mazmuni jihatidan har xil tashqi nutq musobaqasini tashkil etish lozim bo‘ladi. Bu esa rivojlanishi nisbatan past darajada bo‘lgan o‘quvchilarning ichki nutqini qayta qurishga turtki bo‘ladi. Boshqacha aytganda, vujudga kelgan diskomfort ta’siri ostida beixtiyor ichki nutq qayta qurilishi yanada yuqori darajaga ko‘tariladi.

Uchinchi bosqich - fikrning yanada teranlashuviga va o‘quvchining eng yaxshi muvaffaqiyatdan qoniqishiga erishish (muvozanat mushohadaning (fikrlashning) eng yuqori darajasida vujudga keladi).

Bu quyidagilar orqali amalga oshadi:

1. Ichki fikrni tashqi nutqqa ko‘chirish (dialog shaklida suhbatlashish) yoki monolog shaklidagi yozma nutq.

2. Murakkab fikrni tashqi nutqdan ichki nutqqa o‘tkazish. Rivojlantiruvchi usul texnologiyasi har bir o‘quvchida o‘quv-tarbiya jarayonining barcha shakllarida (darsmi yoki tarbiya soatida bo‘lsin) aqliy jarayonlar kechishini ta’minlaydi. Shu ma’noda adaptiv maktab ma’quldir.

Rivojlantiruvchi usul tuzilishini ko‘rib chiqamiz. Usul maqsadi bolani har bir mashg‘ulotda aqliy jihatdan rivojlantirishdan iboratdir. Usulning barcha komponentlari mazkur maqsadni amalga oshirishga qaratiladi.

Birinchi komponent - ijtimoiy ta’sirni qo‘llash, ya’ni jarayonning ishtirokchilari (o‘qituvchi va o‘quvchilar) o‘rtasida turli belgilar tizimi yordamida kommunikativ aloqalar o‘rnatish bilan xarakterlanadi. Ijtimoiy ta’sir hamisha

munosabatlarning dialog shaklida ro'y beradi. U aqliy faoliyatda yuqorida qayd etilgan o'zgarishlarga nisbatan tashqi qo'zg'atuvchi vazifasini o'taydi.

Ikkinchi komponent - ijtimoiy ta'sirga konflikt (ziddiyat) kiritish. Konflikt - bilish yoki xulq-atvor predmetiga turli qarashlarning to'qnashuvi bo'lib, diskomfort (noqulaylik) hissining paydo bo'lishi, bilim, hodisalar, voqealar, xulq-atvorga nisbatan boshqa nuqtayi nazarga duch kelganda paydo bo'ladigan o'z-o'zidan qoniqmaslikdir. Konfliktning asosiy belgisi o'quvchi fikrlarining muvozanat holatidan chiqishidir. Konflikt vujudga keladigan qoniqmaslik tashvishlarini keltirib chiqaradi va bu holatda o'quvchida ichki ixtiyorsiz aqliy jarayon yuz beradi. Biroq amaliyotdan ma'lumki, o'quvchilarning 30 foizga yaqini dars jarayonida aqliy faoliyatga kirishmaydi. Shu sababli motivlashtirish vositasida buni qo'zg'atish lozim bo'ladi.

Uchinchi komponent ta'lim jarayonida o'quvchi faoliyatini motivlashtirishdir. Amalda motivlashtirishga turli usul va vositalar orqali erishiladi.

O'qituvchi o'z o'quvchisini faol hayotga va o'z shaxsini namoyon qilish jarayoniga kiritib, ularning har birini beixtiyor faol aqliy jarayonga tayyorlaydi va shu yo'l bilan o'quv mashg'uloti qo'ygan maqsadning amalga oshishiga erishadi.

To'rtinchi komponent - o'zaro ta'sir ishtirokchilarini joylashtirish bilan izohlanadi. Bu xususdagi tajriba tadqiqotlari quyidagi xulosalarni chiqarishga yordam beradi:

- agar ijtimoiy ta'sir guruhiga rivojlanish darajasi turlicha bo'lgan bolalar kirsa va ayni choqda tafovut bir-biridan faqat bir bosqichga farq qilsa, bu holat rivojlanishi past darajadagi bolalarning o'sishiga yordam beradi. Bunda yuqori darajada o'zlashtiradigan bolalar iftixor hisobiga, past saviyada o'zlashtiradiganlar esa o'zini bilimga safarbar qilish orqali muvaffaqiyatga erishadilar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mashg'ulotlarda o'qituvchi yoki pedagogning o'quvchilar bilan aloqasini quyidagicha aks ettirish mumkin ekan:

Ijtimoiy ta'sir fikr qurilishi va mazmunini o'zgartirib, tushunish va anglashga ta'sir etib, bolaning aqliy rivojlanishi asosini tashkil qiladi. Biz didaktikada qabul qilingan universal usul bo'lmaydi, degan nuqtayi nazarga zid bormayapmizmi?

Barcha turkumlash usullari nazariyalarda umumiy bo'lmagan, maxsus

tomonlarni ifodalaydi, chunki har bir usul o'z xususiyatlariga ega bo'ladi. Shu bilan birga, barcha ishlarda umumiylikni -bolani aqliy faoliyatga qo'zg'atuvchi u yoki bu belgining mavjudligini ko'rish mumkin.

Shuningdek, boshqa kishi tomonidan kiritiladigan belgi birinchi individ xulq-atvorini tashkil etishda yangilik bo'ladi. Ayni shunda har qanday belgi operatsiyasining mohiyatida xulq-atvorni tashkil etishga kiritiladigan fuksiyadagi belgining ahamiyati yotadi. Ular turlicha bo'lishi mumkin (hal qiluvchi, nazorat qiluvchi, yordam beruvchi, kim haqidadir eslatuvchi). Belgi sovg'aga o'xshash narsa bo'ladi. Zero, sovg'a - uni bergan kishi haqidagi taassurot. Ayni shu tufayli belgi ijtimoiydir, shu sababli u xulq-atvorni tashkil etadi. Madaniyat tarixida (odamlar, afsona, hatto din) belgi ana shunday ma'no va ahamiyat kasb etadi. Belgining asosiy xususiyati - ijtimoiylik, ya'ni o'z xulq-atvorini o'zga kishi orqali amalga oshirishdir.

Insonning fikrga beixtiyor harakat yo'lini shartli ravishda quyidagi sxema bilan ifodalash mumkin: belgi-reseptor-miya (ong) -his-tuyg'u-aqliy jarayon. Shunday qilib, tashqi signal (axborot sifatidagi belgi) ong bilan aks etadi, u o'ziga xotira, diqqat, tasavvur, idrok kabi psixik funksiyalarni mujassamlashtiradi, bular miyada ilgari yetiladi, u ixtiyorsiz tarzda aqliy jarayonni, shundan so'ng esa insonning ongli faoliyatini vujudga keltiradi. Insonning ana shu tabiati tufayli uning shaxsi rivojlanib boradi.

O'quvchi uchun belgi nima? Asosiy belgi - vosita, bu so'z, yangi bilim, inson faoliyat tajribasi va uning usullaridan tarkib topgan o'qituvchi nutqidir. So'z, nutq - o'zaro ta'sir, kommunikatsiya, ruhiy-axloqiy va ijtimoiy-madaniy tajribani berish asosidir. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytsak, biz rivojlantiruvchi usul asosida yuqorida bayon etilgan usullarning har biri orqali amalga oshirilgan g'oyalar sifatida ijtimoiy ta'sir (kommunikatsiya o'rnatish) g'oyasi qo'yiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Ta'lim mazmuni texnologiyasini tushuntirib bering.
2. Ta'lim texnologiyasining psixologik-pedagogik qoidalarini ochib bering.
3. O'quv usuli va yo'llari qanday, ularning mazmuni nimadan iborat?

4. O'quv usullarini aniq tasniflashga misollar keltiring, uning o'ziga xos xususiyatlarini aytib bering.

4-Mavzu. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining bilim va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar. Sharq va G'arb tajribalaridan foydalanish.

1. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining shaxsi vakasbiga qo'yilgan talablar.
2. Boshlang'ich maktab o'qituvchisining bilim va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar
3. O'qituvchi mahoratini shakllantirish. boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim-tarbiyasida Sharq va G'arb olimlari meroslaridan foydalanish.

Maktabdagi o'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirilishiga, o'quvchilarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har biri metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi.

Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining juda katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'qitilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi.

Forobiyning fan va san'atning afzalligi haqidagi risolasida o'quv jarayonini tashkil etishga va o'qitish metodlariga qo'yiladigan talablar ifodalangan. Olim o'zining o'qitish metodlari haqidagi tushuntirishlarida o'quvchilarga turli bilimlar berish bilan birga, mustaqil holda bilim olish yo'llarini ham ko'rsatish, ularni bilimlarning zarurligiga shak-shubhasiz ishontirish kerakligini uqtirgan.¹

Sharq qomusiy olimlarining asarlarini tahlil qilish, hozirgi terminologiyadan foydalanib, mazkur asarlar mualliflarining prinsiplari va o'qitish metodlari bilishning umumiy qonunlariga muvofiqligini aniqlash imkonini beradi. Barcha

¹ Al-Farabiy. Matematicheskiy traktati. Alma-Ata, IIm, 1972, 327-328- betlar.

qomusiy olimlar foydalangan o'qitish metodlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Bular: ko'rsatmali tajriba metodlari (Ibn Sino), bilimlarni bayon qilishning savol-javobli yo'llari (Abu Rayhon Beruniy, Al-Xorazmiy), ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni tekshirish metodlari (Forobiy, Al-Xorazmiy) va hokazolardan iboratdir. Shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olimlarning barchasi o'quvchilar faoliyatini kuchaytirish va ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish maqsadini ko'zlaganlar. Burhoniddin Zarnudjiyning fikricha, insonning bilish faoliyati bilmaslikdan bilishga qarab boradi. Aql faol, ijodiy kuchdir, koinotni bilish quolidir. Ammo dastlabki tajribasiz bilishning bo'lishi mumkin emas. Chunki umuminsoniy aql tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Bundan shunday pedagogik xulosa chiqarish mumkinki, inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limda o'quvchilarning o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. O'qituvchi darsning eng boshida 4—5 daqiqa umumiy so'rashni amalga oshiradi va o'quvchilarning qaysi guruhi o'tgan dars bo'yicha yetarli darajada o'zlashtirmaganini aniqlaydi va keyingi so'rashda sinfning diqqat-e'tiborini eng avval ana shu masalaga qaratadi. Dastlab savollarga batafsil javob bera oladigan o'quvchilardan so'raydi. Natijada sinfning bir qismi uchun murakkablik qilgan material tushunarli bo'ladi. Bu usul o'quvchilarning mashg'ulotlardagi nuqsonlarini payqash va shu zahoti bartaraf etishda yordam beradi. Mazkur usulning samaradorligi ham xuddi ana shundadir.

Garchi har bir o'qituvchining ishida anchagina usul va metodlar mavjud bo'lsa-da, ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad tarbiyalanuvchining ta'limiy ishlarini faollashtirishdir. Bu tadbir juda muhim bo'lib, birinchidan, o'quvchilarni ularning e'tiqodiga, e'tiqodni esa amaliy faoliyatga, xatti-harakatga aylantiradi,

ikkinchidan, o'qitish jarayonining ishini osonlashtiradi. Zotan, o'qish-o'rganish diqqat-e'tiborni talab qiladigan murakkab faoliyatdir va unda o'tkir aql, mustahkam iroda, tiniq tasavvur, kuchli xotira zarur. O'qituvchining vazifasi samarali usul va metodlardan foydalanib, o'quvchilarda ana shu sifatlarni tarkib toptirish va ularga qiyinchiliklarni yengishni o'rgatishdir.

Hozirgi o'qitish jarayonida qo'yiladigan talablar nima va o'quvchilarda darsga qiziquvchanlikni oshiradigan, uni yangilik elementlari bilan boyitish uchun nima qilish kerak? Hozirgi zamon ta'limi faqat insoniyat erishgan bilimlarni o'zlashtirishni emas, balki jamiyat endi hal qilishi va bunda bugungi o'quvchilar qatnashishi lozim bo'lgan masalalar bilan tanishishni ham talab qiladi. Bunday masalalar kosmosni o'zlashtirish, atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish, cho'llarni hosildor yerlarga va bog'-rog'larga aylantirish, qishloq xo'jaligini intensivlashtirish va hokazolardan iborat bo'lishi mumkin. Xalq xo'jaligi va fanning hamma sohalarida juda katta burilishlar ro'y bermoqda va har bir o'qituvchi o'zining tarbiyalanuvchilarini o'zi o'qitadigan fan sohasi bo'yicha navbatdagi qayta qurilishlar va erishilgan yutuqlar bilan keng tanishtirishi kerak. Bu ishni o'quvchilarga mos shaklda va o'quv dasturiga muvofiq amalga oshirish lozim.

Mazkur talabning ikkinchi xususiyati o'qituvchining o'quvchilar fikr doirasini kengaytirish to'g'risida doimo g'amxo'rlik qilishidir. Ta'limning mana shu bosqichida o'qituvchi oldida o'quvchilarga oddiygina bilimlar berish emas, balki ularning fikr doirasini kengaytirish, qiziquvchanligini oshirish va ularda o'zi o'qitadigan fanga muhabbat uyg'otish vazifasi turibdi.

Shunday qilib, o'qitish metodi o'qituvchi va o'quvchilar nazariy hamda amaliy bilish faoliyatining ta'limiy vazifalarini bajarishga qaratilgan yo'ldir. Unga quyidagi muayyan talablar qo'yiladi:

1. O'quv materialini o'rganishning o'qituvchi tavsiya etgan yo'li fikrlashning dialektik-materialistik usuli, mustaqil qarashlar, irodaviy xususiyatlari va xulqning shakllanishiga olib borishi kerak. Ana shu talab nuqtayi nazaridan metod tarbiyaviy tusda bo'lishi lozim.

2. O'qitish metodining ilmiy asosi yaqqol va aniq bo'lishi zarur. Shundagina o'qituvchi mazkur metod orqali qanday masalalar qo'yilishi va hal qilinishi mumkinligini, qanday masalalarni hal qilib bo'lmasligini ko'ra oladi.

3. O'qitishning tizimliligi uning samaradorligini belgilaydi.

4. O'qitish metodining tushunarligi: o'qitishning yo'li o'quvchi uchun qabul qilinishi va qo'llanishi, o'quv materialini o'rganishning usuli esa bilimlarni o'zlashtirishning imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi lozim.

5. O'qitishning onglilik va faollik zaruriyati nihoyatda jiddiy talabdir.

6. Bilimlarning puxtaligi va asosliligi.

7. O'qitish metodikasi nazariy va amaliy hodisalarning muvofiqligi.

Har qanday metoddan biror maqsadga erishish ko'zda tutiladi va shuning uchun u qandaydir maqsad qo'yishni, unga erishish bo'yicha faoliyat usulini, ana shu faoliyatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni bilishni taqozo etadi. Har qanday faoliyat uning obyektni talab qiladi. Nihoyat, metod maqsadga olib borishi kerak, aks holda, u qo'yilgan maqsad uchun yaroqsizligini yoki bu holatda uning umuman noto'g'ri qo'llanganini e'tirof etish lozim. Shunday qilib, har qanday metod uni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsadni, shu maqsadni amalga oshirish faoliyatini va faoliyatni bajarish vositalarini talab qiladi. Bu vositalar faoliyat obyekti to'g'risidagi predmetli yoki aqliy bilimlar, qo'yilgan maqsadga albatta erishishdan iborat bo'lishi mumkin. Bularning hammasi har qanday metodga nisbatan maqsadga muvofiqdir, lekin o'qitish metodi uchun yetarli emas.

Metod strukturasiga o'qitish usullari kiradi. Lekin metod mazkur usullar majmuyidan iborat emas. Usul o'qituvchi yoki o'quvchilar aqliy yoki amaliy ishining alohida operatsiyalari bo'lib, ular mazkur metodda tavsiya etilgan materialni o'zlashtirish shaklini to'ldiradi. Masalan, o'qituvchi eslab qolish usulini beradi. Usul metoddan ajraladi, o'zining bilimlarini o'zlashtirishdagi va ko'nikmalar hamda malakalarni shakllantirishdagi ahamiyatini yo'qotadi.

O'qitish usullarini quyidagilarga bo'lish mumkin:

— tafakkur, xotira, diqqat va xayolning alohida operatsiyalarini tarkib toptiradigan va faollashtiradigan usullar;

— fikrlash faoliyatida muammoli va izlanishli vaziyatlarni vujudga keltiradigan usullar;

— o‘quvchilarning o‘quv materialini o‘zlashtirish bilan bog‘liq kechinmalari va hissiyotlarini faollashtiradigan usullar;

— nazorat va o‘quvchilarning o‘zini o‘zi nazorat qilish usullari;

— o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning jamoaviy va shaxsiy o‘zaro munosabatlarini boshqarish usullari.

O‘qitishning turli metodlariga bir xil usullarni kiritish mumkin. So‘nggi yillarda pedagogika fani va maktab amaliyotida o‘qitish metodlari muammosiga alohida e‘tibor berilmoqda. Shu muammo bo‘yicha anchagina tadqiqotlar bajarilmoqda, ilg‘or pedagogik amaliyotda o‘qitishning samarador metodlarining va ularning tizimlarini qo‘llashning talaygina yo‘llari topildi. Ammo umumiy ta‘lim maktabiga qo‘yilayotgan yangi talablar o‘qitishning metodlari va usullarini yanada takomillashtirishni talab qilmoqda.

Yuqorida qayd etilganidek, ta‘limning mazmuniga qo‘yilayotgan yangi talablar — yosh avlodga, xususan, fanlarning asoslari bo‘yicha yuksak ilmiy-nazariy bilimlar berishdan iborat bo‘lib, bu ish nazariy bilish metodlariga, shu jumladan, o‘quvchilarni mantiqiy fikrlash, mantiqiy operatsiyalarni bajarish usullari bilan qurollantirishni tobora kuchaytirishni taqozo etadi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, o‘qitish metodlarining yagona ta‘rifi yo‘q. Ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning ta‘limiy-tarbiyaviy vazifalarini hal qilishga qaratilgan o‘zaro hamkorlikdagi faoliyat usullarining tartibga solinishidir.

Umuman, o‘qitish metodlarining majmuyi - atrofdagi voqelikni bilishning yo‘li, deya xulosa chiqarish mumkin. O‘quvchilar aqliy kamol topishining xarakterini belgilaydigan yo‘l bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatini yaratadi, shaxsning xususiyatlarini shakllantiradi. O‘qitishning maqsadi insoniyatning tajribasini o‘zgartirishning o‘zidir. O‘qitish nazariyasi metodlarini insoniyat tajribasidan oladi va ularni o‘quv mashg‘ulotlariga moslashtiradi. Shuning uchun o‘qitish metodlari doimiy ravishda yangilanadi, takomillashadi, fan-texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy rivojlanish asosida yangi metodlar vujudga keladi.

O'qitish metodlarining juda ko'p turlari mavjud va ularning sonini aniq belgilab bo'lmaydi. Metodlar o'qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari va vazifalariga asoslanib tasniflanadi.

Maktabdagi o'qitish metodlarining yagona tasnifi yo'q. Nazariya va amaliyotda bir qancha tasniflar mavjud bo'lib, ular o'zaro zid kelmaydi, biri ikkinchisini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi, o'qitish jarayonini ko'rish imkoniyatini yaratadi.

Tasnif tartib va tizimni vujudga keltiradi, umumiy va muayyan nazariy va amaliy, muhim va tasodifiy o'qitish metodlarini aniqlashga yordam beradi, shu orqali ulardan amaliyotda samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

O'qitish metodlarini tasniflashda o'quvchiga dastur materialini o'rganishning maqsadga muvofiqroq yo'llarini tanlash imkonini yaratadi, o'z ishidagi yutuq va kamchiliklarni tushunishda yordam beradi, o'qituvchilarning faoliyatini takomillashtirish uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi. Pedagogikada o'qitish metodlarini tasniflashga yagona yondashuv mavjud emas. Hozirgi didaktikada o'qitish metodlarini bilimlar manbayi bo'yicha (S. O. Lordkipanidze, Y. Y. Golant), didaktik maqsadlar bo'yicha (B. P. Yesip), bilish faoliyatining saviyasi bo'yicha (I. Y. Lerner, M. N. Skatkin, M. I. Maxmutov) farqlash eng ko'p tarqalgan.

Metodlarning binar sxemalari, ularni uch o'lchovli va hatto, keng qamrovli farqlash ham uchraydi. Ana shu tasniflarning har birida afzalliklar va kamchiliklar mavjud bo'lib, ular adabiyotlarda yetarlicha tahlil qilingan.

O'qitish metodlarini bilish manbalari bo'yicha tasniflash ancha oddiy bo'lib, ular maktab amaliyotida keng tarqalgan. Bu belgi bo'yicha metodlar quyidagi uch guruhga bo'linadi:

1. Og'zaki metodlar (bilimlarni so'z bilan bayon qilish, suhbat, darslik, ma'lumotnoma va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash).

2. Ko'rsatmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar).

3. Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyadagi amaliy ishlar).

Bular ma'lum darajada shartlidir, chunki mazkur metodlarning hammasi o'zaro

chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni doim ham aniq chegaralab bo‘lmaydi.

Har bir o‘qitish metodining o‘z vazifasi bor. Adabiyotlarda o‘qitish metodlarining rag‘batlantiruvchi (motivlashgan), ta’limiy, tarbiyaviy va kamol toptiruvchi umumpedagogik vazifalari ifodalangan.

O‘qituvchi darsga tayyorlanishda va uning uchun eng muvofiq metodlarini tanlashda ana shu metodlarning bajarilishi mumkinligini va ularning strukturasini hisobga olib, shu asosda rag‘batlantirish, tarbiyaviy va kamol toptirish vazifalarini kuchaytiruvchi murabbiydir.

Tasniflash ta’limning nazariy asoslarini ko‘rishga yordam beradi, pedagogik fikrni chuqurlashtiradi va shunga ko‘ra ijod uchun asos bo‘ladi. O‘qitish metodlarini tasniflash o‘qituvchilar faoliyati o‘rtasida taqsimlanadi. Birinchi guruhga o‘qitish usullari va ikkinchi guruhga esa o‘qish usullari kiradi. Quyida o‘qitish metodlarining taniqli olimlar tavsiya etgan tasniflarini ko‘rib chiqamiz.

Xorazmiy, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, Burhoniddin Zarnudjiylarning metodlari tasniflarida asosan mantiqiy bilish faoliyatini kuchaytirish nazarda tutilgan bo‘lib, ular ko‘nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustahkamlash, ko‘rsatmalilik nazariya bilan amaliyotni o‘zaro bog‘lash, izlanish metodlaridan iboratdir.

I. Y. Lerner va M. N. Skatkin o‘qitish metodlarini quyidagilarga ajratadilar:

- tushuntirish - rasmlar metodi;
- reproduktiv metod;
- muammoli bayon qilish metodi;
- qisman izlanish metodi;
- tadqiqot metodi.

M.A.Danilov va B.P.Yesipning tasnifi ma’lum turdagi darslarda qo‘yiladigan vazifalarga bog‘liqdir.

1.Bilimlarni bayon qilishda: hikoya - tushuntirish, ma’ruza, suhbatlar, ko‘rsatmali qo‘llanmalarni namoyish etish.

2.O‘quvchilarda ko‘nikma va malakalarni shakllantirish: mashqlarni shakllantirish va amaliy ishlar.

3.Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish - joriy kuzatishlar, og'zaki so'rash, yozma va amaliy nazorat ishlari.

S. P. Baranov o'z tasnifini guruhlar bo'yicha taqsimlaydi. Birinchi guruhga o'qitishning o'qituvchi eng asosiy rol o'ynaydigan hikoya, suhbat, tasniflash, tushuntirish va hokazolarni kiritadi. Bunda o'quvchining asosiy vazifasi - o'qituvchi mulohazalarining mantiqiga ergashish, bayon qilinayotgan mazmunni tushunish, eslab qolish va keyinchalik o'rganilgan materialni qayta gapirib bera olishdan iborat bo'ladi. Uning fikri o'qituvchi mulohazalarining tizimiga qanchalik yaqin bo'lsa, o'quv materialini o'rganishning tavsiya etilgan yo'li shunchalik ishonchli bo'ladi. O'quvchining asosiy vazifasi - o'qituvchining gaplarini tinglash va ularni tushunib olishdir.

Ikkinchi guruhga o'qishning yo'llari: mashqlar, mustaqil, laboratoriya, amaliy va kontrol ishlar kiradi. O'quvchi faoliyatining xarakteri tavsiya etilgan metodning samaradorligini belgilaydi. O'qituvchining roli bolalarning o'qishiga mohirona rahbarlik qilishdan iborat bo'ladi.

Savollar:

- 1.Metod strukturasida o'qitish usullarini aytib beringi.
- 2.Sharq qomusiy olimlarining asarlarini tahlil qiling

5 – mavzu: Didaktika – ta'lim va o'qitish nazariyasi

Reja:

1. Didaktikaning maqsad-vazifalari va asosiy tushunchalari.
2. Hozirgi davrdagi didaktika rivojining asosiy yo'nalishlari.

Didaktika (ta'lim nazariyasi: yunoncha «didaktikos» “o'rgatuvchi”, «didasko» esa – “o'rganuvchi” ma'nosini bildiradi) ta'limning nazariy jixatlari (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va xokazo muammolar)ni o'rganuvchi fan.

Bu so'z 1613 yili Germaniyada nemis pedagogi Wolfgang Ratke (1571-1635

yillar) tomonidan kiritildi.

Bu tushunchani shunga o'xshash usulda buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670 yillar) "Buyuk didaktika" nomli mashxur asarida tilga oladi. Lekin Komenskiy "didaktika bu faqat ta'limgina emas, balki tarbiyalash xam", deb ta'kidlaydi. Mazkur asarda olim ta'lim nazariyasining muxim masalalari: ta'lim mazmuni, ta'limning ko'rgazmaliligi, ketma-ketligi kabi tamoyillari, sinf-dars tizimi borasida so'z yuritadi.

Didaktikaning predmeti, funksiyalari va vazifasi.

Pedagogika fani ta'lim va tarbiya jarayonini ularning yaxlitligi va birligi asosida o'rganadi. Ikki faoliyatning xar birining moxiyatini aniq bayon etish uchun didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasini ajratib kursatadilar.

Xozirgi davrda didaktika o'qitishning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini ilmiy asoslab beruvchi pedagogika soxasi sifatida tushuniladi.

Umumiy didaktikadan tashqari xususiy didaktikalar yoki aloxida fanlar bo'yicha ta'lim metodikasi deb ataluvchi didaktikalar xam mavjud.

Ularning mazmuni ta'limning ma'lum bosqichlarida u yoki bu fanlarni o'rganish va ta'lim berishning nazariy asoslarini belgilaydi. Xar bir o'qituvchi didaktika asoslarini puxta bilishi va ularga tayangan xolda faoliyatni tashkil etishi zarur.

Didaktika predmetini aniqlash bo'yicha turli qarashlar ilgari surilgan. qarashlarning turlicha bulishi didaktikaning metodologik kategoriyalarini aniq ajratilmaganligi bilan boglik.

Ko'pchilik olimlar ta'lim obyekt deb o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini kursatadilar.

Didaktika ta'limni ijtimoiy tajribani berish vositasi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim yordamida yoshlarni xayotga tayyorlash amalga oshiriladi. Ta'limiy faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi - o'quvchi, o'quvchi - o'quv materiali, o'quvchi - boshka o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi.

Pedagogik adabiyotlarda ulardan kaysi biri didaktika uchun asosiy xisoblanishi kerakligi borasida xam turli fikrlar keltiriladi xamda o'quvchining

o'quv materialiga bulgan munosabati, ya'ni, bilimlarni o'rganish munosabatini asosiy deb e'tirof etuvchi qarashlar soni nisbatan ko'p.

Darxaqiqat, o'qish, o'rganishi ta'lim jarayonining ajralmas xususiyatidir. Ta'limga psixologiya nuqtai nazaridan yondashilsa, ushbu munosabatning ustuvorligiga shubxa qolmaydi. Biroq, ta'limga pedagogik, ya'ni, ijtimoiy tajribani berish, o'rgatish nuqtai nazaridan qaralsa faoliyat uchun asosiy sanaluvchi munosabat – ikki shaxs (o'quvchi va o'qituvchi) o'rtasidagi munosabatlar yetakchi o'rin egallashi lozim ekanligi anglanadi.

Didaktika predmetini mohiyatini ochishga xizmat qiluvchi yana bir qarash ta'lim-tarbiya jarayonini yaxlit o'rganish zarurligini ilgari suradi. Ta'limning tarbiyaviy vazifalari o'quvchining bilimni uzlashtirishlarini ta'minlabgina qolmay, shaxs xususiyati, uning rivojlanishi, ma'lum ma'naviy-axlokiy sifatlarni uzlashtirishi, fe'l-atvori, xulqini tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitni yaratishdan iborat.

Didaktikaga ta'limning mazmunli va jarayonli jihatlarini birgalikda o'rganish xosdir. Amaliyotni qayta tashkil etish va takomillashtirish masalalarini nazarda to'tgan holda didaktika ta'limni faqatgina o'rganish obyekti sifatidagina emas, balki ilmiy asoslangan loyixalashtirish obyekti sifatida qaraydi.

Umumiy didaktikaning predmeti dars o'tish (o'qituvchi faoliyati) va bilim olish (o'quvchining o'rganish faoliyati)ning uzaro bog'liqligi va aloqadorligi xisoblanadi.

Didaktikaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta'lim jarayonlari va ularni amalga oshirish shartlarini ta'riflash va tushuntirish;
- ta'lim jarayonini yanada mukammal tashkil etish, ya'ni, ta'lim tizimlari va texnologiyalarini ishlab chiqish;
- ta'lim jarayoni uchun xos bulgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash, omillarini taxlil qilish va ta'riflash.

Didaktika nazariy va bir vaqtning uzida me'yoriy-amaliy fan. Didaktikaning ilmiy-nazariy vazifasi ta'limning mavjud jarayonlarini o'rganish, uning turli

jixatlari o'rtasidagi bog'likliklar, ularning mohiyatini ochib berish, rivojlanish tendensiyalari va kelajagini aniqlashdan iboratdir.

Uzlashtirilgan nazariy bilimlar ta'lim amaliyotini YO'NALtirish, ta'limni jamiyat tomonidan kuyilayotgan ijtimoiy talablarga muvofik takomillashtirishga imkon beradi. Ta'lim mazmunini anglab olish, ta'lim tamoyillari, ta'lim metod va vositalarini qo'llash me'yorlarini aniqlash asosida didaktika amaliy-me'yoriy xamda tashkiliy-texnologik vazifani bajaradi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari va didaktik tushunchalar tizimi. Muayyan fanga xos bulgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy tarakkiyot jarayonida tuplangan bilimlar aks etadi. Mavjud ilmiy tushunchalar ikki asosiy guruxga ajratiladi:

- 1) falsafiy tushunchalar;
- 2) xususiy ilmiy, ya'ni, muayyan fangagina xos bulgan tushunchalar.

Didaktika uchun "umumiy va aloxida", "mohiyati va xodisa", "qarama-qarshilik", "bog'liklik" kabi falsafiy tushunchalar xam muxim axamiyatga ega. Didaktikada qo'llaniladigan umumiy-ilmiy tushunchalar orasida "tizim", "tuzilma", "vazifa", "element" kabilar aloxida o'rin tutadi. Pedagogikaga xos didaktik tushunchalar sirasiga quyidagilar kiradi:

1) ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy kunikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish kobiliyatlarini ustirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga YO'NALtirilgan jarayon;

2) dars – bevosita o'qituvchi raxbarligida muayyan o'quvchilar guruxi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli;

3) bilim olish – idrok etish, o'rganish, mashqqilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor xamda faoliyat kunikma, malakalarining mustaxkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

4) ta'lim jarayoni – o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi xamda ilmiy bilimlarni uzlashtirishga YO'NALtirilgan pedagogik jarayon.

5) o'quv fani – ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga kuyilgan xamda uzida muayyan fan soxasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilim asoslarini jamlagan

manba.

6) ta`lim mazmuni – davlat ta`lim standartlari asosida belgilab berilgan xamda ma`lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha uzlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar moxiyati.

Didaktikada “idrok etish”, “uzlashtirishi”, “maxorat”, “rivojlanish” va boshkalar (psixologiya) xamda “boshkarish”, “qaytaaloqa” (kibernetika) kabi turdosh fanlarga xos bulgan tushunchalar xam qo'llaniladi.

Didaktikaning tushunchali-terminologik tizimi muntazam yangilanib va tuldirilib borilmoqda.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: dars, bilim olish, ta`lim, bilim, kunikma, malaka, ta`lim maqsadi, ta`lim mazmuni, ta`lim jarayoni, ta`lim jarayonini tashkil etish, ta`lim turlari, shakllari, metodlari va vositalari, ta`lim natijasi.

Sunggi paytlarda asosiy didaktik kategoriyalar sirasiga ta`limning didaktik tizimi va ta`lim texnologiyasi kabi tushunchalarni xam kiritish taklifi ilgari surilmoqda.

1) bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma`lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borlik xaqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma`lumotlar majmui;

2) bilim olish – idrok etish, o'rganish, mashqqilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor xamda faoliyat kunikma, malakalarining mustaxkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

3) kunikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish kobiliyati;

4) malaka – muayyan xarakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli;

5) ta`lim – o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ulara amaliy kunikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish kobiliyatlarini ustirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga YO'NALtirilgan jarayon;

6) ta`lim metodlari – ta`lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta`minlovchi usullar majmui;

7) ta`lim mazmuni – shaxsning akliy va jismoniy kobiliyatini xar tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy xayot va mexnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining moxiiyati;

8) ta`lim vositalari – ta`lim samaradorligini ta`minlovchi obyektiv (darslik, o`quvqo`llanmalari, o`quv kurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproyektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshkalar) va subyektiv (o`qituvchining nutki, namunasi, muayyan shaxs xayoti va faoliyatiga oid misollar va xokazolar) omillar;

9) ta`lim jarayoni – o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasida tashkil etiluvchi xamda ilmiy bilimlarni uzlashtirishga YO`NALtirilgan pedagogik jarayon;

10) ta`lim mazmuni – davlat ta`lim standartlari asosida belgilab berilgan xamda ma`lum sharoitda muayyan fanlar bo`yicha uzlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar moxiiyati;

11) ta`lim maqsadi (o`qish, bilim olish maqsadi) – ta`limning aniqYO`NALishini belgilab beruvchi yetakchi g`oya;

12) ta`lim natijasi (ta`lim maxsuli) – ta`lim yakunining moxiiyatini kayd etuvchi tushuncha; o`quv jarayonining okibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi;

13) ta`limni boshkarish – ta`lim muassasalarining faoliyatini yo`lga kuyish, boshkarish, nazorat qilish xamda istikbollarini belgilash;

14) ta`lim tizimi – yosh avlodga ta`lim-tarbiya berish yo`lida davlat tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o`quv-tarbiya muassasalari majmui.

Didaktik nazariya (konsepsiya)lar va ularning falsafiy asoslari. Ta`lim jarayoni psixologik-pedagogik konsepsiyalar (ular aksariyat xollarda didaktik tizimlar xam deb ataladi) asosida tashkil etiladi.

Didaktik tizim (yunoncha «systema» – yaxlit kislmlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma`lum mezonlari asosida ta`lim jarayoning yaxlit xolatini belgilash, ajratib kursatish demakdir. U ta`limning maqsadi, tamoyillari, mazmuni, shakli, metod va vositalarining birligi asosida tashkil etilgan tuzilmalarning ichki

yaxlitligini ifodalaydi. Tadqiqotchilar mavjud didaktik konsepsiya (tizim)larni umumlashtirib quyidagi guruxlarga ajratadilar:

- 1) an`anaviy;
- 2) progressiv;
- 3) zamonaviy.

Ta`lim nazariyasida Y.A.Komenskiy, I.Pestallotsi va I.Gerbartlarning didaktik konsepsiyalari muxim ahamiyatga ega.

An`anaviy didaktik tizimning yaratilishi nemis faylasufi, psixolog va pedagog I.F.Gerbart (1776-1841 yillar) nomi bilan bogliq. U Y.A.Komenskiyning sinf-dars an`anaviy tizimini tankidiy nukati nazardan qayta asoslab, etika va psixologiyaning nazariy yutuklariga tayangan xolda ta`lim tizimini yaratdi.

I.F.Gerbart ta`lim tizimining asosiy belgisi quyidagilardan iborat. o`quvchilarning intellektual rivojlanishini ta`minlash maktabning asosiy vazifasi; bolani tarbiyalash esa oilaning vazifasidir.

Progressiv (pedotsentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy rol o`ynashini e`tirof etadi. Mazkur tizim asosini D.Dyui tizimi, G.Kershteynning mehnat maktabi, V.Lay nazariyalari tashkil etadi.

Zamonaviy didaktik tizim. XX asrning 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner kislmlarga buringan axborotlarni yetkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni uzlashtirishda samaradorlikka erishish g`oyasini ilgari suradi. Mazkur g`oya keyinchalik dasturiy ta`lim deb ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab o`quvchiga mustaqil ishlash uchun turli materiallarni taklif etadigan tarmoklashtirilgan dasturlarni yaratdi.

Dyuining nazariy g`oyalari muammoli ta`limning asosi bo`lib koldi. Bugungi kunda muammoli ta`lim deb nomlanuvchi, ushbu g`oyao`qituvchi raxbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni xal etishda o`quvchilarning faollik va mustaqilliklarini ta`minlashga erishishni nazarda tutadi. Muammoli ta`limning vazifasi faol o`rganish jarayonini ragbatlashtirish, o`quvchilarda fikrlash, tadqiqotchilik kunikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta`lim konsepsiyasi XX

asrning 50-yillarida keng tarkaldi. Uning g'oyalarini amalga oshirish ta'lim jarayoniga insonparvarlik g'oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Psixolog L.S.Vugotskiy (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan "Yakin rivojlanish zonasi" g'oyasi xam muxim ahamiyatga ega. Unga ko'ra bola kattalar yordamida bilim olib, uzi mustaqil bajara olmagan ishlarni bajara boshlaydi. Uzbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'lim va tarbiyani insonparvarlik, demokratik g'oyalarga muvofik tashkil etilishi e'tirof etilgan.

Ta'limni insonparvarlashtirish ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini xurmat qilish, uning sha'ni, obro'si, kadr-kimmatini poymol etmaslik, mavjud iste'dodini rivojlantirishni nazarda tutadi. Demokratlashtirish esa pedagogik jarayonda rasmiyatchilikka yo'lqo'ymaslik, ta'lim dasturlarini tanlashda o'quvchilarning fikrlarini inobatga olishni ifodalaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Didaktika deganda nima tushuniladi?
2. Pedagogikaga xos didaktik tushunchalar sirasiga nimalar kiradi?

6 – mavzu: Boshlang'ich ta'lim pedagogikasida ta'lim qonuniyatlari va qoidalari va prinsiplari. Boshlang'ich ta'lim metodlari va vositalari.

Reja:

1. Ta'limqoidalari, qonuniyatlari haqida tushuncha va ularning pedagogikasoslari. Nima uchun o'qituvchi ta'limqoidalarini bilish kerak.
2. Ta'limning ilmiylik, izchillik, onglik, faol, mustaqillik, ta'lim - tarbiya, hamdan a'zariyaning amaliyot bilan birligi qoidalarini tavsiflash.
3. Ta'limning ko'rsatmali qoidasi.
4. Ta'limning tushunarli, puxta va mustahkam o'zlashtirish qoidasi.
5. Ta'limda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish va boshqa qoidalari.

Ta'lim qoidalari - o'qituvchining darsdagi faoliyatini va o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirishini, teg'ichli ko'nikma va malakalar, dunyoqarash, mafko'ra hosil qilishning asosiy qonun va yo'l - yo'riqlarini o'z ichiga oladi. Ta'lim qoidalar*i* o'qitishning, o'rgatishning eng muhim masalalarini nazariy jihatdan hal qilishning asosiy qonuniyatlaridir. Dars jarayonida o'quvchilarning bilish ehtiyoji va sharoitlar o'quv jarayonining xarakterini, maqsadi, vazifalari, mazmuni, shakllari, usullari va vositalarini belgilab beradi.

O'qituvchi ta'lim jarayonining qoidalar*i*, qonuniyatlarini qancha ilmiy asosda bilsa, uning samarasi shuncha yuqori bo'ladi. Ta'lim qoidalarini ham nazariy bilish, hamda amalda qo'llay bilish juda muhim. Shuning uchun o'qituvchi ta'lim qoidalarini bilishi shart. Chunki, o'qituvchi ta'lim qoidalarini bilmasdan turib ta'limning maqsad va vazifalarini amalga oshira olmaydi.

Ta'lim qoidalar*i* deb barkamol inson ta'lim - tarbiyasiinng maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonining umumiy yo'nalishi, o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlar, ko'nikmalar hosil qilishning asosiy qonun va qoidalarining yig'indisiga aytiladi. Sodda etib aytganda ta'limning samarali natijalarini ta'minlaydigan qoidalar majmuini tushunamiz. Pedagogika fanida olimlar, buyuk pedagoglar tomonidan asoslangan va yaratilgan pedagogik adabiyotlarda didaktik qoidalar turlicha guruhlanmoqda. Ana shularga asoslanib ta'lim qoidalarini ko'rsatib o'tish mumkin.

1. Ta'limning ilmiy, izchil va muntazam bo'lishi.
2. Ta'limning ongli, faollik va mustaqillilik.
3. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi.
4. Ta'lim va tarbiyaning birligi.
5. Ta'limda ko'rsatmalilik.
6. Ta'limni tushunarli, puxta va mustahkam o'zlashtirish.

7. Ta'limda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish hamda ta'limning mos bo'lish va hokazo qoidalari mavjud. Ularning har biriga alohida to'xtalamiz.

Ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik qoidasi.

Maktab ta'limi tizimida onglilik, faollik, mustaqillik qoidalari muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan sinf o'quvchilarning faolligiga bog'liq.

“Tarbiyachi shuni unitmasligi kerakki, o'quvchilarini qiziqitmasdan, ularni quriq majburiyat va zo'rlash yo'li bilangina o'qitishdan hech qanday natija chiqmaydi qoidasi ilgari so'ringan. Biroq bu o'rinda o'quvchilar faoliyatini o'qituvchi tomonidan bayon qilinayotgan tayyor va yaxlit o'quv materialini faolsiz tinglovchi harakterdagi faoliyat deb tushunish yarmaydi. Ta'limda o'quvchilarning tafakko'rini aktivlashtirish ularning mustaqilligini taraqqiy ettirishga yordam beradi, mustaqil ishlarining to'g'ri yo'lga qo'yilishi esa ularning fikr qilish faoliyatlarini o'stiradi va takomillashtiradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligi, dastavval ularning aktiv faoliyati - tafakkur qilish faoliyatidir.

Materiallarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi ularning fikr qilish faoliyatiga ta'sir qilish jarayonida yuzaga keladi. Shunga asosan ta'limni ongli o'zlashtirish prinsipi bir tomondan o'quvchilarning mustaqil, aktiv fikr qilishlarini nazarda tutsa, ikkinchi tomonidan ularning mustaqillik va faolligini takomillashtirib borishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar faolligi ta'lim jarayonidagi emas, balki o'zlashtirilgan ilmiy bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni hayotga qo'llay olish faoliyatini ham o'z ichiga oladi. Tafakkur qilish fikrlash operasiyalarida, ya'ni taqqoslash, analiz, sintez qilish, abstraksiya va umumlashtirishda ko'rinadi. Ongli o'zlashtirish prinsipi. ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil olib boradigan ishlari bilan bevosita bog'liqdir. O'qish jarayonida mustaqil ishlar: kitob, gazeta, jurnal materiallari, spavochniklar, tablisalar, [kartalar ustida ishlash](#), tabiiy fanlar ya'ni matematika, fizika, biologiya

bo'yicha mustaqil amaliy ishlar va laboratoriya mashg'ulotlari o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'limning ilmiy, tizimli va izchil bo'lish qoidasi.

Maktabda o'quvchilarga beriladigan bilimlar, hozirgi zamon bilimlar darajasida bo'lishi, o'quvchilarga ularni ma'lum tizimda berishni talab qiladi. A.R.Beruniy Bilish cheksiz, uzluksiz davom etadigan jarayon, ta'lim jarayonida o'quvchilarga muayyan ilmiy bilimlar berish, ularni yangi - yangi bilimlar olishga undosh kerak deb xisoblagan.

A.N.Farobiy "Inson hayvonlardan aqli bilan ajralib turadi. Inson aqli bilan atrofni o'rab to'rgan dunyoni anglaydi, buyum va hodisalarga ilmiy baho beradi", - degan.

"Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmag'ay"- degan Imom Al Buxoriy.

Maktab ta'lim - tarbiya jarayonining hamma zvenosida izchillik katta ahamiyatga egadir. Kundalik ta'lim jarayoni ham, sinf va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ham izchillik prinsipiga amal qilingan taqdirdagina, kutilgan natijani berishi mumkin.

Maktab o'quv fanlari tizimi. bir qancha didaktik qoidalarga asoslanadi. Bu didaktika qoidalarida, birinchidan, umumiy ta'lim maktablarida o'qitilayotgan fanlarni ma'lum fan tizimi bilan o'zaro mustahkam, ilmiy bog'liq. Ikkinchidan fanlar asosida o'quvchilarning bilish qobiliyatlari hamda ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish nazarda tutiladi. Shunga ko'ra tizimlilik qoidasi o'rganilgan fan asoslari va o'rganilayotgan fan asoslari bilan egallagan ko'nikma va malakalar bir - birlarining davomi bo'lmog'i kerak. Bu bog'lanish predmetlar o'rtasida ham tizimlilikning bo'lishini talab qiladi.

Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan birligi qoidasi.

Bu qoida ta'limning ilmiylik qoidasi bilan mustahkam bog'langandir.

Ishga yarab qolsa ilming bir muddat,

Yana oshirmoqqa aylagil shiddat, - degan M.Ulug'bek.

O'quvchilar bilim bilan qurollanar ekan, ilmning amaliy ehtiyoj tufayli bo'lganini, ishlab chiqaruvchi kuchlarining qanday taraqqiy etganini, texnika va iqtisod sohasidagi yangiliklar, ilmning borgan sari rivojlantira borishni, ilm esa o'z navbatida hayotni yaxshilashga yordam berishini biladilar. Ilmning rivojlanishida tajribaning roli kattadir. Ilmiy nazariyalarning haqqoniyligi amaliyotda sanaladi: uni tajriba yo tasdiqlaydi yo inkor qiladi. Mana bu nazariya bilan tajriba o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'quvchilar ilm asoslarini o'rganish jarayonida fahmlab olishlari lozim. Ulug'lik gapda emas boshdan - oyoq, yarti ish ham yuzta gapdan yaxshiroq degan Abdulqosim Firdavsiy.

O'quvchilar tomonidan matematika, fizika, biologiya, ximiya, astromiya va boshqa tabiiy fanlardan o'zlashtirilgan nazariy bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar o'quv - tajriba kabineti va laboratoriyalari, tajriba yer uchastkalari va ishlab chiqarish mehnati jarayonida qo'llaniladi.

Sa'diy Sheroziyning fikricha:” Ikki toifa odam behuda ishlab, behuda harakat qilgan bo'ladi: biri mulk yig'ib foydalanmagan va ikkinchisi esa ilm olib, amal qilmagan odam.

Harchand o'qibsan, bilimdonsan,

Agar amal qilmasang, nodonsan.

Ta'lim va tarbiyaning birligi qoidasi.

“Ta'lim bilan tarbiya bir - biri bilan bog'liq bir butun jarayon ekanligini ta'kidlaydi, A.Avloniy. U yana dars va tarbiya orasida bir oz farq bo'lsa ham, ikkisi bir - biridan ayrilmaydo'rgan, birining vujudi biriga bog'langan jon ila tan kabidir”.

Maktabda o'quvchi yolg'iz bilim, ko'nikma va malakalarni egallabgina qolmaydi, balki har jihatdan mukammal tarbiyalanadi. Maktab o'quv fanlarining har bir mavzu va temachalar ham shubhasiz tarbiyalovchi harakterga ega. Shunga ko'ra, maktab ta'limi umuman har qaysi dars jarayoni alohida ikki muhim vazifani:

1. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni yangi - yangi ilmiy bilimlar bilan qurollanadi.
2. O'zlashtirilgan ilmiy bilimlar asosida o'quvchilarda dunyoqarash va ma'naviy -

axloqiy tirbiya tarkib topishini o'z ichiga oladi.

Ta'limvatarbiyaningbirligi:

- a) o'zlashtirilayotgan ilmiy bilimlar orqali o'quvchilarda ilmiy materialistik asosda dunyoqarash tarkib toptirish;
- b) ta'limda o'quvchilarga muayyan ma'naviy - axloqiy sifat normallarini singdirish;
- c) o'quvchilarning aqliy kamoloti hamda bilish qobiliyatlarini yanada rivojlantirib borishni nazarda tutadi.

O'quvchilarda ilmiy dunyoqarash tarkib toptirish murakkab va ko'p qirrali jarayonidir. Maktab ta'limida tabiiy fanlarni - matematika, fizika, ximiya, biologiya va astronomiya kabi fanlarni o'zlashtirish orqali dialektik materializm asosida dunyoqarashlar tarkib topadi.

Ta'limning ko'rsatmalilik qoidasi

“Xotirada dalili bor hamma narsalarni yaxshiroq, tezroq va o'ngay eslab qoladi” degan A.R.Beruniy.

“Birdaniga ko'p sezgilar yordamida idrok etish mumkin bo'lgan narsalarni iloji boricha bir necha sezgilar ishtirokida idrok etish lozim”, deb ko'rsatgan Ya.A. Komenskiy. Mashhur pedagog K.D.Ushinskiyning quyidagi fikri ta'limda qimmatlidir. “Siz bolaga qandaydir bir nechta noma'lum so'zni o'rgating, u bu so'zlarni bilib olguncha uzoq vaqt ketadi va behuda bosh qotiradi, lekin suratlar vositasida o'rgatilganda, yigirma so'zni o'quvchi hash-pash deguncha o'rganib oladi”.

Ko'rsatmalilik qoidasi ta'limning yetakchi qonun - qoidalarini ham amalga oshirishda juda muhim didaktik masalalarni o'z ichiga oladi, ayniqsa:

1. Bayon qilayotgan temaning harakteriga mos keladigan ko'rsatma materiallardan to'g'ri foydalanish.

2. Ta'limda qo'llanilayotgan ko'rsatma materiallar o'quvchilarning yaqqol va kokret obrazli idrok qilishini ta'minlashi.
3. Ko'rsatma materiallar orqali o'quvchilar obyektiv borliqdagi narsa, xodisa va voqyealar bilan, ularning xususiyati, belgilari va bir - biri bilan bog'lanish vositalari bilan tanishadilar.
4. Ko'rsatma materiallarining ko'rsatmali bo'lishi ilmiy bilimlarni mustahkamlashini ta'minlab qolmay, o'quvchilar diqqatining barqarorligini oshiradi, ijodiy tashabbuslarining rivojlanishiga yordam beradi.

Ko'rsatma qurollar o'tilayotgan mavzuning hajmi, harakteri, mazmuni va sinf o'quvchilarining saviyasiga qarab xilma - xil bo'lishi mumkin. Maktabda qo'llaniladigan ko'rsatma materiallarni ikki guruhga ajratish mumkin.

5. Buyum va narsalarni aslicha tabiiy holicha ko'rsatuvchi materiallar: o'simliklar, hayvonlar, gerbariyalar.
 - a) Tasviriy ko'rgazma qurollar: rasm, surat, fotosurat, kinofilm, diafilm.
 - b) Simvolik tasvirlanishni ko'rsatuvchi materiallar: geografiya va tarix qartalari.
 - c) Sxematik materiallar: sxema, tablisa, diagramma.

O'qituvchining ta'limni muammoli tashkil etishda ko'rsatmalarining o'rni va amaliy ahamiyati beqiyosdir. Ammo ba'zi o'qituvchilar ta'limda ko'rsatmalilikdan foydalanishda nuqsonlarga yo'l qo'yishadi. Masalan, tayyorlangan ko'rsatmali qurollardan aniq ta'limiy maqsadni nazarda tutmaydi. Yoki ko'rsatiladigan rasm sxema va boshqa tasviriy materiallar kichkina barcha o'quvchilar yaxshi ko'rib idrok qila olishmaydi. Shuning uchun ko'rsatmali materiallar chiroyli, chizmalari aniq va o'quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga hamda ta'limni muammoli o'zlashtirishga amaliy yordam bermog'i darkor. Darsda ta'limning ko'rsatmali tashkil etilishi o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilayotgan materiallarning qiziqarli, tez va ongli o'zlashtirishga hamda mustaqilligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

6. Bilimni puxta va mustahkam o'zlashtirish qoidasi.

A.R.Beruniy o'qitish jarayonida bolalarga tushunarli bo'lmagan so'zlarni quruq yodlashga asoslangan ta'limni qattiq qoralaydi.

Puxta o'zlashtirishning harakterli belgisi bilimni mustahkam esga (xotirada) saqlab qolinishdadir. Puxta o'zlashtirish uchun qaytarish (takrorlash) va mashq g'oyat katta ahamiyatga ega. Qaytarishda faqat ilgari o'zlashtirilgan materiallarga esga tushurilmay, o'zlashtirgan bilimlarning noaniq, tumanli bo'lib qolgan tomonlari oydinlashadi va to'ldiriladi. O'tilgan materialni qaytarish-xotirada qayta tiklash bir necha yo'l bilan olib boriladi. Qaytarishning ahamiyati haqida A.R.Beruniy "Bilim takrorlash va qaytarish mevasidir".

Qaytarish turlari darsning qaysi bosqichida qo'llanishi mumkinligi va o'tilayotgan mavzuning harakteriga bog'liqdir.

O'tilgan mavzularni asosiy va markaziy masalalar yuzasidan qaytarishning ahamiyati katta. Odatda bunday takrorlashlar bir qancha mayda temachalarni o'tib bo'lgach, temachalar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash, umumlashtirish maqsadida qaytariladi.

Kudalik takrorlash. Har kuni har bir dars yuzasidan olib boriladigan takrorlashdir.

Takrorlashning ikkinchi turi maxsus takrorlashdir. Odatda bunday takrorlash katta temalarni o'tib bo'lgach, shuningdek, ma'lum bir chorak ichida o'tilgan materiallar yuzasidan olib boriladi. Maxsus takrorlashning keng tarqalgan turi o'quv yili oxirida alohida ajratilgan soatlarda o'tkaziladi.

7. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini xisobga olish va tushunarli qilib o'qitish qoidasi.

Ta'lim jarayonida har bir sinf o'quvchilariga xos umumiy xususiyatlarni ham shu sinfdagi har qaysi o'quvchining individual xususiyatini xisobga olgan holda ish ko'rish muhim didaktik ahamiyatga egadir. Ibn Sino, Beruniy o'qitish jarayonida bo'lgan tushunarli bo'lmagan so'zlarni quruq yodlashga asoslangan ta'limni qattiq qoralaydi. Beruniy yozadi: "Tushunish yodlashdan yaxshiroq va

afzaldir”. Beruniy pedagogik g’oyalaridan eng muhimi bilimni puxta va mustahkam egallash zarurligidir. “Bilimning shunday bo’lishi kerakki, u yalang’ochligingda ham o’zingda qolsin, bilimningni hammomdagi qo’llik ham yuvolmasin”. Bilimlarning o’quvchilarga tushunarli bo’lishi ta’limda samarador bo’lish uchun Beruniy quyidagilarga amal qilishni tavsiya etadi:

- sezgi organlarning ma’lumotlariga ko’ra... bilishni davom ettirish;
- fanni o’rganayotganda fikrlash, xotiralar esga olish zarur;
- o’rganib olingan ilmlarni to’la bilib olish uchun, o’sha ilmni tashkil etib to’rgan elementlarini puxta o’rganib chiqish;

bilishda oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga, yaqindan uzoqqa, osondan qiyinga, dalillardan xulosalarga qarab borish;

- uzoq o’tmishga oid bilimlarni o’rganishda shu ilm, fan tarixini o’rganish;
- hodisalarni, fan asoslarini bir-birlariga taqqoslashtirib, solishtirib har tomonlama chog’ishtirib o’rganish va h.k.

O’quvchilarga ta’lim berishda bayon qilinayotgan bilim bolalarga tushunarli bo’lish kerak. Shu bilimlarning tushunarli bo’lishi uchun ularning yosh va individual xususiyatlari hisobga olinadi. Ana shuning uchun ham yangi bilimlarni bayon qilish, o’tilgan materialni mustahkamlash, uyga vazifa toptirish ham, mustaqil ish va qo’shimcha mashg’ulotlar o’tkazish paytida bolalarning yosh va individual xususiyatlarga amal qilinadi.

O’qitishning bolalarga tushunarli bo’lishi qoidasida ta’limning ikki tomoniga e’tibor beriladi.

1. O’quv materiallarining harakteri-mazmuni va hajmi shu sinf o’quvchilarining yosh xususiyatlariga mos bo’lishi.
2. Sinf uchun belgilangan bilim hajmi shu sinf o’quvchilarining saviyalariga mos bo’lishi.

Darsda berilayotgan bilimlarning bolalar tomonidan puxta o’qib olinishga erishish uchun mustahkam rejaga amal qilinishi, mazmuni va hajmi to’g’ri

belgilangan bo'lishi, materiallardan lo'nda xulosalar chiqarishi materiallarning ishonchli bo'lishi uchun fakt, misol, dalillar keltirish – ko'rsatmali qurollardan foydalanish, nutqning ravon va tushunarli bo'lishi, materiallarning turmush bilan, o'quvchilarning shaxsiy tajribalari bilan bog'lab olib borish talab qilinadi. Ta'limni tushunarli bo'lish qoidasi o'quv ishlarini osonlashtirib, soddalashtirib yuborishni rad etadi.

Mashhur pedagog Burxoniddin Zarnudjiy “O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma” asarida “Har biringiz muruvvatni egallashga hayrixohlik bilan intiling, biroq bulardan eng dolzarbi, bu - kishilarda bilimlarni takrorlashdir. Sen bilimlarni [faqat mana shu olti holatda](#), o'zlashtirishining zarur bo'ladi”. Bular: aql - farosatlilik, kuchli istak, chidamlilik, ozgina yeyimlik va ichimlik, o'qituvchi ta'limi va bilim olish uchun yetarli vaqt.

Klassik pedagogik namoyondalar ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi yuzasidan bir qator qoidalarni ishlab chiqqanlar. Ular “didaktikqoidalar” debyuritiladi:

1. Osondanqiyinga qarab borish.
2. Ma'lumdan noma'lumga borish.
3. Soddadan murakkabga borish.
4. Yaqindan uzoqqa qarab borish.

Ya.A.Komenskiy mazkur qoidaga ta'rif berib bunday debyozganedi:
“O'quv materiallarini shunday taqsimlab chiqish lozimki, avval bolajudayaqin va aniqlarsalarni, so'ngra uncha uzoq bo'lmagan narsalarni, keyin uzoqroq va nihoyat, eng uzoq narsalarni bilibolsin”.

Ta'lim metodlari.

Metod so'z grekcha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usulideganidir. Buso'zning etimologiyasi (kelib chiqishi) uning ilmiy kategoriyasifatidagi talqinidagina hamaksetgan. “Metod - eng umumiy ma'noda - maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat”.

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilar o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari tushuniladi.

Ta'lim usuli - ta'lim metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni, Metodlar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Xuddi shu metodik usullar turli metodlarda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Va aksincha xuddi shu metod turli o'qituvchilar tomonidan turli usullarda ochib berilishi mumkin.

Qoida - tanlab olingan metod bilan bog'liqlikda faoliyat usullarini amalga oshirish uchun qulay tarzda harakat qilish zarurligini belgilab beruvchi meyoriy ko'rsatmalardir.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim qoidalariga nimalar kiradi?
2. Ta'lim metodlari deganda nimani tushunasiz?

7 – mavzu: Ta'limni tashkil etish turlari va shakllari, dars- ta'lim tizimini tashkil etishning asosiy shakli sifatida

Reja:

1. Ta'limni tashkil etish haqidagi tushuncha, uning xilma – xil turlari.
2. Ta'limni tashkil etish shakllari va ularning didaktik darivojlanishi.
3. Boshlang'ich ta'limni integratsiyalashgandars.

O'zbekiston mustaqillikka erishgan kundan boshlab o'tgan qisqa vaqt ichida o'z bek xalqi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida katta yutuqlarga erishdi; o'z tarixiga yangicha tafakkur asosida yondoshish, ulug' ajdodlar qoldirgan boy madaniy, ma'naviy merosni o'rganish sharafiga muyassar bo'ldi, milliy g'ururi qayta tiklandi; respublikada ilmfan, jumladan pedagogika fani yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarilmoqda; o'tmishdagi pedagogik tafakkur daholarining shuhratini tiklash, ularning g'oyalarini xalq hayotiga tadbiq etishdek ulug' ishlar amalga oshir

ilmoqda.

Asrimizning boshlarida Abdulla Avloniy “Tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot - yo haloqat, yo saodat yo faloqat masalasidir” degan edi. Bu fikr hozirda demokratik jamiyat qurayotgan, kelajakda buyuk davlat barpo qilish niyatida boʻlgan Oʻzbekiston Respublikasi uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Keng pedagogik ma'nodagi tarbiya ma'lum maqsadga yoʻnaltirilgan boʻlib, jamiat tomonidan tayyorlangan, ajratilgan kishilar yoxud oʻqituvchilar yoki tarbiya chilar tomonidan amalga oshiriladi va turli xildagi oʻquv mashgʻulotlari, maxsus oʻtkaziladigan bir qator tarbiyaviy tadbirlarni oʻz ichiga oladi.

Koʻpchilik olimu fuzalolar tarbiya deganda faqat bolaga tarbiya berishni tushunadilar. Bizningcha, bu ancha tor tushunchadir. Chunki tarbiyaga faqat bolalar emas, balki kattalar ham muhtojdirlar. Hozirgi kunda esa ayrim yigit-qizlar, shuningdek yoshi ulardan ham ulugʻlar odob-axloq aqidalariga zid ish tutadilar. Bunga dalillar koʻp topiladi.

Demak, pedagogika insonni goʻdakligidan boshlab to umrining oxirigacha hayot va turmush odobiga oʻrgatuvchi va shu narsalarni tahlil hamda tadqiq etuvchi fandir. Tarbiya va tarbiyashunoslik haqidagi bu ta'rif ma'no va mazmuniga odamlarning butun umri davomidagi xulq-atvori, odob-axloqi, bu boradagi milliy an'anlarga sadoqat va shularga tarbiyachi hamda tarbiyalanuvchining toʻla amal qilishi, milliy qadriyat, ma'naviyat va ma'rifatga hurmat, imon va vijdon singari goʻzal fazilatlar singgan.

Oʻn ikkinchi chaqiriq Oʻzbekiston Respublikasi Oliy kengashining oʻn birinchi sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini chuqur tahlil qilib koʻrilsa, unda yuqorida zikr qilingan tarbiya va tarbiyashunoslik haqidagi fikrlar oʻz ifodasini topganini kuzatish mumkin. Boshqacha aytganda, bizning Konstitutsiyamiz - milliy tarbiya va tarbiyashunoslik qomusidir. Uning deyarli har bir moddasida tarbiya ma'nolari silsilasi mavj urib turibdi.

Bizning mamlakatimizda yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning yagona

tizimi yaratilgan bo`lib, talabalarni ilmiy-dunyoqarash, insonparvarlik, g`oyaviylik, ijtimoiy gumanizm hamda internatsionalizm, vatanimizga cheksiz muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash usuli qo`llanib kelinmoqda.

Fanning [bakalavr tayyorlash tizimida](#) pedagogik qonuniyatlarini ishlab chiqarish taraqqiyoti, kollejlardagi tarbiyaviy munosabatlar, umumpedagogik mutaxassislik ta'limining o`zaro bog`liqligi metodlari bilan talabalarni nazariy va amaliy jihatdan tayyorlab borish ko`zda tutiladi.

Pedagogika fani bo`yicha mazkur ma`ruzalar matni kasbiy pedagogik tayyorgarlik bakalavr yo`nalishi talabalari uchun mo`ljallangan.

O`quv yurtning tarixan taraqqiy etish davrida ta'limni tashkil qilish shakllari turlicha bo`lgan. Ta'limni tashkil etish shakllari ma'lum ijtimoiy tuzum va shu tuzumning manfaatlariga mos holda shakllangan.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida buyuk chex pedagogi Ya. A. Komenskiy (1592 - 1670) tarixda birinchi bo`lib maktab ta'limida sinf - dars tizimini yaratdi.

Ya. A. Komenskiyning ta'limni tashkil qilish haqidagi qarashlari bir qator jiddiy qarshiliklarga uchragan bo`lsa ham g`arb mamlakatlariga juda tez tarqaldi va ta'limni tashkil qilishning birdan-bir shakli deb e'tirof etildi.

Sinf - dars tizimi sharq mamlakatlariga, jumladan Markaziy Osiyodagi eski musulmon maktablariga tadbiq bo`lmadi. Ularda oktyabr to`ntarishiga qadar o`rta asr maktablariga xos talim tizimi davom etib keldi.

Bir o`qish xonasida 6 yoshdan 15-16 yoshgacha bo`lgan bolalar guruhi bilan bir vaqtda mashg`ulot olib borilardi. Shuningdek, bir o`qish xonasidagi (20-30) o`quvchining bilim darajasi ham turlicha bo`lar edi.

O`zbek maktabi oktyabr to`ntarishidan keyin sinf - dars tizimiga o`tdi. VKP (b) Markaziy Komiteti 1932 yil 25 avgustda «Boshlang`ich va o`rta maktabning o`quv dasturlari va rejimi to`g`risida» qaror qabul qildi. Bu qarorda «Boshlang`ich, o`rta maktabda o`quv ishini uyushtirishning asosiy shakli-ma'lum guruh o`quvchilari bilan, qat'iy mashg`ulot jadvaliga muvofiq dars olib borish lozim; bunda bir guruh o`quvchilar tarkibi sira o`zgarmasligi kerak; o`quv ishining

bu shakli o`qituvchining rahbarligi ostida, butun guruhni birlashtirib ishlashi, brigadalarga bo`linib ishlash va har bir o`quvchining individual ishlashini o`z ichiga olishi; o`qitishning xilma-xil usullarini qo`llanishi kerak», deb ko`rsatib qo`yildi.

Endilikda mustaqil respublikamiz ta'lim oldiga qo`ygan talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda maktab ta'limini tashkil qilishning yangi-yangi shakllari yaratilmoqda.

Sinf - yoshi va bilimi jihatdan bir xil bo`lgan ma'lum miqdordagi o`quvchilar guruhidir.

Dars deb bevosita o`qituvchining rahbarligida muayyan o`quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim mashg`ulotiga aytiladi.

Dars - o`quv ishlarining asosiy tashkiliy shaklidir.

Dars - o`quv ishlarining markaziy qismidir.

O`quv yurtlarimiz bosib o`tgan tarixiy davr ichida ta'limni tashkil qilish shakllari o`zgardi, rivojlandi. Hozir o`quv yurtlarimizda qo`llanilayotgan sinf - dars tizimi quyidagi tashkiliy shakllarda olib boriladi:

1. Har qaysi sinf yoshi va bilimiga ko`ra bir xil darajadagi bolalarning doimiy guruhiga ega bo`ladi.
2. Dars mashg`uloti asosan 45 minutga mo`ljallangan bo`lib, qat'iy jadval orqali olib boriladi.
3. Dars bevosita o`qituvchining rahbarligida jamoa va yakka shaklda olib boriladi.
4. Dars o`tilayotgan materialning mazmuniga qarab xilma-xil usul bilan olib boriladi, ta'lim tizimining bir qismi sifatida, albatta, tugallangan bilim beradi va navbatdagi bilimlarni o`zlashtirish uchun zamin yaratadigan qilib uyushtiriladi.

Ayni paytda, o`quv yurtlarimizda ta'limni tashkil qilish shakllari ikki turda olib borilmoqda.

1. Sinf - dars shaklida olib boriladigan mashg`ulotlar.
2. Amaliy va tajriba ishlari shaklida olib boriladigan mashg`ulotlar.

Sinf-dars shaklida olib boriladigan mashg`ulot o`qituvchining kundalik o`quv materialini tizimli bayon qilib berishni, xilma-xil usullardan foydalanishini, o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini izchillik bilan hisobga olib borishni, o`quvchilarni mustaqil ishlashga o`rgatishni o`z ichiga oladi.

Amaliy va tajriba ishlari shaklida olib boriladigan mashg`ulotlar sinf sharoitidan tashqarida, o`quv ustaxonasi, tajriba er uchastkalari va ekin maydonlarida ishlash, ekskursiyalar o`tkazish yo`li bilan olib boriladi.

Hozirgi zamon didaktikasi ko`p yillar davomida to`plangan o`qitish qoidalari, fan yutuqlari va ilg`or tajribalar asosida boyib bormoqda deyishga asos bor. Ammo o`quv jarayonining hamma kismlarini o`qitishni tashkil qilishning mazmuni, usullari, vositalari va shakllari bilan munosabatlari yaxshi ochib berilmagan. Bularning hammasi didaktik qoidalaridan amalda foydalanishni qiyinlashtiradi. O`quv yurtlari oldida to`rgan yangi vazifalar va ehtiyojlar o`quvchilarga beriladigan ta'lim va tarbiya sifatini oshirish, uni yanada rivojlantirish va yuqori bosqichga ko`tarishni talab qiladi.

O`qituvchi o`zining aniq sharoitlari va imkoniyatlariga eng ko`p moskeladigan o`quv jarayonini ongli ravishda tanlab olishi foydadan holi emas. Bu ish darsning muhim tomonlarini tanlashdagi tavakkalchilikka, bilim, ko`nikma va malakalarni o`zlashtirish jarayonnni boshqarishga qandaydir tasodifiy yondashishga yo`l qo`ymaydi.

**Darsga bo`lgan talablar.** Dars, yuqorida aytib o`tilganidek, o`qitishni tashkil etishning o`zgarmas shakli emas. O`quv amaliyoti va psdagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo`llarini izlaydi, Bu sohada turli xil ko`rik-tanlovlar, respublika miqyosida o`tkazilayotgan pedagogik o`qishlarda o`rtaga qo`yilayotgan ilg`or o`qituvchilarning fikr va mulohazalari diqqatga sazovordir.

Turli-tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars quyidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim.
2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy-siyosiy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim.
3. Har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim.
4. Har bir dars xilma-xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan holda olib borilmog'i lozim.
5. Darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq lozim.
6. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim.
7. Darsda o'quv materiallarining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.
8. Dars mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan har qaysi o'quvchining individual xususiyatlari, ularning mustaqilligini oshirish hisobga olinadi.
9. Har bir darsda mavzuning xarakteridan kelib chiqib, xalqimizning boy pedagogik merosiga murojaat qilish va undan foydalanmoq imkoniyatini izlamoq lozim.

Sinf-dars shaklidagi dars turlari va ularning tuzilishi. Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur materiallarining mazmunini bayon qilish uchun didaktik maqsad va talablarga muvofiq ravishda tashkil qilingan mashg'ulot turi dars turlari deb yuritiladi.

Ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
2. O`tilgan materiallarni mustahkamlash darsi.
3. O`quvchilarning bilim, malaka va ko`nikmalarini tekshirish va baholash darsi.
4. Takroriy-umumlashtiruvchi va kirish darslari.
5. Aralash dars (yuqoridagi dars turlarining bir nechtasini birga qo`llanish).

Har bir dars to`rining ma'lum tuzilishi va xususiyatlari bor, bu narsa o`qituvchining o`quv materialini to`g`ri va samarali tushuntirishiga, mustahkam esda qoldirishga, takrorlashga va uning o`zlashtirilishini nazorat qilib borishiga yordam beradi.

Ma'lum bir dars turi bilan olib boriladigan mashg`ulotlarda ikkinchi, hatto uchinchi bir dars to`rining elementlari bo`lishi mumkin. Masalan, o`quv yurtlarimizda eng ko`p qo`llaniladigan dars turlaridan biri - yangi bilimlarni bayon qilish darsidir. Bu dars turi quyndagicha tuziladi:

- a) yangi bilimlarni [bayon qilish](#);
- b) yangi bilimlarni mustahkamlash;
- c) yangi bilimlar ustida mashq qilish;
- d) yangi bilimlarga bog`liq holda uy vazifalari topshirish.

Demak, dars boshdan-oyoq bir dars turi bilan olib borilmaydi, balki shu darsda yangi bilimni bayon qilish bilan birga uni mustahkamlash (ikkinchi bir dars turi elementi- savol-javob o`tkazish), yangi bilimlar ustida mashq o`tkazish (uchinchi bir dars turi elementi - masala va misollar echdirish, grammatik tahlil, grafik ishlar olib borish), uyga vazifa (boshqa bir dars elementi-tushuntirish, yo`l-yo`riqlar ko`rsatish va hakazo) kabi boshqa elementlarning bo`lishi ham mumkin. Shunga qaramay, darsdan ko`zlangan maqsad o`quvchilarga yangi bilim berishga qaratilgan bo`lsa, butun didaktik usullar shunga bo`ysundiriladi. Shuning uchun

ham bunday dars yangi bilim berish darsi deb ataladi. Ma'lum dars turi bilan ish olib borilayotganda boshqa bir dars elementlari asosiy dars turidan o`rin olishi va ayni paytda asosiy dars to`rining tuzilishini tashkil qilishi mumkin. Demak, dars tuzilishi u yoki bu dars to`rining tuzilishini, uning qismlarini anglatadi.

Biroq, dars turlari tuzilishidagi har qanday qism-didaktik usul, dars tuzilishi bo`lavermaydi. U o`qitish usuli bilan bog`langandagina dars tuzilishini tashkil qila oladi. Ya'ni dars tuzilishini o`zgarishi bilanoq dars olib borish usuli ham o`zgaradi. Demak, darsning shu qismiga kelib, darsning shakli ham, usuli ham o`zgaradi, yangilanadi. Bu bilan darsning yangi bosqichi boshlanadi.

Dars tuzilishini biridan ikkinchisiga o`tishi va shu orqali-darsning shakli hamda usullarining o`zgarishi dars bosqichi deb yuritiladi.

Masalan, aralash dars to`rining tuzilishi:

- 1) uy vazifalarini so`rash, tekshirib ko`rish;
- 2) yangi materiallarni bayon qilish;
- 3) yangi materiallarni mustahkamlash;
- 4) uy vazifalari topshirishni o`z ichiga oladi.

Bunda:

uy vazifalarini ko`rish suhbat (savol-javob), misol va masalalar ishlatish yo`li bilan olib borilishi mumkin. Bu dars tuzilishining 1-qismi, darsning birinchi bosqichi; yangi materiallarni bayon qilish jarayonida o`qituvchi tushuntirish, hikoya qilish, ma'ruza, suhbat kabi usullardan foydalanishi mumkin. Bu - dars tuzilishining ikkinchi qismi, darsning ikkinchi bosqichi;

yangi materiallarni mustahkamlash jarayonida suhbat, mashq qildirish, kitob bilan ishlash usullaridan foydalanish mumkin. Bu-dars tuzilishining uchinchi qismi, darsning uchinchi bosqichi;

uy vazifalarini topshirish jarayonida tushuntirish. Suhbat usulidan foydalanish mumkin. Bu - dars tuzilishini to`rtinchi qismi, darsning to`rtinchi bosqichidir.

Yuqorida ko`rib o`tilgan dars turlarining hammasi o`z tuzilishiga ega

bo'lganidek, ma'lum bosqichlarga ham ajraladi. Boshlang'ich va V - IX sinflarda ko'pincha aralash dars, mustahkamlash va bilim, ko'nikma, malakalarni tekshirish kabi dars turlari qo'llaniladi. Yuqori sinflarda esa ko'pincha yangi bilimlarni bayon qilish, takroriy-umumlashtiruvchi dars turlari qo'llaniladi.

Takroriy-umumlashtiruvchi dars, odatda, dasturning ma'lum bir qismi yoki yirik mavzu o'tib bo'lganidan keyin ishlatiladi. Bunda o'tilgan materiallarni takrorlash - qayta esga tushirish va mustahkamlash maqsadida o'tilgan materiallarni qamrab olgan va bir-biriga bog'liq bo'lgan savollar orqali umumlashtirish nazarda tutiladi.

Odatda, takroriy-umumlashtiruvchi darsni o'tishda, o'quvchilarning tayyorlanishlari uchun vaqt berilishi, mashg'ulotdan oldingi material yuzasidan savollar berib ko'rilishi, foydalanish lozim bo'lgan adabiyotlarning ro'yxati berilgan bo'lishi lozim.

Yuqori sinflarda ba'zan o'quv materiallarining ma'lum qismi yoki yirik mavzuni boshlash oldidan kirish darslari ham olib borilishi mumkin. Bunday darslar, odatda, gumanitar fanlar bo'yicha o'tkaziladi. Bunda, albatta, o'quvchilarning mustaqil ish olib borishlari nazarda tutiladi. Adabiyot darslarida ko'pincha o'quvchilardan o'quv dasturida belgilangan yirik badiiy asarni o'qib chiqishlari, mavzuga oid sahna asarlari, kinofilmlarni ko'rgan bo'lishlari talab qilinadi.

Sinf-dars shaklkdagi mashg'ulotlarni tashkil etish. Har bir darsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mashg'ulotni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Maktablarimizda darsning boshlanish davrini - darsning tashkiliy daqiqalari deb yuritiladi. To'g'ri, darsning shunday bir kichik tashkiliy qismi ham bo'lmog'i lozim. Biroq, bu dars shaklining biror bosqichi yoki tuzilishiga kirmasligi kerak. Tashkiliy daqiqada sinfnings tayyorgarligini sinchiklab kuzatish muhimdir.

Tajribali o'qituvchilar fursatni qo'ldan bermay, o'quvchilar diqqatini chalg'itmay, darhol ish boshlab yuboradilar.

Ayni paytda o'qituvchi oldida ikki vazifa - butun sinf o'quvchilari diqqatini o'ziga jalb qilish va butun sinf o'quvchilarini tezlik bilan mashg'ulotga faol

kirishishlarini ta'minlash vazifalari turadi.

Dars mashg'ulotdan ko'zlangan maqsadni ravshan va aniq qilib uqtirish bilan boshlanadi. Dars yangi materialni bayon qilishga qaratilgan bo'lsa, dars mavzusi aytiladi.

Darsda rejada mo'ljallangan materialni o'tib bo'lingach, u albatta yakunlanishi, xulosalar chiqarilishi kerak.

Darsni tashkil etish va olib borishdagi bosh maqsad-ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashdir.

Buning uchun:

- a) o'tilayotgan mavzudan ko'zlangan maqsadnn uqtirish bilan bir vaqtda, o'quvchilar materialni faol idrok qilishga safarbar etilgan bo'lishlari kerak. Ya'ni o'qituvchi bayon qilayotgan materiallar o'quvchilarni mustaqil fikr yuritishga, ongli o'zlashtirishga intilishlarini ta'minlamog'i lozim;
- b) ajratilgan vaqt ichida o'qituvchi materiallarni tizimli va izchil bayon qilish bilan bir vaqtda, o'quvchilarni ham, albatta, mavzuga oid mustaqil ish olib borishlarini ta'minlash juda muhimdir. O'qituvchi dars materiallarini bayon qilish jarayonida o'quvchilarga muammoli vaziyat tug'diradigan savollar bersin va axtarish, fikrlash va izlanishlar yo'li bilan bayon materiallarni puxta o'zlashtirib oladigan bo'lsinlar. Bunda umumsinf jamoasi va har qaysi o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan bo'lmog'i lozim;
- c) endilikda darsda uzoqdan-uzoq vaqt sarflab o'quvchilarning bilimini aniqlash va baholash, bilimlarni bayon qilish va mustahkamlashda o'quvchilar ishtirokini cheklab qo'yish kabi hollarga barham berilmoqda. Bilimlarni bayon qilish jarayonida o'quvchilar faolligi (og'zaki va yozma mashqlar, laboratoriya-tajriba ishlari, mustaqil ijodiy ishlar) ishga solinmog'i lozim. Bu, o'z navbatida,

o`quvchilarning oldindan o`zlashtirgan bilimlarini ham ishga tushirishga xizmat qiladi va to`g`ri baholash uchun katta imkoniyat tug`diradi;

- d) o`quvchilarning mustaqil mantiqiy fikr qilishlari, qunt, irodalarini tarbiyalash hamda nutq madaniyatini rivojlantirish, teg`ichli ko`nikma va malakalar bilan qurollantirishda mustaqil ishning ahamiyati hamisha diqqat markazida bo`lishi, dars jarayonini shu maqsadga muvofiq qurish nazarda tutilmog`i lozim;
- e) dars jarayonida o`tilayotgan o`quv materiallarining boshqa fanlarning aloqador mavzulari bilan bog`lanishini ko`rsatish ham muhim ahamiyatga molikdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Hozir o`quv yurtlarimizda qo`llanilayotgan sinf - dars tizimi qanday tashkiliy shakllarda olib boriladi?
2. Turli-tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars qanday umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim?

8 – mavzu: O`quvchilarning o`zlashtirgan bilimlari bilim natijalarini tekshirish va tashxis qilishning maqsad vavazifalari.

Reja:

1. Boshlang`ichsinfo`quvchilarida o`quv-biluv motivlarini shakllantirish.
2. Boshlang`ich ta`limda o`quvchilarning ta`lim natijalarini tekshirish va baholashga qo`yilgan talablar.
3. O`qituvchi nazorati va o`quvchilar faoliyatini baholashning g`unligi.
4. Baholash mezonlari va ulardagi xatoliklar.
5. Boshlang`ich sinf o`quvchilarida o`quv-biluv motivlarini shakllantirish imkoniyati, o`qitish ta`lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida.
6. Motiv va motivatsiya.

Insonning oliy nerv tizimi faoliyati haqidagi ta`limotlarning ko`rsatishicha, u murakkab subyektiv tizim sifatida boshqa jonli va jonsiz obyekt (tizim)larga qaraganda o`z-o`zini tartibga solish, tiklash, ma`lum holatda saqlash hamda takomillashtirishda eng yuqori darajadagi mavjudot hisoblanadi. O`z-o`zini

tartibga solish, takomillashtirish insonga berilgan azaliy imkoniyatdir. Chunonchi, u inson miyasi, ma'naviy va aqliy salohiyatining ajralmas xususiyati hisoblanadi. Bu jarayonlarni buyuk rus fiziologi I.P.Pavlov ta'limoti davomchisi P.K.Anoxin o'z-o'zini tartibga solish jarayoni jismning muhim omillarini bir xil darajada saqlashning mohiyatidan kelib chiqishini asosladi. Bunda inson faoliyati, jumladan, fikrlashi maqsadga muvofiq davom etib, ma'lum natijaga yo'nalgan bo'ladi. Shaxsning asab tizimidagi fiziologik asoslarini ochish - insonning o'zini o'zi bilishi asosida o'ziga baho berish, o'z harakat va xulq-atvorini tartibga solish ko'nikmalarini hosil qiladi. Bunda eng muhim holat shaxsning o'ziga to'g'ri baho bera olishi, o'z oldiga qo'ygan maqsad mohiyatiga mos keluvchi harakatlar algoritmini ishlab chiqishidir. O'z-o'ziga to'g'ri baho berish yosh xususiyati va ijtimoiy tajribaning ortishi, atrofida bilan muloqot, boshqalarning unga munosabati va bahosiga ko'ra shakllanib boradi.

Har bir shaxs faoliyati izchillikda amalga oshadigan davomli jarayondir. Shaxsni faoliyatga undagi mayl undaydi. Shaxs mashq jarayonida o'z-o'zini boshqaradi, bunda nafaqat uning bilim, ko'nikma va malakalari, balki uning xulqatvori ham shakllanib, takomillashib boradi. Bu holatni L.I.Bojovich ham alohida ta'kidlab o'tgan. Shaxsning o'z-o'zini boshqarish jarayonini B.F.Lomov o'z-o'zini sababiy boshqarish, deya ko'rsatgan edi.

Inson harakati ikki asosga ko'ra amalga oshadi: harakatlar hamda munosabatlar. Shaxs faoliyati dastlab taqlidga asoslansa, keyinchalik u mustaqil faoliyat va o'z-o'zini boshqarishni boshqalar bilan muloqot, munosabat o'rnatish orqali o'rganadi. O'z-o'zini boshqarish faoliyatini inson umuminsoniy tajribalar, bilim va ko'nikmalarni egallash orqali o'zlashtiradi. Inson o'z-o'zini takomillashtirishining turli bosqichlarida faoliyat subyekti sifatida o'z-o'zini anglash va boshqarishni o'rganadi, o'z imkoniyatlari, qobiliyatlari hamda nimaga qodirligini anglaydi va baholaydi. Bu jarayonda u o'zining imkoniyatlari haqida aniq tasavvo'rga ega bo'la boshlaydi.

Inson o'z faoliyatining ma'lum bir jihatini tashxis qilganda bo'lajak natijani oldindan ko'ra olish, avvalgi tajriba tizimida mavjud holatda teg'ichli axborot olish

ehtimoli borligini nazarda tutadi. Bunda avvalgi tajriba va hozirgi holati faoliyatning bo'lajak natijasi haqida faraz qilishga asos bo'ladi. Shunga muvofiq hozirlanish va bo'lajak holat uchun tayyorgarlik harakatlarini boshlab, ma'lum maqsadga erishish mumkin. Inson har qanday faoliyatni boshlashidan oldin ma'lum vaziyatni hisobga oladi. U o'z faoliyatining natijasini oldindan ko'ra bilib, tashkil qilsa, maqsadga, ko'zlangan natijaga erishishi osonlashadi. O'z-o'zini takomillashtirish shaxsning tashqi ta'sir qiluvchi omillar bilan ichki intilishlarini aniq pedagogik vazifalarga: maqsad va idealni shakllantirish, o'zlikni anglash va o'z-o'zini boshqarish uchun zarur bo'lgan xislatlarni tarbiyalashga yo'naltirishi lozim.

O'zlikni anglash ham xuddi ong kabi tarbiya va insonning faol harakati jarayonida muntazam rivojlanib boradi. S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha:

“Inson shaxsining shakllanishi o'zida o'zining uzviy qismi sifatida shaxs ongi va uning o'zligini anglashning shakllanishini mujassamlashtiradi. Bu ongli shaxsning rivojlanish jarayonidir”

K.K.Platonov o'qituvchi shaxsi strukturasi quyidagilarni ajratib ko'rsatadi:

1. O'qituvchining qiziqishlari, intilishlari, ideallari, dunyoqarashi, e'tiqodlarining muayyan maqsadga yo'nalganligi.
2. O'qituvchi tajribasi, bilimlari, ko'nikmalari, malakalari, odatlari uning tayyorgarligini belgilashi.
3. O'qituvchidagi ayrim ruhiy jarayonlarning doimiy xususiyatlari: diqqat, idrok, tafakkur, xotira, iroda, hissiyot, psixik harakatlarning mashqlar asosida rivojlanishi.
4. O'qituvchining biologik jihatdan belgilangan xususiyatlari mashq qilish vositasi hamda temperament, yosh, jinsiy xususiyatlarda namoyon bo'lishi.

O'qituvchi o'quv jarayoni natijasini anglab yetishi uchun muntazam ravishda pedagogik tashxis qilishi, salbiy va ijobiy tomonlarni tahlil qilishi hamda takomillashtirishi lozim. Buni amalga oshirishda pedagogik tashxisning shakl, usul va metodlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogikada pedagogik tashxisning oddiy metodlari bilan bir qatorda,

uning murakkab shakllari va usullari tatbiq etilmoqda. “Pedagogik tashxis” atamasi 1968 yilda olmon pedagogi K.Ingenkamp tomonidan birinchi marta qo’llanilgan. Hozirgi kunda pedagogik tashxis faol shakllanayotgan pedagogik fanlar tizimiga mansub. Shuning uchun undan har kim o’z qiziqishi va o’rganadigan sohasiga mos ravishda foydalanadi. Ayrim tadqiqotchilar pedagogik tashxisni pedagogikaga doir jarayon va muammolarni yoritish, ularning ta’sirchanligini aniqlash va o’quvchilarning o’zlashtirishini yaxshilash, har bir kishining ma’lumot olish imkoniyatini belgilash vositasi sifatida qarasarlar, boshqalar pedagogic tashxisni o’quv-biluv jarayonini rejalashtirish va bu borada kishilarga maslahat berish tarzida ham talqin qiladilar. Pedagogik tashxisni keng ma’noda: o’quv jarayoni, o’qituvchilar va o’quvchilar faoliyatini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarni aniqlash hamda ma’lum o’zgartirishlar kiritish vositasi sifatida qarash o’tgan XX asrning 90 yillarida respublikamiz ta’lim tizimida keng qo’llanilgan edi.

Pedagogik tashxis – pedagogik jarayonlarni bilish instrumenti sifatida bilish nazariyasining xususiy bir ko’rinishi hisoblanadi. Shuning uchun uni gnoseologiya (bilish nazariyasi) bilan tenglashtirish ham mumkin emas.

Pedagogik tashxisga xos xususiyat – ta’lim-tarbiya jarayonining har bir bosqichi va bo’g’ini hamda o’quvchilarning o’ziga xos xususiyatlari, individual farqlarini aniqlashdan iborat. Bunda har bir aniq jarayon uchun xos xususiyatlar, ularning mezonlarini aniqlash alohida yoki bir guruh kishilar uchun umumiy bo’lishi ham mumkin.

Pedagogik tashxis o’quv jarayonini takomillashtirish, undagi pedagogikdidaktik masalalarni aniq shart-sharoitdan kelib chiqib hal qilish jihatidan psixologik diagnostikadan farq qiladi.

O’qituvchining pedagogik faoliyatini tashxislash, bir tomondan, uning o’zi, ikkinchi tomondan, uning hamkasblari, o’quv yurti va xalq ta’limi muassasasi rahbarlari hamda jamoatchilik (ota-onalar, mahalla) tomonidan tashqi tashxis tarzida amalga oshirilishi mumkin. Tashqi pedagogik tashxis natijalari o’qituvchilarning attestasiyasi yoki ularning mahoratini oshirish uchun choratadbir belgilash hamda malaka oshirish kurslariga yuborishga asos bo’la oladi.

Boshqa tomondan o'qituvchi faoliyatini refleksiv tashkil qilish – o'zini o'zi (“ichki”) tashxis qilishni taqozo qiladi. Ichki tashxis o'qituvchining shaxsiy faoliyatidagi yutuq va kamchiliklarni o'zi tahlil qilib, aniqlab, ularni bartaraf etish uchun chora-tadbirlarni ko'rish, o'zgartirish kiritishda namoyon bo'ladi.

O'zaro aloqani o'quv-tarbiya jarayonida amalga oshirishda o'zini korreksiya qilishning uch turi qo'llanilib, ular o'zaro aloqaning kibernetikadagi uch xil tizimiga mos keladi.

Bular:

- 1) joriy o'z-o'zini tuzatish;
- 2) yakuniy korreksiya;
- 3) oldinni ko'rishga asoslangan korreksiya.

O'qituvchining uzluksiz o'z shaxsi va faoliyatini tashxislashi, unga:

- o'z faoliyatini uzluksiz tadqiq qilish;
- o'z vaqtida pedagogik qiyinchiliklarni aniqlash, o'quvchilar ta'limtarbiyasiga salbiy ta'sir qiluvchi omillarni bartaraf qilish;
- o'z faoliyatida shakllangan salbiy kasbiy odatlar, mayl, ehtiyojlarni tuzatish;
- o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil qilish instrumetariysini aniqlash;
- pedagogik qiyinchiliklarning salbiy ta'sirini aniqlash va noto'g'ri shakllangan odatlarni yo'qotish vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini video materiallar vositasida tahlil qilish natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Video materiallarni tahlil qilish o'qituvchining o'z faoliyati va boshqalarning kamchilik, yutuqlarini to'g'ri aniqlash imkoniyatini beradi.
2. Shu asosda hamkasblarining o'qituvchi faoliyati haqidagi tanqidiy fikrlariga to'g'ri munosabatda bo'lishiga olib keladi.
3. O'qituvchida o'z faoliyatining yutuq va kamchiliklari haqida vizual, aniq tasavvur hosil qiladi.
4. Pedagogik tashxis jarayonida ekspertlar bahosiga to'g'ri munosabatda bo'ladi va qabul qiladi.
5. Tasviriyy vosita o'quv jarayonining yordamchi, kuchaytiruvchisi bo'lib

qolmasdan, “ichki” va “tashqi” tashxisning kuchli vositasi bo’lib xizmat qiladi.

O’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini baholash mezonlari.

O’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahstalab mavzu bo’lib kelgan. Shu bois u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, o’quvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalari, shuningdek, sinf (guruh)dagi o’quvchilarning o’zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. Shuningdek, baholash mezonlarini ishlab chiqishda o’quvchilarning og’zaki javob berishlari, ko’nikma va malakalariga alohida-alohida yondashiladi. Masalan, ximiya darsidan baholash mezonlariga o’quvchilarning og’zaki javoblari, amaliy topshiriqlarni bajara olishlari va amalda mavjud bilimlarini namoyish eta olishlari inobatga olinadi.

Buni «4» baho misolida aniqlashtiramiz: og’zaki javob berish jarayonida «4» baho qo’yiladi, quyidagi holatlar namoyon bo’lsa:

- 1) o’rganilayotgan mavzu yuzasidan to’g’ri javoblar berilsa;
- 2) material mantiqiy ketma-ketlikda aniq bayon etilsa;
- 3) o’qituvchi talabi bilan tuzatilgan ikki-uchta unchalik ahamiyatga ega bo’lmagan xatolar yo’l qo’yilsa yoki to’liq bo’lmagan javob aytilsa.

Yozma topshiriqni bajarishda «4» baho qo’yiladi, quyidagi holatlar namoyon bo’lsa:

- 1) masalani yechishda va izohlashda muhim xato bo’lmasa;
- 2) topshiriqni bajarish va izohlashda muhim ahamiyatga ega bo’lmagan bir-ikki xatoga yo’l qo’yilsa yoki bitta izohning mohiyati ochib berilmagan bo’lsa. Amalda bilimlarni namoyish etishda «4» baho qo’yiladi, quyidagi holatlar namoyon bo’lsa:
 - 1) ishni to’liq, muhim xatolarsiz bajarsa, biroq natija chiqara olmasa;
 - 2) ishni bajarishda, tajribani tugallashda ikki-uch muhim bo’lmagan xatolarga yo’l qo’yilsa.

Bildirilgan fikrlarga tayangan holda shunday xulosa chiqarish mumkin:

o’quvchilarning bilimlari uchun besh balli tizimda baholar quyidagi holatlarda qo’yiladi:

1. «5» baho:

- a) o'quvchi materialni to'liq o'zlashtirib olgan bo'lsa;
- b) o'rganilgan mavzu bo'yicha asosiy ma'lumotlarning mohiyatini ochib bera olsa;
- v) egallangan bilimlarni amalda qo'llay olsa; g) o'rganilgan mavzuni bayon qilishda, o'zma ishlarda xatolarga qo'l qo'ymasdan, ma'lumotlarni tushuntirib bera olsa qo'yiladi.

2. «4» baho:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa;
- b) o'qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa;
- v) egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olsa; g) og'zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasdan, o'qituvchining qo'shimcha savollari bilan xatolarini to'g'rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo'lmagan xatoga yo'l qo'ysa;

3. «3» baho:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuni o'zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirish berishda o'qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa;
- b) savollarning mantiqiy tuzilishini o'zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa;
- v) yozma ishda xatolari bor bo'lsa.

4. «2» baho: o'quvchi o'rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o'zlashtirmagan, yozma ishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa.

Nazorat uchun savollar:

- 1. K.K.Platonov o'qituvchi shaxsi strukturasi nimalarni ajratib ko'rsatadi?
- 2. Pedagogik tashxis va unga xos xususiyatlar.

9 – mavzu: Tarbiya jarayoni mohiyati va mazmuni. Tarbiya tamoyillari va metodlari

Reja:

- 1. Tarbiya nazariyasining mohiyati va mazmuni.
- 2. Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifalari.
- 3. Tarbiya tamoyillari.

4. Tarbiya qonuniyatlari

1. Tarbiya nazariyasining mohiyati. Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqati nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'lik jarayonni ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Tarbiya nazariyasi Sharq mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabi larning ma'lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi hamda xalq ta'limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog'lik.

Tarbiya jarayonining mazmuni.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir.

Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi.

Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo faloqat, yo saodat – yo faloqat masalasidir»²⁰. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xussiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'lik.

O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borilmoqda. Islohotlarning

asosiy g'oyasi respublikaning riojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'qrisida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qator asar va nutqlari, chunonchi, «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli asarlarida mustaqil respublikada ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Tarbiya [jarayoni](#) o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi.

Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri bolaning ularga munosabatiga bog'likligini ko'rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi.

Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun

o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi.

Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat o'quvchilar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda bolaning tengdoshlari va o'zini o'zi anglash jarayoni yuzaga keladi. Bola o'z xulqi, xatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi.

Tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchi, tarbiya jarayonining manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat.

Tarbiyada o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi.

Faoliyat jarayonida hosil bo'lgan malaka va odatlar axloq me'yorlariga rioya qilishni yengillashtiradi.

Demak, tarbiyachi bola shaxsining tez rivojlanadigan davri – o'quvchilik yillarida uning ongiga turli faoliyat (o'qish, mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin, sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta'sir etish muhimdir. Aks holda xulq me'yorlari, axloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida shaxs ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy ta'sirga beriluvchan bo'lib qolishi mumkin.

Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon bo'ladi.

Umumiy pedagogika jarayonida tarbiya muhim o'rin tutadi. Shaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo'lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldinda belgilangan va puxta o'ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning

amalga oshishi uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g'oyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi:

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiya maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.

Tarbiya jarayonining natijasi. Tarbiyaning natijasi yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, uyushtirish va rahbarlik, [shuningdek](#), o'quvchi shaxsining o'zi tomonidan faollik ko'rsatilishini taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog yetakchi rol o'ynaydi. Chunki u ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari [mohiyatini tushunadi](#), maqsad yo'lida amalga oshiriladigan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakl, metod va vositalarini asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiya jarayoniga tatbiq etadi.

Tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama yondashish bilan muvaffaqiyatli tarzda, ilmity tahlil qilish mumkin.

Shaxs tarbiyaning natijasi sifatida shakllanadigan ijtimoiy mavjudotdir.

Shaxsning ko'pdan-ko'p xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o'zaro mustahkam bog'langan. Tarbiya jarayonida bolaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit ravishda rivojlanadi.

Bola o'sib va rivojlanib borgani sari tarbiya vazifalari murakkablashib, chuqurlashib, tabahalashib boradi.

Har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash unga izchil ravishda aqliy, g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik, iqtisodiy hamda huquqiy tarbiya berish, o'quvchilarning ongi, xulq-atvori va faoliyatining birligi, shuningdek, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy shakllarini qo'shib olib borilishini ta'minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirish va bu tizim g'oyalariga amal qilishni talab etadi.

Ijtimoiy tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish, uning

atrof-tevarak, jamityat, odamlar hamda o'ziga nisbatan munosabatlari doirasini vujudga keltirish va uni kengaytirishga qaratilgan. Shaxs ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi qanchalik keng, xilma-xil va chuqur bo'lsa, uning ma'naviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi.

O'z tabiatiga ko'ra tarbiya jarayoni ko'p omilli xarakterga ega. Ya'ni, bola shaxsining qaror topishi oila, ta'lim muassasasi, jamoatchilik, ijtimoiy muhit, shuningdek, vaziyatlar xilma-xilligi, bevosita va bilvosita ta'sirlar ostida ro'y beradi.

Tarbiya jarayonining natijalari odatda bir xil xarakterda bo'lmaydi. Bu narsa o'quvchilarning psixologik (individual, tipologik), fiziologik va jismoniy xususiyatlari, ularning hayotiy va ma'naviy tajribasi, shaxsiy pozitsiyasiga bog'lik. Tarbiya jarayoni, odatda, o'z-o'zini [tarbiyalash](#), o'z-o'zini qayta tarbiyalash, bolaningsh atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va ularning xususiyatlarini bartaraf etish bilan olib boriladi.

O'zini o'zi tarbiyalash shaxsni o'zida ijtimoiy qadrga ega bo'lgan fazilatlarni hosil qilish va takomillashtirishga hamda salbiy xislatlarni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat sifatida ta'riflanadi.

O'z-o'zini qayta tarbiyalash shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayonidir. Bola xulqidagi «og'ish»lar oiladagi nosog'lom muhit, ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari, o'qituvchi faoliyatidagi kamchiliklar asosida vujudga keladi. qayta tarbiyalash jarayonida salbiy xulqni hosil qilgan sabab, sharoit o'zgartiriladi, qayta tarbiyalashda maktab va shaxsning shaxsiy ta'sirini oila, shu jumladan, ota-ona ham ma'qullashi lozim.

Demak, qayta tarbiyalash o'quvchining o'zigagina emas, balki uning ota-onasiga ham qaratilishi lozim.

2.Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifalari. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Ushbu vazifalar ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqib belgilanadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ayni

vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etmoqda:

- a) yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, reja va amal birligi hissini uyg'otish;
- b) o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar mohiyatidan ogoh etish, chuqur bilim va tafakko'rga ega yoshlarni tarbiyalash, ularning ongini boyitish;
- v) umuminsoniy axloq me'yorlari (odamiylik, kamtarlik, o'zaro yordam, mehr-muhabbat, muruvvat, alodatni yoqlash, insonparvarlik, axloqsizlikka nisbatan nafrat va hokazolar)ning mohiyatini anglash, o'quvchilarda muomala odobi, yuksak madaniyatni qaror toptirishga erishish;
- g) o'quvchilarda huquqiy va axloqiy me'yorlarga hurmat ruhida yondashish hissi va fuqarolik tuyg'usi, ijtimoiy burchga mas'ullikni qaror toptirish;
- d) tabiatni muhofaza qilish, ekologik muvozanatni yuzaga keltirish borasidagi mas'uliyatni tarkib toptirish;
- j) vatanparvarlik va baynalminallik tuyg'usini shakllantirish, o'zga millat va xalqlarni hurmat qilish, ularning huquq va burchlarini kamsitmaslik tuyg'usini qaror toptirish;
- z) mustaqil davlat – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rganish;
- i) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, uning sha'ni, or-nomusi, [qadr-qimmati](#), huquq va burchlarini hurmat qilishga o'rgatish va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ijtimoiy tarbiyaning umumiy vazifalari ana shulardan iborat.

Shu bilan birga ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari – axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiyaning xususiy maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator vazifalar amalga oshiriladi. Chunonchi,

1) axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o'quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, ularga axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me'yorlar (talab va

ta'qiqlar)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish;

2) aqliy tarbiyani yo'lga qo'yish chog'ida - o'quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etish, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar asoslari xususidagi bilimlarni berish tarzida tafakkurni shakllantirish, dunyoqarashini rivojlantirish;

3) jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o'quvchilarni o'z sog'liklarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanishi hamda uning ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g'amxo'rlik qilish tuyg'usini yuzaga keltirish, ularda yangi harakat to'rlari borasida ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o'quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda va xarakterni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigienani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash;

4) estetik tarbiyani olib borish jarayonida – o'quvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go'zallikni sevish, go'zallikka intilish tuyg'ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish;

5) ekologik tarbiyani olib borish chog'ida – o'quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat birligi hamda aloqadorligini o'quvchilarga tushuntirish, ularda ekotizimning inson, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o'rni va mohiyati borasidagi tushunchalarni qaror toptirish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish, tabiatni asrash to'g'risida g'amxo'rlik qilish kabi tuyg'ularni qaror toptirish, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirish;

6) iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamalakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, bozor infrastrukturasini qoidalariga amal qilish, ichki bozorni to'ldirish, kichik va o'rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko'nikma va malakalarini hosil qilish,

inson mehnati bilan bunyod qilingan moddiy boyliklarni asrash, ularni ko'paytirish borasida qayg'urish tuyg'ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish;

7) huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga davlat Konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta'limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo'jalik, ma'muriy nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma'nosini tushuntirish, ular ogiga ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalarni singdirish, huquqiy munosabatlar mohiyati yuzasidan tasavvo'rga ega bo'lishlarini ta'minlash, ularda huquqiy ong, shuningdek, huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish;

8) g'oyaviy-siyosiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o'quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati mazmunini o'rganishni ta'minlash asosida o'quvchilarda siyosiy faoliyat ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish, siyosiy madaniyatni shakllantirish va hokazolar.

3. Tarbiya tamoyillari. Tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafko'rasi g'oyalari asosda belgilanadi. Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi tamoyillar yotadi:

1. Tarbiya maqsadining aniqligi. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada, amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'qrisida»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» g'oyalarga ko'ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali

mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vazifa - bu shaxsda umumiy madaniyat unsurlari, ya'ni, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, siyosiy hamda mehnat madaniyatini tarbiyalashdan iborat.

2. Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. O'qituvchilarning bolalar bilan ma'naviy madaniyatini shakllantirishning eng yaxshi namunasini izlash, shu asosida tarbiyachi ishining hayotiy me'yor va qadriyatlarini aniqlash o'quvchining tarbiya jarayonidagi faolligini ta'minlashga olib keladi. Dunyoqarashi hali to'la-to'kis shakllanmagan bolalar uchun kattalarning hayotiy tajribalari, ularning shaxsiy namunalari tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.
3. O'z-o'zini anglash. Tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – bu insonning hayotiy o'z-o'zini anglashi, uning o'z shaxsiy hayoti va faoliyatining sub'ekti sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi. Inson kamolotida fuqarolik, kasbiy va axloqiy o'z-o'zini anglash jihatlari muhim ahamiyatga egadir.
4. Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi. Mazkur g'oya ta'lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas. Balki o'quvchi to'rganligini anglatishga xizmat qiladi. Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, o'z qadr-qimmatini anglash tuyg'ulari rivojlantirilib borilishi zarur.
5. Ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g'oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni, agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida ham o'quvchi, ham o'qituvchi ma'naviyatining boyitilishiga xizmat qiladi. Agar tarbiyachi o'quvchining qiziqishi, faoliyati, o'rtoqlik va fuqarolik burchini anglash, mustaqillikka intilish tuyg'ularini ko'ra va anglay olsagina uning irodali ekanligi ayon

bo'ladi. Tarbiyalanuvchining irodali bo'lishi ta'minlangan sharoitda uning shaxsiga ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida samaraga erishiladi.

6. Jamoa yo'nalishi. Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxsni har tomonlama kamoloti, uning dunyoni anglash, uni to'laqonli talqin etish, insonparvarlik va o'zaro hamkorlik tuyg'ularini yuzaga kelishi va rivojlanib borishi kabi holat amalga oshiriladi.

Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga: inson aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy-g'oyaviy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olishi lozimligini uqtirishining o'zigina kam samara beradi. O'quvchi uchun yuqorida qayd etilgan tarbiya yo'nalishlarining [nima uchun kerakligi](#), ularning insonga nima bera olishi kabi masalalar qiziqarlidir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tarbiya tizimida muammoning mana shu jihati birinchi o'ringa qo'yilmoqda. Yuqorida qayd etilgan g'oyalar to'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayonda – yetuk fuqaro, malakali mutaxassis hamda barkamol oila sohibini tarbiyalab voyaga yetkazish uchun xizmat qilishi lozim.

Zamonaviy tarbiya mazmuni va ularda ilgari surilgan g'oyalar yaxlit tarzda quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi.

4. Tarbiya qonuniyatlari. Ijtimoiy tarbiya maqsadi hamda vazifalarini amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining o'ziga xos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning eng muhim xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganligidir.

Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik demakdir. Zero, tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsadga erishish yo'li

zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi.

Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashkil (sub'ektiv va ob'ektiv) omillar ko'zga tashlanadi. Sub'ektiv omillar shaxsning ichiki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, ob'ektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo'nalishi va shakli obektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunday muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat o'qituvchi faoliyati, balki o'quvchining yosh va psixologik shaxsiy xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari hami muhim o'rin tutadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yoki yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsning muayyan vaqtning o'zida, turli-tuman qarashlar mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Binobarin, yoshlik yillarida insonning asab tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. Shu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish lozimligini talab etadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzluksizligi sanaladi. Ta'lim muassasasida olib borilayotgan tarbiya jarayoni bu – o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Bolani tarbiyalashda maktab yetakchi o'rin egallasa ham, bolalarga uzluksiz tarbiyaviy ta'sir o'tkaza olmaydi, chunki, bolalar ma'lum muddatgina ta'lim

muassasasida, o'qituvchining tarbiyaviy ta'siri ostida bo'lib, qolgan vaqtining asosiy qismini oilada, ko'chada, jamoat orasida o'tkazadilar. Kuzgi, qishki, bahorgi va ayniqsa, yozgi ta'tillar davrida o'quvchilar ta'lim muassasasi o'qituvchisi ta'siridan chetda qoladilar. Demak, ta'lim muassasasida bolalarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo'lib, sinfdan va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlardan holi vaqtda ular o'qituvchi yoki tarbiyachining ta'siri hamda nazoratida uzoqlashadilar.

O'quvchilarga nisbatan ta'lim muassasasining ta'sirini susaytirmaslik [maqsadida sinfdan](#), maktabdan tashqarida va ta'til davrida ham tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga alohida e'tibor beriladi. Ana shu maqsadda bir qator tarbiyaviy ishlar olib boriladi.

Ayni vaqtida, respublikada, o'quvchilarning ta'lim muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo'shimcha ta'lim muassasalari faoliyat olib bormoqda. qo'shimcha ta'lim muassasalarida o'quvchilar xususiy fanlar hamda xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirishlari, texnik va badiiy yo'nalishlar bo'yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlari mumkin. qo'shimcha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo'nalish va mavzulardagi uchrayuvshuvlar, ko'rgazmalar, ko'riklar, suhbatlar o'quvchilarning tafakkori boyitishda, ularda mustahkam xarakter va irodani tarkib toptirishda muhim o'rin tutmoqda.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – bu uning yaxlit holda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini birligi shaxsni shakllantirish g'oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma'lumki. Shaxs ma'naviy-axloqiy sifatlarni navbatma-navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtira boradi, shu bois pedagogik ta'sir ham yaxlitlik, tizimlilik xarakteriga ega bo'lishi lozim.

Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati bir qator muhim pedagogik talablarga amal qilish, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni qaror toptirishni talab etadi.

Tarbiyaning yana bir xususiyati shundan iboratki, bu jarayon ikki tomonlama

aloqa xususiyatiga ega bo'lib, unda bolaning o'zi ham faol ishtirok etadi.

Ikki tomonlama aloqa ikki yo'nalishda, ya'ni, o'qituvchining o'quvchiga ko'rsatadigan ta'siri (to'g'ri aloqa) hamda o'quvchining o'qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi.

Tarbiyaning pedagogik texnologiya nazariyasi g'oyasiga muvofiq, endilikda o'quvchi tarbiya jarayonining ob'ektigina bo'lib qolmasdan, sub'ekti sifatida ham faoliyat ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchining ichki imkoniyatlari, unga nisbatan bo'layotgan tashqi ta'sirlar va axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha o'rinishlr samarasiz yakun topadi. Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – tarbiyada qarama-qarshilikning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qaram-qarshiliklar o'quvchilarga o'z tushunchalariga muvofiq paydo bo'lgan dastlabki sifatlar o'rtasida yoki o'quvchilarga qo'yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi.

Undan tashqari bu qarama-qarshiliklar ko'pincha bolaning ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'qituvchi va tarbiyachilarning o'quvchilar yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari (fe'l-atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy hamda fiziologik jihatdan sog'lomligi)ni yaxshi bilmasliklari oqibatida kelib chiqadi.

Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda mavzuga quyidgicha xulosa qilish mumkin:

1. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo'lib, har qanday tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo'lib kelgan.
2. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek,

jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi.

3. Tarbiya jarayonining xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo'yilgan maqsadga erishish, shuningdek, bu boradagi vazifalarni ijobiy hal etish imkonini beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiya jarayonining mohiyatini qisqacha tavsiflang.
2. Tarbiya maqsadi nimadan iborat?
3. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Tarbiya jarayonida qanday vazifalar hal etiladi?

10 – mavzu: Tarbiya va uning turlari. Tarbiya qonuniyatlari

Raja:

1. Tarbiya turlari va qonuniyatlari haqida tushuncha.
2. Tarbiyaning mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar.
3. Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari.
4. Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari.
5. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari.

Tarbiya jarayonini ilmiy asoslangan tarzda olib borish uning qonuniyatlarini chuqur o'rganishni talab qiladi. Bu qonuniyatlar voqieadlarning muayyan rivojlanishi uchun sharoit yaratuvchi sabab va oqibat o'rtasidagi muhim, zarur ichki aloqalarning ifodasi sifatida namoyon buladi.

Tarbiya jarayonining asosini ijtimoiy xarakterining ob'ektiv talabalarini, insonning ijtimoiy mohiyatini va tabiatni aks ettiruvchi qonuniyatlar tashkil etadi.

Tarbiyaning birinchi va eng muhim qonuniyati uning ijtimoiy muhitning ob'ektiv va sub'ektiv omillariga bog'liqligidir. Ijtimoiy tarbiya mazmuni mohiyatini ishlab chiqarish usuli, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, sotsial tuzum hamda milliy mafko'ra g'oyalari asosida qaror topadi. Ijtimoiy jamiyatining

ijtimoi-iqtisodiy hamda siesiy-g'oyaviy asoslarini tashkil qiladigan hamda tarbiyaning mazmuni va uning olib borilishiga kuchli ta'sir kursatiladigan ijtimoiy jarayonlar tarbiyaning sub'ektivomillarisirasigatarbiya muassasalari, jamoattashkilotlari,Oqituvchilar,tarbiyachilar, oila muhiti, jamotchilik duneqarshi, mafko'ra g'oyalari, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga oid faoliyat kabilar kiradi.

Tarbiyaning ikkinchi muhit qonuniyati uning shaxs rivojlanishi bilan birligi,uzaro aloqadorligi va bog'liqligidir.

Shaxsning rivojlanishi tarbiyaning g'oyaviy mazmuni va sifat darajasiga bog'liqdir. Ayni chog'da tarbiyaning mazmuni, shaql va metodlari, shaxsning rivojlanish darajasiga ham bog'liq. Tarbiya jarayoni psixologiya fani asoslarini,shaxsning psixologik va fiziologik rivojlanish qonunlarini bilishni talab qiladi.

Tarbiyachi (Oqituvchi) tarbiyalanuvchi (oquvchi) shaxsnini har tomonlama o'rganishi va shu asosida ta'sir kursatishi lozim. Tarbiyalanuvchining shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlari hisobga olinmas ekan, tarbiyaviy ta'sir bir tomonlama eki tasodifiybo'lib qoladi. Shuningdek, ular boshqa tarbiyaviy ta'sirlarga mos bulmay qoladi.

Tarbiyaning uchinchi qonuniyati faoliyat va munosabat birligini e'tirof etish shaxsning ijtimoiy ijobiy fazilatlarini shaqllantirishning negizi va asosiy manban ekanlagini e'tirof etishdir.

Tarbiyalanuvchilarning faoliyati jamiyat uchun qanchalik foydali ravishda maqsadga muvofiq tashkil etilar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatning oqilona bulishi ta'minlar ekan, tarbiya jarayoni shunchalik samarali buladi. Shaxs faoliyatiijtimoiy munosabatlar negizida yo'lga qo'yilib, tizimli tarzda kechadi.

Sub'ekt (shaxs) > ob'ekt (ijtimoiy borliq) > ijtimoiy munosabatlar tarzda tashkil etiladigan aloqa jarayoni shaxs faoliyati mazmuni va YO'NALishini ham belgilashi mumkin. Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida shaxsga borliqnihis etish, uz-uzini anglash, aloqa aralashuv va

uzlashtirish sanaladi. Ijtimoiy munosabatlar mohiyatini anglash ehtiyejini qondirishga qaratilgan faol jarayonida ijtimoiy bilimlarni uzlashtirishga nisbatan qiziqish hosil buladi. Qiziqish o'z navbatida shaxsda muayyan haetiy maqsadning qaror topishiga olib keladi. Maqsad asosida shaxs nafaqat ijtimoiy bilimlarni egallashga intiladi, balki uzlashtirilgan bilimlarni egallash laekatini ham namaen eta borish maqsadga muvofiqdir. Maqsad mazmunini ifoda etuvchi g'oyalar amaliy harakatlarni tashkil etish borisidagirag'batlarning yuzaga kelishi uchun zamin hozirlaydi. Rag'batlar uzida quyidagixususiyatlarni aks ettiradi fuqoralik-vatanparvarlik, insonparvarlik, ilmiy anglash, ahloqiylik, iqtisodiy, ekologik, jismoniy, estetik, huquqiy va boshqalar.

Qayd etilgan rag'batlar amaliy xarakatning tashkil etilishi uchun turtki beradi.

Ijtimoiy munosabatlar jarayonida shaxs faoliyati mazmunini tahlil etish, ularda o'z faoliyatlariga nisbatan topqidiy endashuvni qaror toptirish, shunungdek uz faoliyatiga borish talab etiladi.

Ijtimoiy-munosabatlarning yaxlit tizimida tarbiyachi, Oqituvchi, otalar hamda jamoaning tarbiyalanuvchi, oquvchi, farzandar va shaxs bilan buladigan uzaro ta'siri jarayonida kelib chiqadigshan tarbiyalanuvchi munosabatlar alohida ahamiyatga ega.

Tarbiyaning turtinchi qonuniyati tarbiyalanuvchilar-ning uzaro tarbiyaviy ta'sirga ega ekanliklari, ularning uzaro munosabatlari, hamda faol faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi sanaladi.

Tarbiyachi (Oqituvchi)larning tarbiyalanuvchi (oquvchi) larning tarbiyalanuv (oquvchi)larga pedagog ta'siri ular faoliyati va munosabatlarini tizimli hamda rejali tarzda maqsadga muvofiq tashkil qilishni nazarda tutadi.

Rivojlantiruvchi (shaxsni rivojlantirish) tarbiya-lovchi (tarbiya maqsadlarini amalga oshirish) va tashkilotchilik, (faoliyat va munosabatlarni maqsadga muvofiq tashkil etish) vazifalari tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning asosiy vazifalari sanaladi.

Tarbiyalovchi ta'sirlar muayyan shaxslarga turlicha ta'sir kursatadi. Shu

bois tarbiyachi har bir tarbiya-lanuvchining uziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, ta'sir kursatishning individual yo'llarini qidirib topishi lozim. Tarbiyachi muvafiqiyat aksariyat xzolda pedagogning ongliligi, axloqiy sifatlariga egaligi, odilligi, qat'iyatliligi va boshqalarni xususiyat bilishiga bog'liqdir.

Demak, tarbiya jarayonining qonuniyatlari quyidagilardan iboratdir.

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari

1. Tarbiyaning ijtimoiy muhitning ob'ektiv va sub'ektiv olimlarga bog'liqligi.
2. Tarbiyaning shaxs taraqqiyyoti (rivojlanishi) bilan birligi uzaro aloqadorligi va bog'liqligi
3. Faoliyat va sunosabat birligining shaqlda ijtimoiy ijobiy fazilatlarni shaqlantirish negizi va asosiy manbai ekanligi
4. Tarbiyalanuvchilarning uzaro tarbiyaviy ta'siriga ega: ekanliklari, ularning o'zro munosabatlari hamda faol faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning.

Tarbiya jarayonining muvafaqqiyati uni tashkil etishda qanday tamotsyillarga ko'ra ish qurilaetganligiga ham bog'liq.

2. Tarbiya tamoyillari deb yosh avlodni tarbiyalash maqsadidan kelib chiqadigan va komil insonni tarbiyalashning mazmuni, metodlari va yo'nalishiga qo'yiladigan eng muhim talabalarni belgilab beruvchi asosiy g'oya va qoidalar yigindisiga aylanadi.

Tarbiya tamoyillari oqituvchi, tarbiyalovchilarga yo'l-yuriq kursatuvchi qoidalar bo'lib, esh avlodni tarbiyalash, barkamol insonni shaqlantirish vazifalariga muvofiq belgilanadi, shuningdek ular shaxs tarbiyai borasidagi ilg'or ta'limotlar g'oyalriga hamda pedagogika fanida erishilgan yutuqlarga asoslanadi.

Tarbiya tamoyillari tarbiya jarayoni qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda ilg'or tamoyillarga amal qilinishi uning samarasini ta'minlaydi.

Tarbiya tamoyillari quyidagilardan iborat.

-tarbiyaning maqsadga yo'naltirilganligi

- tarbiyada demokratik va insonparvarlik g`oyalar ustunligi
- tarbiyada milliy umumbashariyqadriyatlar ustunligi
- tarbiyada izchilik va tizimlilik
- tarbiyani ijtimoiy haet bilan qushibolibborish
- tarbiyani mehnat bilan bog`lash
- tarbiyalanuvchi shaxsini xurmat qilish
- tarbiyada oquvchining esh va individual xususiyatlarini hisobga olish
- jamo va jamoa erdamida tarbiyalash
- tarbiyada oquvchi xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib, salbiy tomonlarni yuqotish.

Tarbiyaning maqsadga yo`naltirilganligi va g`oyaviy-ligi. Oqituvchi ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifasini aniq tasavvur etishi va puxta anglab olishi zarur.

Yosh avlodni yuksak g`oyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongacha halq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq mafaat bulishi mumkin emasligi singdirishi, ularni Vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir.

Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, xar bir bola, usmir va yosh yigitning betakror va uziga xosligini xurmatlash, uning ijtimoiy huquqiy va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyaning demokratlash- bu tarbiyanima`muriy ehtiej va qiziqish-lardan yuqori quyish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchio`rtasidagi uzaro ishonch, hamqorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatiniuzgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni jalb qilish uning rivojlanishigajamoat omiligi kiritish demakdir.

Tarbiya milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustunligi. Halqining ko`p asrlik qadriyatlarini. Ulkan va boy merosini chuqur bilmasdan, milliy uzlikni anglash, milliy g`urur tuyg`usini qaror toptirish mumkin emas. Shu bois zalq an`analari, urf odatlari, marosimlari, xalq og`zaki ijodi, milliy uyinlar va ularda ifodalangan g`oyalarni oquvchilar ongiga singdirish, ularda ushbu g`oyaga nisbatan hurmatniqaror toptirish lozim.

Tarbiyada izchillik va tizimlilik. Tarbiyaga yaxlit tizimli endashish tarbiyaning pedagogik xarakatning pirovard natijasiga YO'NALtirilganlik darajasini belgilab beradi. Bunda pedagogik maqsad va vazifalar, uning mazmuni tarbiyaviy jarayonining barcha qatnashchilari tomonidan tan olinishi shart. Tarbiyada izchillik juda muhimdir. Oqituvchilarga birdaniga ko'p talab va qoidalarni taqdim mumkin emas. Oqituvchilar oquvchiga bulgan munosabatjarayonida bir-biriga zid harakatda bulmasliklari, yagona talab qo'yilishi lozim.

Tarbiyani ijtimoiy haet bilan qushib olib borish. esh avlodning usib-ulg`ayishi va shaxsning shaqlanishiga haet, ijtimoiy jamiyat ta`sir etadi. Bu bir tomonda bulsa, ikkinchidan, bolalarni tarbiyalashdan maqsad uni turmush uchun mustaqil haet uchuntayyorlashdir, shunday ekan, maktab va tarbiya muassasalarida olib boriladigan ta`lim va tarbiya ishlari turmush bilan mustahkam bog`langan bulishi kerak.

Tarbiyani mehnat bilan bog`lab olib borish. Mehnatning tarbiyaviy ta`sirig`oyat kattadir. Mehnatda ishtiroq etish va unumli mehnat qilish bilan shaxs o`zqobiliyati va iste`dodini namayon qiladi va kamolga etkazadi. Mehnat esh avlodning tarbiyasi uchun juda katta vositadir. Mehnat bolalarga siyosiy-ma`naviy tarbiya berish uchun, ularda duneqarashni vujudiga kelitirish zamin hozirlaydi.

Tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilish. O`qituvchilarni ijtimoiytarbiyalashning muhim tamoyillaridan biri ular shaxsini xurmat qilishdir. Bu tamoyilinsonparvarlik munosabatidan kelib chiqadi.

Tarbiyada oquvchiing yosh va individual xususiyatlarini huisobga olish. Tarbiyaning mazmuni, shaql va metodlari bolalarning eshi va saviyasiga qarab turlisinflarda turlicha buladi. Bolalar maktabda rivojlanishining turli davrlari: bolalik,usmirlik va uspirimlik bosqichini bosib utadilar. Shu davrlar ijtimoiy borliq vavoqieliklar haqida aniq bilimlarga ega buladilar. Shu yillarr ichida bolaning ahloqiy tuyg`uli rivojlanadi, xulqi va ongi o`rtasida uyg`unlik vujudiga keladi, xarakter tarkibtopadi. Bolalarning esh va rivojlanish

xususiyatiga ko'ra beriladigan tarbiyaning mazmuni ham uzgarishiga olib keladi. Tarbiya berishda har bir oquvchining shaxsiy xususiyatlarini ham hisobga olish katta ahamiyatga ega.

Jamoa va jamoa erdamida tarbiyalash. Tarbiya jarayonining oquvchilarning jamoa bo'lib birlashishlari, ularda manfaatdor birligi, uzaro erdam tuyg'usini ustirishga xizmat qilish lozim. Tug'ri tashkil etilgan jamoa odjamlarning qobiliyat va iste'dodini ro'vylanishi uchun keng imkoniyatga ega buladi. oquvchilar axil jamoabo'lib uyushganlaridagina tarbiya ishlarini amalga oshirish ancha engil va muvafaqqiyatli buladi.

Oqituvchi hamma vaqt oquvchilar jamoasiga odatlanib, jamoada yashash vaishlashga o'rganib borishi lozim. Tarbiyada oquvchi xulqidagi ijobiy siftlarga tayanib, salbiy xislatlarni yuqotib borish. Mahoratli pedagoglar uz oquvchilarining shaxsiy fazilatlarini yaxshi biladilar. Tarbiya maqsadini amalga oshirish uchun bola xulqidagi ijobiy sifatlarga suyanib ishko'radilar. Boladagi ijobiy sifatlardan tayanish uning salbiy sifatlarini yuqotish, yomon odatlardan qaytarishning eng yaxshi vositasidir. Tarbiya muvofaqqiyati mazkur masalaning tug'ri hal etilishiga Oqituvchi (tarbiyachi) tomonidan qullanilaetgan metodlar ham muhim ahamiyatga egadir.

3. Tarbiya metodlari bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish maqsadi bilan belgilanadi va tarbiya jarayoniga taaluqli ko'pgina tarkibiy qismlarni uz ichiga

oladi. Tarbiya metodlari ijtimoiy jamiyat tomonidan ta'lim muassasalari oldiga har tomonlama barkamol, erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi etib tarbiyalash vazifalari bilan belgilanadi.

Bu boradagi vazifalar esh avlodni Ozbekiston Respublikasi mustaqilligini mustahkamlash. Vatan ravnaqi halq farovonligi yo'lida faoliyat olib boruvchi shaxslarni tarbiyalash, ularni bu ko'rashga jalb ettirish orqali amalga oshiriladi. Ushbug'oyaga tayangan holda. Tarbiya qonuniyatlariga muvofiq tarbiya metodlaridan foydalanib ish qurish lozim buladi.

Tarbiya metodlari yunoncha («metodos»- yo'l)-bu

Oqituvchi(tarbiyachi)va jamoa tomonidan g`oyaviy va ma`naviy e`tiqodlarini, ma`naviy his-tuyg`u vaodatlarini tarkib toptirish maqsadida qullaniladigan shaxsga tarbiyaviy ta`sir kursatish usullari demakdir. Tarbiya metodlari oquvchi(tarbiyalanuvchilar)ning uz shaxsinitakomillashtirish borasidagi harakatni ham tashkil etishni nazarda tutadi. Shu bois hozirgi zamon pedagogikasida tarbiya metodlari Oqituvchi va oquvchilarning tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga qaratilgan uzaro bog`langan, birgalikdagi faoliyati usuli sifatida qarab chiqiladi. O`quvchilar u eki bu tarbiyaviy ta`sirga turlicha munosabatda buladilar. Bu ularning individual xususiyatlariga, tarbiyalangalik darajasiga. Tarbiya metodlarining qaydarajada o`rinli va samarali tanlan-gani hamda mohirona qullanilganligiga bog`liq.Tarbiya metodlarini tug`ri tanlash tarbiya vazifalarini ijobiy hal qilishda,oquvchilarning uz-uzini tarbiyalash va faoliyatini rag`batlantirishda erdamberadi. Tarbiyaviy natijalarga erishishni istagshan har bir Oqituvchi (tarbiyachi) tarbiya metodlari va ularning mohiyatini puxta uzlashtirishib olish maqsadgamuvofiqdir.

Tarbiya jarayonida ushbu qoida va me`rlar shaxsning e`tiqodi, ishonchi va haetiy qarashlarga aylanadi. Ushbu guruhga ma`naviy (ahloqiy,estetik, siesiy,huquqiy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy va h.k) mazmunidagi suhbatlar, hikoyalarma`ruzalar hamda namuna kursatish metodlarini kiritish mumkin.

Ikkinchi uruh metodlari erdamida oquvchida ma`naviy mazmunga ega odatlar hosil qilinadi. oquvchi hulqida ijtimoiy tarbiyaning mazmuniga muvofiq ma`naviy odatlar asosan faoliyat zaminida tarkib topadi.

Faoliyat oquvchilarning ijtimoiy munosabat va ijtimoiy xulq-atvor tajribasi bilan boyituvchi muhim manba bo`lib hisoblanadi. Ikkinchi guruh metodlari orasida pedagogik talab metodi ahamiyatlidir. Pedagogik talab turli vazifalarning bajarilishi: ya`ni, ijtimoiy xulq-atvor ma`erlarning ifodalash: u eki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bulgan aniq bir vazifani amalga ooshirish: u eki bu harakatni rag`batlantiruvchi eki tuxtatuvchi bulishi: oqilona harakatni olib borishga undovchi bulishi mumkin.

Talabalar bevosita eki bilvosita qo`yilishi mumkin. Bevosita talabalar

qat'iy buyruq eki kursatma, ishchanlik, yo'l-yuriq beruvchi xarakterdagi ko'rinishda buladi. Bilvosita talabalar kechikma, intilishi tuyg'usining ug'otishni kuzda tatgan holda maslahat, iltimos, shama qilish, faoliyatga nisbatan qiziqish uyg'otish tarzida namoen buladi. Talabalar oquvchida u eki bu darajada ong. Asos, maqsad hamda e'tiqod mavjudligini nazarda tutadi. Ayni vaqtda Oqituvchi oquvchilarga nisbatan qo'yilaetgan talabalarning ma'orida bulishiga qat'iy ahamiyat berishi lozim.

Oqituvchi tomonidan qo'yilaetgan talabalar bora- bora jamoa talabiga aylanadi. Jamoa talabi ijtimoiy fikr tarzida namoen buladi. Jamoa (jamoatchilik) fikri uzidajamoatning muayyan faoliyat, voqea-hodisaga nisbatan beriladigan bahoni ekimuhokama natijasini ifodalaydi va faol ta'sir kuchi bo'lib qoladi.

Foydaali faoliyat va maxsus tashkil qilinadigan vazifalar jarayonida ijobiy xulq-atvor va xarakterlarga o'rgatib boriladi. O'rgatish-bu ijtimoiy xulq-atvorning odatiy shaqli-ga aylantirish maqsadida oquvchilar tomonidan rejali va tizimli tarzda tashkil etiladigan turli xarakatlar va tashkil etiladigan turli xarakatlar va amaliy ishlarga undovchi faoliyatdir.

O'rgatish oquvchilarni tarbiyalash va rivojlanti-rishning barcha bosqichlarida samarali vosita sanaladi.

Ikkinchi guruh metodlari orasida musobaqa o'quvchilar amaliy faoliyatlarini tashkil qilish metodlari samaradorligini oshirishning zarur va muhim sharti hisoblanadi. Musobaqa faolliyatning barcha sohalarida oquvchilarning faolligi va ijodkorligini rivojlantirishga faolligi va ijodkorligini rivojlantirishga oquvchilar jamoasi faoliyatini muayyan maqsadga YO'NAL-tirishga kumaqlashadi. Musobaqa tug'ri tashkil qilinganda jamoa hissi muvaffaqiyatli shaqlantiradi, intizom va oquvchilarning uyushqoqligi mustahkamlanadi.

Musobaqa alohida faoliyat turi bo'yicha shuningdek, tizimli tarzda ham uyushtiriladi: chunonchi, eng yaxshi guruh, eng yaxshi jamoa, eng yaxshi maktab va x.k.

Tarbiya jarayonida oquvchilarning uzlari va g'ayrat kursatish asosida

musobaqani tashkil etishlariga uning sharti va kursatkichlarini ishlab chiqishlariga erishish muhimdir. Shuningdek, jamoning umumiy muvaffaqiyati, qabul qilingan majburiyatning bajarilishi, musobaqa natijalarini stendlar aks etishini ta'minlash tug'risida g'amxo'rik zarur. Jamoachilik fikri musobaqa faoliyatining muhim asosis bo'lib qoladi.

Birinchi va ikkinchi guruh metodlarining uzaro bog'liq holda qullanishi oraqali ong va xulq birligini yuzaga keladi, ammo bu uz-uzidan vujudga kelmaydi, balki u oqutuvchining tashkilotchilik mahorati hamda uning oquvchi ongi, xulqiga ta'sir etaetgan vositalar xususiyatlari, ahamiyatini ko'ra olishiga bog'liq.

Uchinchi guruh metodlariga shunday metodlar kiradiki, bulardan tarbiyalanuvchilardagi ijobiy xulq avtorni rag'batlantirish, salbiy xislatlarni tuzatish eki oldini olish, ularning his-tuyg'ulari va maqsadlariga bevosita ta'sir kursatishda foydalaniladi. Ushbu guruhga rag'batlantirish va jazo berish kabi metodlar kiradi.

Rag'batlantirish metodlari- oquvchilarning harakat-larini ijobiy- ijtimoiy baholashni kuzda tutadi. Rag'batlantirish quvonch, qoniqish,qanoatlantirish kechikmalarni payda qiladi, tetiklik va g'ayrat bag'ishlaydi, uz kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, ijobiy xatti- harakatlarni rag'batlantiradi, uz faoliyati va xulqigamas'uliyatni oshiradi. Rag'batlantirish metodlari xilma-xil bo'lib,ular sirasiga ma'qullash, kungil kutarish va dalda berishi, ishonch bildirish, qayd qilish, og'zakieki ezma tashakkur bildirish, mukofotlash va boshqalar kiradi.

Rag'batlantirish pedagogik talabalarni hisobga olgan holda qullanishi lozim. Har qanday rag'batlantirish oquvchining jamoa oldidagi chinakam xizmatlariga muvofiq bulishi lozim. Rag'batlantirish vaqtida oquvchining individual xususiyatlarini jamoada to'tgan urnini hisobga olish va ketma-ket bulmasligi kerak.

Haddan oshirib maqtash, jamoaga nisbatan taqqoslash talabchanlikni bushashtirib yuborish-bular oquvchida manmalik, xidbinlik sifatlarining yuzaga

kelishiga sababbuladi. Rag`batni tashkil etishda oquvchining muvaffaqiyatlari bilan birga, uning jamoadagi urni, axloqiy qiefasi, shuningdek, mehnatga jamoa topshiriqlariga, jamoaning uzig munosabati boraisdagi jamoa fikrini inobatga olish ham talab etiladi.

Jazo berish metodlari- bu oquvchining xatti- harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo berish axloq me`erlariga qarama-qarshi faoliyat va xatti-harakatlarni muhokama etishni ifodalaydi. Jazo berish noma`lum xatti-harakatlarning oldini olish, axloqni tuzatish jamoa oldida uyalish, uzini gunohkor deb bilish hissini uyg`otishim mumkin. Jamoa tomonidan eki qullab-quvvatlashi asosida jazo berish metodlari hamxilma-xil bo`lib, ular jumlasida tanbeh berish, qoyish, uyaltirish, qizartirish xatti-harakatlarini jamoa o`rtasida muhokama qilish, muayyan faoliyatidan chetlatish va boshqalar kiradi. Jazo berishda ham pedagogik talabalarga amal qilish zarur. Berilaetgan jazomaqsadga muvofiq bo`lib, oquvchining aybiga, salbiy xatti-harakatlariga qarab berilishi lozim. Jazo berish chog`ida salbiy xatti-harakatning sababalar, uning jamoaga etkazadigan zarari, oquvchining shaxsiy xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Jazo berish oquvchining shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqmasligi eki uninguchun xizmat qilmasligi lozim.

Jazo jamoa tomonidan ham berilishi lozim. Barcha hollarda ham jazo oquvchining jismoniy va ruxiy azobga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha`nini ergaurmasligi, huquqini paymol etmasligi kerak.

Tarbiyaning barcha metodlari sharoitni, joy vaqtini, shuningdek, ularning uzaro bir-biriga ta`siini hisobga olgan holda qullash maqsadiga muvofiqdir.

Tarbiya vositalaridan foydalanish doimo unga muvofiq keluvchi tarbiya metodlari va usullardan foydalanilish taqozo etiladi, chunki ular erdamida ong, xis-tuyg`u, xulq atvor tarkib toptiriladi, oquvchining turli ko`rinishidagshi faoliyati uyushtiriladi.

Bugungi kunda tarbiya jarayonida axborot va texnik vositalardan foydalanishga alohida diqqat-e`tibor qaratilmoqda. Ulardan maqsadga muvofiq

va samarali foydalanish oquvchining ma'naviy kamol topishiga olib keladi.

Yuqorida bildirilgan mulohazalarga tayangan holda mavzu yuzasidan quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

Tarbiya jarayonining asosini ijtimoiy-xaetning ob'ektiv talabalarini, shaxsning ijtimoiy mohiyatini hamda tabiatini aks ettiruvchi qonuniyatlar tashkil etadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari nimalardan iborat?
2. Tarbiya tamoyillarini sanab bering?

11 – mavzu: Bolalar tarbiya jamoasi va yagona pedagogik jarayonning asosiy shakli

Reja:

1. Mustaqil fikrlovchierkinshaxsnishakllantirish ta'lim vakadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi.
2. Axloqiy tarbiyani tashkil etish.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, axloqiy me'yorlar, axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish.
4. Aqliy tarbiya, tafakkurni shakllantirish, dunyoqarashni rivojlantirish. Jismoniy tarbiya.
5. Jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanish.
6. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda va xarakterni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish.

Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi. Ijtimoiy munosabatlar ko'lamining kengayishi o'sib kelayotgan avlodni o'ta murakkab xususiyatga ega munosabatlar jarayoniga har tomonlama yetuk etib tayyorlash vazifasini qo'ymoqda. Psixologik, intellektual va fiziologik jihatdan yetuk inson hayotiy qarama-qarshilik, xususan, turli buzg'unchi g'oyalar ta'siriga tushib qolish, nosog'lom turmush kechirish va

noqonuniy xatti-harakatlarni sodir etishdan o'zini saqlab qola oladi. Shuningdek, shaxsning aqliy salohiyatga egaligi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omildir. O'zbekiston Respublikasida demokratik va huquqiy jamiyat barpo etilayotgan mavjud sharoitda yosh avlodning mustaqil va erkin fikrlay olishi ro'y berayotgan voqea-hodisalarga shaxsiy munosabtni bildirishga imkon beradi. Ijtimoiy borliqda kechayotgan o'zgarishlarga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi shaxs faolligini ko'rsatuvchi muhim jihatlardan biridir. qolaversa, mustaqil fikr egasi bo'lgan shaxs o'z imkoniyatlari, qobiliyatini erkin namoyon eta oladi. Muvaffaqiyatli ravishda olib borilayotgan ta'limiy islohotlarning ham asosiy maqsadi erkin, mustaqil fikriga ega barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir. Bu xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni e'tirof etadi: «Amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi har bir fuqaroning shaxs sifatida shakllanishi uchun, o'z qobiliyatini, o'z talantini ishga solib hayotini yanada yaxshilashi, ma'nan boyitishi uchun barcha imkoniyatni yaratib berishdan iboratdir»¹.

Komil insonni shakllanirish masalasi barcha davrda ham muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yilgan. Xususan, zardushtiylik dinida komillikning asosi ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal (harakat)dan iborat ekanligi ta'kidlansa, islom ta'limoti g'oyalariga ko'ra yetuklikning bosh mezonini – ilmlilik, bilimli bo'lishdir.

Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham komil inson qiyofasining yoritilishiga alohida ahamiyat berilgan. Xususan, Abu Nasr Forobiy komil insonni shakllantirish va fozil jamoa (etuk jamiyat)ni shakllantirish tarbiyaning bir butun, yaxlit ikki yo'nalishi ekanligiga o'rg'u beradi. Allomaning fikricha, fozil jamiyat komil inson sa'yi-harakati bilan barpo etilishi mumkin. Shu bois mamlakatni boshqaruvchi shaxs o'zida eng oliy insoniy fazilatlarni mujassam eta olishi zarur, deb hisoblaydi. «Aql to'g'risidagi» risolasida Abu Nasr Forobiy rahbar shaxs qiyofasida namoyon bo'lishi lozim bo'lgan o'n ikki fazilatni keltirib o'tadi. Bizning fikrimizcha, mazkur fazilatlar har bir zamonaviy shaxsda o'z aksini topa

olishi kerak, zero, ular inson hayotini mo'tadil kechishi hamda muayyan kasbiy faoliyatlarni tashkil etishda muvaffaqiyatlarga erishishni kafolatlaydi.

Abu Rayhon Beruniy ham komillikning asosini ilmi bo'lishda deb hisoblaydi va barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikdir, deya o'rg'u beradi. Allomaning fikricha, axloqiylik, to'g'rilik, odillik, tadbirkorlik, o'zini vazmin to'tish, kamtarlik, insof, ehtiyotkorlik, shuningdek, adolatli va vijdonli bo'lish komil inson qiyofasida aks etishi zarur bo'lgan eng asosiy sifatlardir.

Abu Ali ibn Sino ham kamolotga erishishning birinchi mezon sifatida bilimli bo'lishni alohida qayd etadi. Bilimli insonning adolatli bo'lishi esa uning yanada yuksalishini ta'minlaydi, deya baholab alloma, adolatni ruhiy lazzat (ruhiy xotirjamlik)ning muhim ko'rsatkichi ekanligini uqtiradi.

Alisher Navoiy asarlarida komil inson muammosi markaziy o'rinni egallaydi va o'z orzusidagi komil inson shaxsini asarlarining qahramonlari timsolida gavdalandirishga o'rinadi. Mutafakkir qarashlarida komil inson quyidagi sifatlarga ega bo'lishi borasidagi g'oya ilgari suriladi: aqlli, axloqli, bilimli, ijodkor, qobiliyatli, dono, kamtar, insonparvar, saxovatli, sabr-qanoatli, adolatli, muruvvatli, sog'lom, jismonan baquvvat, mard va jasur¹.

Abdulla Avloniy komil insonni tarbiyalash borasidagi qarashlari bilan Sharq mutafakkirlarining fikrlarini boyitar ekan, komil inson qiyofasida, yana shuningdek, vatanparvarlik, hamda intizomlilik sifatlari ham namoyon bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Alloma millat taqdirining jonkuyari sifatida milliy til taraqqiyoti jamiyat ma'naviy rivojini ta'minlovchi asosiy omil, deya baholaydi.

Shaxsning jamoada qaror topishi. Shaxs psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi muayyan jamiyat a'zosi bo'lib, uning shakllanishi ijtimoiy munosabatlar jarayonida kechadi. Mazkur jarayonda qatnashish asosida u jamiyat tomonidan tan olingan ma'naviy-axloqiy, shuningdek, huquqiy me'yorlar mohiyatini o'zlashtiradi. Jamiyatning a'zosi sifatida uning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi mehnat faoliyatini yo'lga qo'yadi. Shuningdek, shaxsiy ehtiyojlari, manfaatlarini qondirish yo'lida ham atrofdagilar bilan munosabatga kirishadi.

Shaxs ijtimoiy muhitdan uzilgan holda mavjud bo'la olmaydi. Buning misoli sifatida R.Kipling tomonidan yaratilgan asardagi Mauglini keltirish mumkin. Garchi, inson bolasi bo'lsada, ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etish ko'nikma va malakalari shakllanmaganligi bois odamlar hayotiga moslasha olmaydi.

Bola yoshligidan o'yin, mehnat va o'qish faoliyatlarini tengdoshlari bilan birgalikda tashkil etish asosida ijtimoiy muhitga moslasha boradi. Ijtimoiy muhit bolaga borliqni anglash uchungina emas, balki o'zligini anglash uchun ham imkoniyat yaratadi. Bolaning doimiy ravishda jamoa orasida bo'lishi, uning jamoa ta'sirida shakllanishi unda ijtimoiy faollikni yuzaga keltiradi.

Sharq mutafakkirlari jamoaning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roliga alohida e'tibor berganlar. Xususan, Abu Ali ibn Sino ijtimoiy muhitning shaxsni shakllantirishdagi rolini yuqori baholaydi. Tashqi muhit va odamlar insonning borliq, unda kechayotgan o'zgarishlar, jarayonlar mohiyatini anglashgagina emas, balki uning xulqida yaxshi va yomon sifatlarning shakllanishiga ham sezilarli ta'sir etishi, shu bois bolalarni tarbiyalashda u mansub bo'lgan mikromuhit xususiyatini inobatga olishni ta'kidlaydi. Bolani yomon ta'sirlardan saqlash zarurligini uqtiradi.

Shuningdek, alloma o'qitish samaradorligini ta'minlashda bolalarga jamoa asosida bilimlarni berishni maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi.

Abu Nasr Forobiyning uqtirishicha, inson blshqalar bilan munosabatda bo'lish, ularning yordami va qo'llab-quvvatlashlarini his etish ehtiyojiga ega. Ana shu ehtiyojni qondirish yo'lidagi amaliy harakatlar insonni kamolotga yetaklaydi, deb hisoblaydi. Abu Rayhon Beruniy esa shaxsning rivojlanishida o'zaro yordam, hamkorlik, odamlarga nisbatan xayrihohlik uning ijtimoiy muhitdagi roli va o'rnini belgilab beradi.

Jamoa haqida tushuncha. Jamoa (lotincha «kollektivus» so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh demakdir. Zamonaviy talqinda «jamoa» tushunchasi ikki xil

ma'noda ishlatiladi. Birinchidan, jamoa deganda bir necha kishilarning muayyan maqsad yo'lida birlashuvidan iborat tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, o'quv yurti jamoasi, xo'jalik jamosi va hokazo). Ikkinchidan, jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. Chunonchi, o'quvchilar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan birlashma hisoblanadi.

Jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash - tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan biridir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning yetakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanchini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning yetarli darajada uyushgan har qanday guruhdan ajratib turadi.

O'quvchilar jamoasi o'ziga xoslik kasb etuvchi muhim belgilarga egadir. quyida jamoa va uning xususiyatlari (belgilari) borasida so'z yuritamiz.

Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanadi, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha me'yorlari o'z ifodasini topadi. Zero, jamoa jamiyatdagi mavjud munosabatlar tizimida namoyon bo'lar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishida o'zaro birlik, uzviylik, aloqadorlik yuzaga keladi.

Shu bois jamoa hayotining aniq (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-g'oyaviy xususiyat kasb etishi uning yetakchi belgisi sanaladi.

Har bir jamoa boshqa jamoalar bilan uzviy aloqadorlikda mavjud bo'ladi. Muayyan jamoaning har bir a'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoa a'zolarini intilishlarini tushunish, jamoa oldiga qo'yilgan maqsad mohiyatini chuqur his etish hamda uning shaxsni shakllantirishdagi o'рни va rolini to'g'ri baholay olish jamoa a'zolarining umumiy va xususiy (shaxsiy) maqsad, qiziqishi, ehtiyoj va faoliyatlari o'rtasidagi birlikni namoyon etadi hamda jamoaning bo'linishga yo'l qo'ymaydi.

Har bir jamoa o'z-o'zini boshqarish organiga ega va umumiy jamoaning uzviy qismi sanaladi. Shuningdek, u maqsadning birligi va tashkil qilish xususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan bog'lanadi. Ijtimoiy jamiyat ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagi muhim xususiyatidir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir.

Jamoa xususiyatini aniqlashda kishilar guruhining yagona ijtimoiy tizimini o'rnatishdagi usuli, ya'ni, jamoani tashkil qilish usuli ham muhim hisoblandi.

Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa, xususan, uning a'zolari o'rtasida o'zaro ruhiy yaqinlik, ishchanlik, bir-biri uchun g'amxo'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun qayg'urish, mazkur yo'lda amaliy harakatlarni tashkil etish hamda javobgarlik hissi qaror topadi.

Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun ma'suliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, a'zolarida jamoaga mansublik hissini paydo bo'lishiga ko'maklashadi, jamoa bilan munosabatda bo'lish ehtiyojini oshiradi. Jamoa a'zolari orasida o'zaro hissiy birlik (bir-birini yoqtirish hissi) yuzaga keladi. Ushbu munosabat ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular o'qituvchiik ta'sir ko'rsatish uchun qo'l keladi. Jamoa a'zolari o'rtasidagi ruhiy birlik mazmuni ular orasida hosil bo'lgan ishchanlik faoliyatining xarakteriga bevosita bog'liqdir.

Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur jihat bir tomondan jamoa a'zolari o'rtasida yuzaga kelgan ishchanlik munosabati mazmunini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, rahbarlik vazifasini bajaruvchi shaxslar tomonidan jamoa a'zolarining xatti-harakatlari va intilishlarini muvofiqlashtirish yo'lida tashkil etilayotgan boshqaruv faoliyati mohiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Norasmiy tuzilma jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhni tashqil qiluvchi

ayrim a'zolar o'rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinni egallaydi. O'quvchining jamoadagi o'rni uning shaxs sifatida shakllanishi va kamolotga erishishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalar bir-biriga muvofiq bo'lganda, jamoaning rasmiy yetakchilari norasmiy munosabatlar tizimida ko'zga ko'ringan o'rinni egallagan holdagina u chinakam jamoa bo'la oladi. Shuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umumjamoa ijtimoiy manfatlari uchun ko'rashuvchi guruhlar bo'lgandagina jamoa o'zini chinakam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin.

Yashash joylarida o'zaro birikkan bolalar guruhlari qanchalik ahil va inoq munosabat asosida tashkil topgan bo'lmasin haqiqiy jamoa bo'la olmaydi. Chinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil eta olishi, jamoa a'zolari o'rtasida o'zaro hamkorlik va ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlarni qaror toptirishi lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga o'qituvchiik rahbarlikning yo'lga qo'yilishidir.

Shunday qilib, jamoa bir necha (a'zo) kishidan iborat guruh bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan umumiy maqsad asosida tashkil topadi. Jamoa tomonidan amalga oshirilayotgan faoliyat uning oldiga qo'yilgan maqsad mazmunini ifoda etadi. Jamoa a'zolari o'rtasida qaror topgan o'zaro birlik, shuningdek, ular o'rtasida tashkil etiluvchi munosabat jarayonidagi tenglik jamoaga rahbarlik qilish, jamoa a'zolarining guruh yetakchilariga bo'ysunishlari, shuningdek, ular tomonidan jamoa oldidagi javobgarlik hissini anglashlari uchun zamin yaratadi.

Jamoa va uni shakllantirish o'qituvchiik faoliyatining maqsadi hisoblanidi. Muhim tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega bo'lgan sub'ektlarning alohida namuna ko'rsatishlari jamoani shakllantirishning muhim vositasi bo'lib, ushbu vosita yordamida jamoaning barcha yoki muayyan a'zosini tarbiyalash ijobiy samaralar beradi.

Jamoa tomonidan hal etilishi ko'zda tutilgan yetakchi tarbiyaviy vazifa shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni tarbiyalash hamda mustahkam hayotiy pozisiyani qaror toptirishdan iboratdir.

Umumiy o'rta ta'lim hamda o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarida jamoani shakllantirish mas'uliyatli vazifa sanaladi.

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in - bu muayyan sinflar negizida shakllangan jamoalar sanaladi. Sinf jamoasi tarkibida o'quvchilar tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy faoliyat o'qish faoliyati sanaladi. Aynan sinf jamoasida shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. Shuningdek, sinflar jamoalari negizida maktab jamoasi shakllanadi. Maktab jamoasi ikki muhim bo'g'in – o'qituvchilar jamoasi hamda o'quvchilar jamoasi asosida tarkib topadi. O'quv yurtlari jamoasi tarkibida o'quvchilar jamoasi asosiy qismni tashkil etadi. O'quvchilar jamoasi - bu ijtimoiy ahvoli shuningdek, umumiy saylov organlari oldidagi umumiy javobgarlik, barcha a'zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir.

O'quvchilar jamoasi unga rahbarlikni olib boruvchi o'qituvchilar hamda bolalardan iborat jamoaning murakkab birlashmasi bo'lib, o'z-o'zini nazorat qilish hamda o'z-o'zini boshqarish huquqi, shuningdek, o'ziga xos psixologik muhit va an'alariga ega bo'ladi.

Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli murakkab jarayondir.

Jamoaga qo'yilayotgan talablar mazmunidagi farq jamoa rivojlanishi bosqichini aniqlovchi yorqin tashkiliy ko'rsatkich sanaladi. Jamoaning amaliy faoliyati mazmuni, jamoa a'zolarining jamoa oldidagi javobgarligi, ular o'rtasidagi ijodiy hamkorlik, shuningdek, ularning xulq-atvori axloqiy kamolot darajalarini ko'rsatuvchi muhim belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Jamoani shakllantirishda uning hayotini belgilovchi ichki jarayonining mohiyatini inobatga olish zarur.

Jamoaning shakllanish bosqichlarini belgilash shartli hisoblanadi, zero, jamoaning shakllanishi muayyan chegara yoki oraliqqa ega emas. Shunga qaramay o'qituvchiik nuqtai nazardan jamoaning shakllanishini muayyan bosqichlarga ajratish juda muhimdir. Bolalar jamoasini ma'lum rivojlanish bosqichlarga ajratish alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar jamoasi rivojlanishining har bir bosqichi jamoa a'zolariga nisbatan samarali o'qituvchiik ta'sir ko'rsatishning maqbul shakl

va metodlarini tanlash imkonini beradi.

Jamoa rivojlanishining birinchi bosqichi. Mazkur bosqichda talab faqat o'qituvchilar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu davrdagi jamoa hali tarbiyalovchi jamoa bo'lmay, balki «tashkil etuvchi birlik» (sinf yoki guruh) hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan talablarning qo'yilishiga e'tiborsiz qaraydilar. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqaligina jamoa qaror topadi. O'quvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli asta sekin boyib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birgalikda muhokama qilish, qilinajak ishlarni rejalashtirish jamoa a'zolarida mas'uliyat, javobgarlik, faoliyat biriligi, shuningdek, ishchanlik munosabatining paydo bo'lishi, shuningdek, o'quvchilarda jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqishni paydo bo'lishiga olib keladi. Bolalarning jamoa faoliyatini tashkil etish borasidagi tajribaga ega emasliklari bois so'z yuritilayotgan bosqichda o'qituvchining asosiy maqsadi jamoa a'zolarini oddiy tarzda uyushtirishdan iborat bo'ladi.

Ushbu bosqichda o'qituvchining talabchanligi, jamoaning barcha a'zolariga birday talabni qo'ya olishi, u tomonidan qo'yilayotgan talabning qat'iyligi, izchilligi hamda murosasizligi muhim omil hisoblanadi. Bu vaziyatda o'qituvchining «hukmdorlik» davri uzoq davom etishi mumkin emasligi, bir qarashda intizomning vujudga kelganligi ma'lum bo'lsada, ayni vaqtda guruh a'zolarining faolliklarini rivojlantirish uchun zarur bo'luvchi sharoitning hali mavjud bo'la olmaganligini hisobga olish zarur.

Jamoa hayotining birinchi bosqichida jamoa faolining paydo bo'lishi ushbu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faoli (aktivi) muayyan guruhning shunday a'zolaridirki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qiladilar, o'qituvchi faoliyati va talabiga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'ladilar. Faollar o'qituvchining yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradilar.

Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa faolining o'qituvchi talabini qo'llab-quvvatlash hamda o'z navbatida uning o'zi bu talablarni

jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tafsiflanadi. Endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga uni jalb etadi. Ushbu bosqichda jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni, jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi.

O'quvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrining muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoaning muhim ishlarini o'quvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirilishi, tadbirlarni o'tkazishga tiyyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarini muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususyat kasb etishini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida motiv (rag'bat)larning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi.

Jamoadagi mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faolining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoa a'zolari orasida hurmat qozona olishi, ularga namuna bo'lishi, o'z burchlarini aniq va puxta bajarishi hamda o'z mavqelaridan noo'rin foydalanmasliklari juda muhimdir. Bu o'rinda A.S.Makarenkoning jamoa faoliga nisbatan «jamoa vijdoni» deya bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir. Jamoa faoli birmuncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsada, ayni paytda uning o'ziga ham oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Jamoaning rivojlanishi bu bosqichda to'xtab qolishi mumkin emas, chunki faoliyat ko'rsatayotgan kuch jamoaning bir qismigina xolos. Bordi-yu, jamoaning rivojlanishi ushbu bosqichda to'xtatib qolinsa, jamoa faolining guruhning boshqa a'zolari bilan qarama-qarshi qo'yish xavfli tug'ilishi mumkin. Bu bosqichda jamoaning barcha a'zolarining alohida faollik ko'rsatishga erishishlari zarur sanaladi.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi. Jamoa faoliyatida bu bosqich anchagina sermahsul hisoblanadi. A.S.Makarenkoning aniqlashiga ko'ra, bu davrda butun jamoa «ayrim o'zini chetga olib qoluvchi, injiq shaxs»larga talab

qo'ya boshlaydi.

Jamoa ishiga ushbu bosqichda faqat faolgina emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. O'qituvchi mazkur yo'nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitdagina ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin. Shu maqsadda u yoki bu tadbir rejasi, jamoaning birgalikdagi faoliyati va uning a'zolari xatti-harakati jamoa bo'lib muhokama qilinadi, turli mavzularda suhbatlar va ma'ruzalar uyushtiriladi, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy-g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va hokazo bilimlarning targ'iboti tashkil etiladi. O'qituvchi jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoa a'zolarining ijodiy tajribasiga hissa qo'shish imkonini beradigan o'zaro munosabatlarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi.

Jamoaning har bir a'zosida ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda tashkil etish ko'nikmasini hosil qila olishi jamoa a'zolari orasida barqaror insoniy munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi.

Jamoada barqaror insoniy munosabatlarning yuzaga kelishining sababi - uning a'zolarini ijobiy, madaniy-ma'rifiy mazmunga ega bo'lgan ishlarni tashkil etishda faol ishtirok etishlaridir.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichda ko'rsatib o'tilgan xususiyatlar shundan dalolat beradiki, ushbu bosqichda jamoa faoligina emas, balki jamoaning har bir a'zosi bir-birlariga nisbatan axloqiy mazmundagi talablarni qo'ya boshlaydilar.

Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi. Bu bosqich uning barcha a'zolari jamoa oldida to'rgan vazifalar asosida o'z-o'zlariga talablar qo'ya olishlari bilan tavsiflanadi. Shuni aytish joizki, har bir bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan muayyan talab qo'yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo'yilgan har bir talab o'ziga xos yo'nalishi (masalan o'yindan umuminsoniyat baxti yo'lida ko'rashishiga intilish o'rtasidagi farq) bilan ajralib turadi.

To'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar

qo'ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati mazmuni jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojga aylanadi. Jamoadagi tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylanadi. Biroq bu holat jamoaning muayyan shaxsni yanada rivojlantirishdagi roli va o'rnini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqichda jamoa oldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablarni qo'yish uchun mutlaqo qulay sharoit yaratiladi.

Bugungi kunda o'qituvchi-olimlar (L.I.Nikova va boshqalar) bolalar jamoasining rivojlanish jarayonining mohiyatini tahlil qilar ekanlar, uni qo'yidagi uch bosqichga bo'ladilar:

a) jamoani dastlabki jipslashtirish;

b) jamoani shakllantirish asosida uning har bir a'zosini individual rivojlantirish;

v) jamoaning umumiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

Jamoa hayotida muhim o'rin tutuvchi har bir bosqichni ajratib ko'rsatish yuqorida bayon etilgan fikrlarga zid emas, balki shaxsning rivojlanishida jamoaning yetakchi ahamiyatini ta'kidlaydi.

A.S.Makarenko jamoa a'zolari o'rtasida yuzaga keluvchi munosabatlarining ichki xususiyatlariga katta ahamiyat bergan edi. Pedagog jamoada shakllangan eng muhim quyidagi belgilarni ajratib ko'rsatgan edi:

1) major - doimiy tetiklik, o'quvchilarning faoliyat (harakat)ga tayyorliklari;

2) o'z jamoasining qadriyatlari mohiyatini tushunish, uning uchun g'ururlanish asosida o'z qadr-qimmatini anglash;

3) jamoa a'zolari o'rtasidagi do'stona birlik;

4) jamoaning har bir a'zosida qaror topgan do'stona birlik;

5) tarbiyali, ishchan harakatga yo'llovchi faollik;

6) hissiyotni boshqara olish hamda muloqot odobiga amal qilish ko'nikmasi.

Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yagona talab o'quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus, sinfdan tashqari

ishlar vaqtidagi, shuningdek, jamoat joylari hamda oiladagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi.

Puxta o'ylab qo'yilgan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi.

O'qituvchilar tomonidan qo'yilgan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

1. qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish tuyg'usi bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak.
2. Talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim.
3. Jamoaga nisbatan qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi lozim.
4. O'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar, ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

O'quvchi qo'yilayotgan talablar hajmi va tizimini bilibgina qolmasdan, talab qo'yish metodikasini ham o'zlashtira olgan bo'lishi kerak.

O'quvchilar jamoasiga nisbatan talablarni qo'yish metodikasi bolalarni talablar mazmuni bilan tanishtirish, talablarning ahamiyatini tushuntirish, tajriba orttirish hamda o'quvchilar faoliyat, shuningdek, qo'yilayotgan talablarning bajarilish holatini muntazam suratda nazorat qilib turishdan iborat.

O'quvchilarni talablar bilan tanishtirish ko'pincha umumiy majlislarda amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasasining direktori yoki o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari istiqbol rejalari va ularni amalga oshirish jarayonidagi talablar mazmuni bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Batafsil tanishtirish ayrim hollarda amalda ko'rsatish, keyinroq sinflar bo'yicha sinf majlislari yoki maxsus suhbatlarni uyushtirish asosida amalga oshiriladi.

Xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qildirish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongini tarbiyalashga qaraganda ancha murakkab ish. O'quvchilar talablar mohiyatini yaxshi anglashlari mumkin, biroq aksariyat

hollarda ularga rioya qilmaydilar. Shu bois muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo'yilishi jarayonida ularga o'quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o'rnatish lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi, chunonchi, xulq-atvor jurnalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. qo'yilayotgan talablarning bajarilishi yuzasidan olib borilayotgan nazorat muntazam ravishda, izchil olib borilishi va haqqoniy bo'lishi zarur. Olib borilgan nazorat natijalaridan o'quvchilarni ogoh etib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda faol (aktiv)ni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Har bir o'qituvchining jamoani shakllantirish borasidagi harakti jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi.

Jamoa faolini shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatiga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi.

Ishonchli, ishchan jamoa faolini yaratish uchun o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki, xulq-atvorini kuzatib borishi har bir o'quvchining ijtimoiy faoliyatni tashkil etish layoqatini aniqlash zarur.

Jamoa faolini shakllantirishda o'quvchilarning jamoadagi obro'sini ham inobatga olish lozim. Jamoa faoli tarkibini bolalarning o'zlari, albatta, o'qituvchi ishtirokida va rahbarligida tanlasa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi jamoa faoli bilan maslahatlashish asosida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etadi.

Jamoa faolining har bir a'zosi zimmasiga muayyan vazifani yuklash, ularning ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishish maqsadga muvofiq. O'qituvchi aynan faolga oshirilgan talab qo'yadi. O'quvchilar jamoasida faol rahbarligida o'z-o'zini boshqarish jamoa a'zolaridan ayrimlarining boshqasi ustidan ustun kelishiga olib kelmasligi kerak.

Shu bois o'qituvchi faolni maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim.

O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishi bu o'qituvchilar tomonidan tashkil qilinadigan jamoa ishini uyushtirish va boshqarishda o'quvchilarning faol ishtirok

etishidir. O'z-o'zini boshqarishning shakllari orasida jamoa a'zolarining yig'ilishi, konferensiyasi hamda turli komissiyalar (masalan, o'quv komissiyasi yoki tozalik komissiyasi) faoliyati muhim o'rin tutadi.

O'quvchilar jamoasini shakllantirishda an'analar muhim o'rin tutadi. Jamoa an'analari jamoa a'zolari tomonidan birdek qo'llab-quvvatlanuvchi barqarorlashgan odatlar bo'lib, ularning mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalanadi.

Jamoa an'analari shartli ravishda ikkiga bo'linadi:

- a) kundalik faoliyat an'analari;
- b) bayram an'analari.

Kundalik faoliyat an'analari o'quvchilarning o'quv faoliyati (o'zaro yordam turlari), va mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tkazish, hasharlar uyushtirish va boshqalar)ni o'z ichiga oladi.

Bayram an'alariga ijtimoiy ahamiyatga ega turli voqea hamda hodisalar bilan bog'liq sanalar (xususan, «Alifbe bayrami», «Mustaqillik bayrami», «Navro'z bayrami», «Xotira va qadrlash kuni» va boshqalar)ni nishonlash maqsadida tashkil etilgan faoliyat kiradi.

An'anaviy bayramlar o'quv muassasalarida turlicha o'tkaziladi. O'quvchilar an'analar mohiyatini anglasalar, ularga nisbatan ongli munosabatda bo'lsalargina uning ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

An'analarning yuzaga kelishida o'quvchilarning unga nisbatan munosabati katta ahamiyatga ega. Maktab rahbariyati va o'qituvchilar o'quvchilar jamoasiga muayyan sanalarga bag'ishlab haddan ziyod ortiqcha tadbirni uyushtirish talabini qo'ymasligi zarur.

Tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishda o'qituvchilar jamoasi yoki o'qituvchi tomonidan ushbu jarayonda o'quvchilar jamoasi bilan birgalikda ish olib borish, ularni an'analarni davom ettirishga o'rgatish masalasiga alohida e'tibor qaratishlari pedagogik jihatdan ijobiy natijalarni beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Jamoa deganda nimani tushunasiz?

2. O'qituvchilar tomonidan qo'yilgan talablar qanday sharoitlarda ijobiy natija beradi?

12 – mavzu: Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha bo'lgan davrda ta'lim - tarbiya va pedagogik fikrlar.

REJA:

1. Tarbiyaning kelib chiqishi, uning kishilar mehnat faoliyati bilan bog'liqligi. Ibtidoiy jamiyatda tarbiya.
2. Eng qadimgi yodgorliklar va xalq og'zaki ijodida ta'lim va tarbiyaga oid fikrlar.
3. Eng qadimgi yozma yodgorliklarda ta'lim - tarbiya masalalarining talqin etilishi.
4. "Avesto" - eng qadimgi ma'rifiy yodgorlik sifatida, uning tarbiyaviy ahamiyati.

Kishilik jamiyati paydo bo'lishi bilan odamlarda mehnat faoliyati jarayonida ishlab chiqarish tajribalari, mehnat qilish malakalari va mehnat qurollarini ishlatish ko'nikmalari hosil bo'ldi. Bu qurollarni takomillashtirish natijasida nutq va tafakkur o'sib, kamol topa bordi. Keksa avlod mehnat qilish jarayonida orttirgan tajribasi asosida yosh avlodni ham mehnat qilishga o'rgatdi, uni mehnat jarayonida tarbiyaladi.

Shunday qilib, kishilik jamiyatining paydo bo'lishi bilan tarbiya ham vujudga keldi, u bilan birga taraqqiy etdi, jamiyatning o'zgarishi bilan u ham o'zgarib bordi.

Tarbiyaning ijtimoiy vazifasi kishilarni bilim, malaka, ko'nikmalarda aks etgan mehnat, bilim tajribalarini avloddan - avlodga etkazishdir. Tarbiyani amalga oshirish jarayonini anglash va bu sohadagi tajribalarni o'rganishga bulgan

ehtiyojning tug'ilishi pedagogika fanini yuzaga keltirdi.

Shaxs jamiyatdan tashqarida kamol topa olmaydi, jamiyatdan tashqari tarbiya ham bo'lishi mumkin emas. Tarbiya ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat hayoti, uning to'xtovsiz taraqqiy etib borishi tarbiyasiz bo'lmaydi. Tarbiya bo'lmasa, jamiyat ham bo'lmaydi, jamiyat usiz yashay va taraqqiy eta olmaydi.

Ibtidoiy jamiyatda kishilar o'rtasida tengsizlik, xususiy mulk bo'lmagan. Mehnat va ijtimoiy funktsiyalarning taqsimlanishi tabiiy - biologik negizga asoslangan, buning natijasida erkaklar va ayollar o'rtasida mehnat taqsimoti mavjud edi, kishilar yosh jihatidan jamolarga bo'linganlar. Urug'chilik jamiyatidan oldingi jamiyat yosh jihatdan 3 guruhga bo'lingan edi:

- Bolalar va o'smirlar.
- Hayot va mehnatning to'la huquqli va to'la qimmatli ishtirokchilari.
- Umumiy hayotda to'la suratda ishtirok etish uchun jismoniy kuchi bo'lmagan keksalar.

Ibtidoiy jamiyatda bola o'zining hayot faoliyati jarayonida kattalarning ishlarida qatnashib, ular bilan kundalik muomalada bo'lib, tarbiyalanar va ta'lim olar edi. O'g'il bolalar katta yoshdagi erkaklar bilan ov qilish, baliq to'tish, qurol yasashda qatnashar, qizlar esa ayollar rahbarligida ekin ekib, hosil yig'ish, ovqat pishirish, idish yasash, kiyim tayyorlash ishlarida qatnashganlar. Matriarxat taraqqiyotining oxirgi bosqichlarida yosh alodning yashashi va tarbiyalanishi uchun ug'il bolalarga alohida va qizlarga alohida - birinchi tarbiya muassasalari - Yoshlar uylari paydo bo'ladi. Yoshlar uylarida bolalar urug' oqsoqollari rahbarligida tarbiyalangan, mehnatga o'tkaziladigan "sinovlar"ga tayyorlanar edilar.

Patriarxat urug'chilik jamoasi bosqichida chorvachilik, dehqonchilik va boshqa kasb - hunar paydo bo'lib, rivojlanib bordi. Bir muncha tashkiliy ravishda tarbiya qilish zarurati tug'ilishi bilan yoshlarni tarbiyalash tajribali kishilarga

topshiriladigan bo'ldi.

Jamiyat taraqqiyoti bilan birga bolalarga dalalarni o'lchash, suv toshqinlarini oldini olish, odamlarni davolashga oid bilimlar avj oldi. Natijada maktablarga va yozuvga ehtiyoj sezila boshladi. Dastlab suratli piktografik xat paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qo'shni mamalakatlardan kirib kelgan harf bilan yozish usuli paydo bo'ladi va tez tarqala boshlaydi.

Er.Av. birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi, Aleksandr Makedonskiy istilosidan keyin esa yunon yozuvi shu bilan birga forsiy mixxat ham ma'lum vaqtlargacha qo'llanib kelingan.

O'sha davrda Xorazm, Sug'd, Kuchan, Run, Uyg'ur va boshqa yozuvlar paydo bo'lgan va bu yuksalish ta'lim - tarbiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Inson ibtidoiy jamoa bo'lib yashash tarzini asta - sekin rivojlantirib borib, jahon madaniyatida katta kashfiyotlar yaratdi. Xitoyda qog'ozning ixtiro etilishi, Hindistonda hisoblash o'nlik tizimining paydo bo'lishi, Mesopotamiyada er kurrasini graduslarga, sutkani soat, daqiqa va soniyalarga bo'lishning joriy etilishi, Markaziy Osiyoda O'rta dengiz bilan Hindistonni bog'lovich karvon yo'lining vujudga kelishi, keyin Markaziy Osiy orqali Xitoydan O'rta dengizga "Buyuk ipak yo'li"ning ochilishi kabi muhim voqealar madaniyatning taraqqiy etishi va yozuvning tarqalishiga sabab bo'ldi.

Demak, eramizning boshlarida hozirgi Markaziy Osiyo hududida yunon va oromiy alifbosi asosida Xorazm, Sug'd, Baqtriya yozuvlari shakllangan.

Eramizdan avvalgi taxminan 484-431 yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning "Tarix" kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning ta'lim - tarbiyaviy qarashlariga oid muhim ma'lumotlar berilgan.

Forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlikdir, - deb yozadi olim, - shunga

ko'ra ular ko'proq o'g'illarga ega bo'lishdan faxrlanishgan. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga sovg'alar yuborib to'rgan. O'g'il bolalarni 5 yoshdan 20 yoshgacha faqat uch narsaga: otda yurish, kamondan otish, to'g'rilikka o'rgatishgan. O'g'il hech qachon ota - onasini behurmat qilmagan.

Gerodotning yozishicha forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblangan, ular daryo suviga tupurmaganlar, hatto unda qo'l yuvmaganlar, daryolarni muqaddas sanaganlar.

Yana bir tarixchi Plutarx fors ayollarning qahramonona jasoratlari haqida yozadi. Yana uning yozishicha Aleksandr Makedonskiy erli xalqlarga yaqinlashish maqsadida 30 ming bolani ajratib olib, ularga yunon tili va harbiy san'atini o'rgattiradi. Keyinchalik yunon alifbosi qabul qilinib, maktablarda shu asosida o'qitiladi.

Xitoy tarixchilari, ulardan Syuan Szin Samarqand aholisi axloqi va xulq - odobi bilan boshqalarga o'rnak bo'lganligi haqida yozadilar. Bulardan qadimda bolalar o'qitiladigan savod maktablari bo'lganligi, bundan tashqari harbiy mashqlarga o'rgatilganligi ham ma'lum bo'ladi.

Eng qadimgi davrlardagi ta'lim - tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz xalq og'zaki ijodi namunalari - afsonalar, qahramonlik eposlari, qo'shiqlar, maqol va iboralarda ham ko'ramiz.

Ayniqsa, ibtidoiy kishilarning tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlari, odatlari, munosabatlari xalq og'zaki ijodining eng qadimgi janrlaridan hisoblangan afsonalarda ifodalangan.

Eposlarda xotin - qizlarning fidoyiligi, jasorati, aql - idroki, erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat ko'rsatganliklari ifodalanadi. Sak va massaget qabilalari eposlari ayniqsa mashhurdir. Polienning "Harbiy xiyalar" asarida Shiroq afsonasi keltiriladi.

Gerodotning "Tarix" kitobida keltirilgan massagetlar hukmdori Tumaris va Eron shohi Kir haqidagi rivoyatlar ham o'ziga xosdir.

Bulardan tashqari feodal jamiyati boshlarida yaratilgan "Er xubbi", "Chistoniyalik bek", "Siyovush", "Rustam" singari afsona va qahramonlik dostonlari ham katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Umuman xalq og'zaki ijodining barcha janrlarida ham ta'lim - tarbiya, yoshlarning axloqiy barkamolligi masalalariga juda katta e'tibor qaratilganki, biz bulardan o'tmish ajdodlarimizda tarbiya ishlari qanday bo'lganligini, qaysi axloqiy xislatlar ulug'langanligi - yu, qaysi sifatlar qoralanganligini ham bilib olishimiz mumkin.

Turkiy xalqlarning "Urxun - Enasoy yodgorliklari", "Irq bitiklari" kabi yozma ma'rifiy yodgorliklar ham borki, ularda tarbiyaviy xarakterdagi qarashlarni ko'rishimiz mumkin.

Eng qadimgi turkiy tilda yaratilgan turk - runiy yozuvida bitilgan Urxun - Enasoy bitiklari VI - VIII asrlarda yozib qoldirilgan bo'lib, ular ta'lim - tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlar beradi. Toshga o'yib yozilgan Urxun - Enasoy yodgorliklari dastlab Enisey (Enasoy) havzalarida, keyin Mo'g'ulistonning Urxun daryosi bo'yida topilib, daniyalik olim Vilgelm Tomson 1893 yilda uni birinchi bo'lib o'qigan. Ko'plab olimlar bu yozuvlar ustida tadqiqotlar olib borganlar.

VI asrlar o'rtalarida Oltoy, Ettisuv, Markaziy Osiyo hududlarida turk hoqonligi tashkil topgan edi. 604 yili hoqonlik bo'linib ketgan va VIII asr o'rtalarida tugatilgan.

Turk hoqonligi asosan 3 kishi: Bilga hoqon (Mo'g'ulon), sarkarda Qul tegin, vazir Tunyuquqlar qo'lida markazlashgan edi.

Bitigtoshlarda turk hoqonlarining yurishlari, jasoratlari, ularning bilimli, mard, xalqparvar alp yigitlar ekanligi bayon etiladi. Masalan, Qo'l tegin bitigida u

xalqparvar, tadbirkor, o'z manfaatidan Vatan manfaatini yuqori qo'yadigan shaxs sifatida ta'riflanadi. Qo'l tegin Eltarish hoqonning kichik o'g'li, u 731 yil 29 fevralda 47 yoshida vafot etadi. Bitig tosh 732 yili o'rnatilgan. Bitigdagi voqealar Qo'l teginning akasi Bilga hoqon tilidan hikoya qilinadi. Bitig muallifi Qul teginning jiyani Yo'llug' tegindir.

Bitigda yana Bilga eng muhim insoniy xislatlar, hayotiy zaruriyatlar haqida pand - nasihat beradi. Xalkni birlashishga chaqiradi, o'zaro do'stlik, ittifoqlik, vatan manfaati uchun ko'rashga chorlaydi.

Ikkinchi bitig Bilga hoqon haqida. Bu 735 yili o'rnatilgan. Bilga 734 yili o'ldirilgan. Bitig Yo'llig' tegin tomonidan zilgan. Bu bitigad Bilga hoqonning yurishlari ko'rsatiladi. Bilga elparvar hoqon deb taniladi. U turk xalqining vatani abadiy bo'lishi uchun ko'rashadi. Hoqonga xos bo'lgan hislat va fazilatlar haqida gapiriladi.

Uchinchi - Tunyukuk bitigi 717 - 718 yillarda, Tunyukuk hayotligida yozilgan. Tunyukuk vatanparvar, insonparvar shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Bu bitiglar asosida turklarning turmush tarzi, jamiyat a'zosining axloqiy qiyofasini belgilovchi muhim sifatlar haqida ma'lumotlar olish mumkin.

Qadimiy yozma yodgorliklardan "Irq bitigi" XIX asr oxirida Sharqiy Turkistonning Dunxuan degan joyidan topilgan. U haqda ma'lumot kam. Asar yuz betdan iborat bo'lib, moniy jamoasidagi Isig Sangun va Ite chuk ismli ikki bola uchun bitilgan. Asar mazmunini nima yaxshi-yu, nima yomonligini tushunish, anglab etish tashkil etadi. Ana shu yaxshi va yomonning ta'rifi zaminida axloqiy talablar talqin etiladi. Asarda turkiy xalqlarning turmush i, axloqiy munosabatlari asosan qushlar va hayvonlar obrazi orqali aks ettiriladi.

"Irq bitigi"da eng qadimgi ajdodlarimizning xalq og'zaki ijodiga xos, mifologik hamda totemistik ifodalar o'z aksini topgan. Voqealar tush va uning

ta'birlari tarzida bayon etiladi.

Umuman bu yodgorliklarda inson kamolotini kuylashga e'tibor qaratilgan. Ularda ajdodlarimizning xulq - odobiga oid dastlabki tasavvurlari, ezgulikka bo'lgan intilishlari ifodalangan.

"Avseto"da O'rta Osiyo, Ozarbayjon, Eron hamda Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining eng qadimgi (er.av. 2-ming yillikning oxirlaridan 1-ming yillikning keyingi asrlarigacha bo'lgan) davrdagi tarixi, ijtimoiy - iqtisodiy hayoti, maishiy turmushi, axloqi, urf - odat, diniy qo'shiqlari, chorvachilik - dehqonchiligi, savdo - sotig'i, qo'shni xalqlar bilan iqtisodiy - madaniy munosabatlari yoritilgan. Bir qarashda "Avesto" sof diniy mazmundagi kitobdek tuyo'ladi, biroq u falsafa, tarix, axloq, xalq og'zaki ijodiyoti, geografiya, biologiya, ruhshunoslik, tarbiyashunoslik, falakkiyot, tabobat va boshqa maslalarga doir qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan.

Bu kitobning tarixiy manba sifatidagi roliga katta baho bergan yurtboshimiz I.A.Karimov shunday deydi: ""Avesto" ayni zamonda bu qadim ulkada buyuk davlat, buyuk ma'naviyat, buyuk madaniyat bo'lganidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdirki, uni hech kim inkor etolmaydi"

Olimlarning mulohazalariga ko'ra "Avesto"ning asoschisi Zardo'sht bo'lib, eramizdan oldingi VI asrda Xorazmda yashagan. U chorvachilik bilan shug'ullangan Spitama urug'idan bo'lib, onasi Dugdava, otasi esa Paurushaspadir.

Zardusht ko'pxudolikka qarshi chiqib, 20 yoshida nor tuyasiga minib (Zardusht - sariq tun egasi demakdir), qishloq va shaharlarda yakkaxudolik g'oyasini olg'a surdi. Xorazm hukmdorlari ta'qiblari natijasida Zardusht bir guruh tarafdorlari bilan Eronga qochib o'tadi va o'z ta'limotini uzil - kesil shakllantiradi. Eron shohi Vishtaspga o'z diniy ta'limotini asoslab beradi va uning e'tiborini qozonadi. Eronu Turonda otashparastlik dini to'la joriy etiladi. Zardusht 77 yoshida Balx shahrida ko'pxudolik tarafdorlari tomonida o'ldiriladi.

"Avesto" er.avv. VI asrda yaratilgan bo'lib, to'liq kitob holida er.avv. I asrda shakllangan. U 12 ming mol terisiga oltin harflar bilan yozilgan degan ma'lumotlar bor. "Avesto"ning to'rta: Yasna, Yashta, Vispered, Vendidat qismlari bizgacha etib kelgan. "Avesto" uzoq asrlar maboynida bolalarga ilm - ma'rifat o'rgatishda va axloq odob fazilatlarini shakllantirishda dasturul amal bo'lib kelgan. Zardusht ta'lim - tarbiya masalalariga alohida ahamiyat berib deydi: "tarbiya hayotning eng muhim tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yaxshi o'qishni va so'ngra esa yozishni o'rganishi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin".

Kitobda bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari quyidagicha tavsiya etiladi:
a) diniy va axloqiy tarbiya, b) jismoniy tarbiya, v) o'qish va yozishga o'rgatish.

Zardushtiylar bolalar ta'lim - tarbiyasiga katta e'tibor berganlar.

Mavzu yuzasidan savollar

1. Tarbiyaning kelib chiqishi va uning mehnat faoliyati bilan bog'liqligini tushuntirib bering.
2. Ibtidoiy odamlar hayotidagi tarbiyaning o'ziga xos tomonlari nimalarda ko'rinadi?
3. Ajdodlarimizning eng qadimgi davrdagi ta'lim - tarbiyasiga oid masalalarni qanday manbalar orqli bilishimiz mumkin?
4. Xalq og'zaki ijodidan ta'lim - tarbiyani ifodalovchi misollar keltiring.
5. "Urxun - Enasoy yodgorliklari", "Irq bitiklari"ning tarbiyaviy ahamiyatini qanday tushundingiz?
6. "Avesto" va uning tarbiyaviy ahamiyati haqida qaysi manbalardan, nimalarni bilib olgan edingiz?

VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar

14 – mavzu: Sharq uyg'onish davrida pedagogik fikrlarning rivojlanishi.

Sharq pedagogik ta'limotida ta'limiy-axloqiy qarashlar

Reja:

1. Sharq Uyg'onish davrida ilm-fan va madaniyat.
2. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning ilmiy merosi va uning didaktik qarashlari.
3. Abu Nasr Forobiyning ta'limiy-axloqiy qarashlari.
4. Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sinoning ta'limiy-axloqiy qarashlari. Ta'limiy-axloqiy qarashlarning paydo bo'lishi.
5. Yusuf Xos Hojib, Unsurul Ma'aliy Kaykovus "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiy "Hibat ul-haqoyiq", Muslihiddin Sa'diy. "Guliston".

Muhammad al-Xorazmiyning tarix va musiqaga oid, quyosh soatlari to'g'risida ham asarlari bo'lib, «Tarix kitobi» («Kitob at-tarix») xalifalik tarixiga oid va xalifalikning birinchi tarixchilaridan sanaladi. Shuni ta'kidlash joizki, alloma o'zigacha bo'lgan ilmiy bilimlarning asosiy g'oyalari, metodlarini sintezlashtirdi. U ilmiy bilimlarni o'rganuvchilarning mustaqil bilim olishlariga e'tiborni qaratdi. Xorazmiy bilim olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e'tibor berdi.

Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushintira olish malakalarini hosil qilishga katta baho berdi. Masalan, «Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va-l muqobala» asarida olimlarni uch guruhga bo'lib shunday yozadi: «Ulardan biri o'zidan awalgilar qilgan ishlarini amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin qoluvchilarga meros qilib qodiradi. Boshqasi o'zidan awalgilarning asarlarini sharhlaydi va bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi, yopiqni ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib

yotganni to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan av algilar haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishidan mag'rurlanmaydi». Muhammad al-Xorazmiyning bu fikrlari bir tomondan, olimlar faoliyatining ezgulikka xizmat qilishini yoritadi; ikkinchi tomondan, o'sha davrda ilmiy tadqiqot ishlari va o'qitishning metod va vositalaridan qay darajada foydalanganligini ko'rsatadi.

Barcha mutafakkirlar kabi Muhammad al-Xorazmiy ham ko'rgazmali-tajriba metodlari, bilim berishning turli vositalari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni sinash metodlaridan foydalangan. Allomaning arifmetikaga oid risolalari tafakkurni rivojlantirish uchun bilimlarni izchil bayon etishga e'tibor berganligini ko'rsatadi. «Men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi «Aljabr va-l-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob»ni ta'lif qildim, chunki meros taqsim qilishda, vasiyatnoma tuzishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda, yer o'lchashda, kanallar o'tkazishda, geometriyada va boshqa shunga o'xshash turhcha ishlarda kishilar uchun zarurdir».

Muhammad al-Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: sezgi orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, mantiqiy bilish haqiqiy bilimning muhim tomonini namoyon etadi. Muhammad al-Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va sinov metodlariga asos soldi (samoviy ob'ektlarning harakatini aks ettiruvchi jadval asosida matematik masalalarning algoritm metodida echishni ishlab chiqdi). U matematik g'oyalar asosida odamlarning hayotiy zarurati yotishini, ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari asosida paydo bo'lishini asosladi. Masalan, er ishlari, binolar qurish, kanallar qazish shunday paydo bo'lgan, deydi. U birinchi marta insonlar o'rtasidagi munosabatlarni matematik shakllarda ifodaladi.

160 dan ortiq ilmiy asar yaratganligini qayd etadilar. Forobiy tahminan 941-yillardan boshlab Damashqda yashaydi. Shahar chekkasidagi bog'da qorovul bo'lib ishlaydi va faqirona hayot kechirib, ilmiy ish bilan shug'ullanadi. 943-967 -yillari esa Halabda yashaydi. 949- 950 -yillarida Misrda ham bolgan. So'ng yana Damashqga qaytib, shu erda 950 -yili vafot etgan.

Damashqdagi «Bob as-sag'ir» qabristoniga dafn qilingan. Abu Nasr Forobiy ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan ohm. U tabiiy, ilmiy va ijtimoiy bihmlarning barcha sohalarida ilmiy ish ohb borgan. Forobiy o'zidan keyin juda boy ilmiy meros qoldirgan. Falsafa, musiqa, filologiya va boshqa tabiiy, ilmiy bilimlarning turh sohalarida asarlar yaratgan.

Demak, Forobiy inson baxt- saodatga erishuvi uchun ularni baxtli-saodatli qila oladigan jamoa rahbari bo'lishi kerak deydi. t Forobiy odamlarni turh belgilarga qarab guruhlariga bo'ladi. Bunda u kishilarning diniy mashabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy hususiyatlari, qobiliyatlari, iqtidori, bilim ko'nikmalariga e'tibor berish zarur, deydi. U o'zning «Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola» asarida «Davlatning vazifasi insonlarni baxt-saodatga ohb borishdir, - deb yozadi. - Bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritadi». Forobiy davlatni etuk shaxs boshqarishi lozim, deydi; ya'ni jamoani idora etuvchi adolath, dono boiishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko'ra olishi, boshqalarga g'amxo'r boiishi lozim deydi.

Forobiy ta'hm-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim-tarbiyada nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to'g'risida», «Ixso al-ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asrlarida allomaning ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari ifoda topgan. Forobiy ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga etkazishda o'z o'rni borligini alohida ta'kidlaydi. Forobiy «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr yuritadi. Uning ta'kidlashicha, aw al bilish zarur bolgan ilm o'rganiladi, bu - olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jism lar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman, jonli tabiat, o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi, deydi.

Forobiy inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'hsh, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muxtoj boladi. Uning fikricha, tarbiya jarayoni tajribah pedagog, o'qituvchi tomonidan tashkil

etilishi muhim. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa-hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga o'qituvchi lozim.

Forobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan etuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi. Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan ohm sanaladi. Ta'lim - insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya - muayyan hunami egallash uchun zarur bolgan axloq normalari va amaliy malakalar ni o'rgatishdir, deydi ohm.

Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amahy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lish, o'rganishdir.

Forobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulqodobda ham qay darajada pok bo'lishi kerakligini «Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to'g'risida» risolasida shunday ta'riflaydi: «Falsafani o'rganishdan avval o'zingizni hirs-havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi notug'ri tuyg'ularga emas, balki kamolotga bolgan hirs-havas qolsin. Bunga xulq-axloqni faqat so'zdagina emas, balki haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shunday so'ng xato va adashishdan saqllovchi, haqiqat yo'lini tushunib olishga boshlovchi (notiq- so'zlovchi, fikrlash ma'nosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur».

Forobiy axloqiy fazilatlar deganda bilimdonlik, donolik va mulohazah bo'lish, vijdonlilik, kamtarlik, ko'pchilik manfaatini yuqori qo'yish, haqiqat, ma'naviy yuksaklikka intilish, adolatlilik kabi xislatlarni tushunadi. Ammo bu xislatlarning eng muhumi har bir insonning bilimli, ma'rifatli bo'lishidir. Shuning uchun ham Forobiy axloq tushunchasiga aql bilan uzviy bogliq holda, tafakko'rga asoslangan axloq sifatida qaraydi. Bundan biz Forobiyning axloqni xulq me'yorlari ifodasi sifatidagina emas, balki kishilar aqliy faoliyatining natijasi sifatida ham talqin etganligini ko'ramiz.

Forobiy «Aql ma'nolari haqida» risolasida aql masalasini tahlil qilib, aql bilish haqidagi ta'limotda mantiq (logika) ilmi muhim o'rin tutadi, deydi. U mantiq

ilmi bilan grammatika o'rtasidagi mushtaraklikni qayd etib, mantiqning aqlga munosabati, grammatikaning tilga munosabati kabidir; grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yo'lga yo'naltirib turadi, deydi.

Forobiy «Muzika haqida katta kitob» asari bilan o'rta asrning yirik muzikashunosi sifatida mashxur bo'ldi. U muzika ilmini nazariy, amaliy jihatdan yoritib, muzikani inson axloqini tarbiyalovchi, sihat-salomatligini mustahkamlovchi vosita deb qaragan. Uning bu sohada qoldirgan merosi muzika madaniyati tarixida muhim ahamiyatga molikdir. Forobiy ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa, tarbiyada ma'naviy-axloqiy qoidalar, odob me'yorlari o'rganiladi, kasbhunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb uqtiradi. Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan turh metodlar yordamida amalga oshiriladi. Forobiy ta'lim - tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

Amaliy fazilatlar va amaliy san'at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu odat ikki yo'l bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi - qanoatbaxsh, chorlovchi, ilxomlantiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi, malaka vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, qasd-intihsh harakatga aylantiriladi. Ikkinchi yo'l (yoki usul) - majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki ular o'z istaklaricha so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o'rganishga kirishsa, uning fazilati yaxshi bo'ladi. Kasb-hunarlarni va juz'iy san'atlarni egallashga intilish bo'lmasa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad - ularni fazilat egasi qilib, san'at ahllariga aylantirishdir. Demak, Forobiy ta'lim-tarbiyada rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari so'rgan. Har ikkala usul ham pirovardida insonni hartomonlama kamolga etkazish maqsadini ko'zlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Forobiy pedagogik ta'limotining asosida komil insonni shakllantirish, insonni o'z mohiyati bilan ijtimoiy, ya'ni faqat jamiyatda, o'zaro munosabatlar jarayonida komillikka erishadi, degan falsafiy qarashi turadi.

Beruniy yirik olim Abu Nasr ibn Iroqdan Evklid geometriyasi, Ptolemeyning astronomik ta'limotlaridan dars olgan. Bundan tashqari, o'zidan oldin o'tgan Muhammad Xorazmiy, geografiya olimi Abul Abbos, Ahmad Farg'oniy, Marvaziy, Javhariy, Abu Nasr Forobiy, Abul Vafo Juzjoniy, seyistonlik Abu Said as-Sijiy, Abu Muhammad Hamid Xo'jandiy va boshqalarning asarlarini mustaqil o'rganadi. 995-yilgacha Beruniy astronomiya, geografiya, geodeziyaning amaliy masalalarini hal etish bilan birga, Sharqda birinchi bo'lib globus yasadi va astronomiyaga oid bir necha kitob yozdi («Kartografiya», «Globus yasash kitobi», «Yerdagi joylarning uzunlama va kenglamalarini aniqlash haqida maqola» va boshqalar). Beruniy hah yosh ohm bo'hshiga qaramay, Kotda 994-995-yillari astronomik asboblarning ixtiro qilish kuzatishlar o'tkazgan.

O'sha davrda Kaspiy bo'yi viloyatlarida Qobus ibn Vushmagir yosh olimga xayrixohlik ko'rsatadi. «Shamsal-ma'aliy» («Oliy m artabalar quyoshi») laqabi bilan mashhur bo'lgan bu podshohga bag'ishlab Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarini yozadi va unga taqdim etadi. Bu asar Beruniy nomini Yaqin va O'rta Sharqqa mashhur qildi. 84 1004-yili Beruniy Ma'mun II ibn Ma'mun tomonidan Xorazmga chaqirib olinadi va uning yaqin maslahatchisi etib tayinlanadi.

Ma'mun davrida O'rganchda «Majlisi ulamo» - «Ma'mun akademiyasi» nomli ilmiy markaz tashkil etiladi va u erda musulmon Sharqining yirik olimlari faohyat ko'rsatadilar. Beruniy bir necha yil kamyob metallar va qimmatbaho toshlar ustida tajribalar olib boradi va keyinchalik ana shu tadqiqotlari asosida «Mineralogiya» asarini yaratadi. 1017-1018-yillari yana taxt va hokimiyat uchun ko'rash boshlanib, Movarounnahrda Qoraxoniylar davlati barpo etiladi.

Xurosonda Mahmud G'aznaviy (998-1030) hukmronligi ornatilib, qoraxoniylar bilan tuzilgan shartnomaga muvofiq Xorazm Mahmud G'aznaviy davlatiga tobe bo'ladi. Ma'mun akademiyasidagi ko'plab olimlar qatori Beruniy ham G'aznaga olib ketiladi va u yerda ijodini davom ettiradi.

Beruniy bu yerda «Xorazmning mashhur kishilari», «Turar joylar orasidagi masofani tekshirish uchun joylarning oxirgi chegaralarini aniqlash» asarini yaratdi.

Bu asarda geografiya va astronomiya fanlari bilan bir qatorda paleontologik kuzatishlar natijalari ham bayon qilingan. Beruniyning yana bir muhim asari «Munajjimlik san'atidan boshlang'ich tushunchalar»dir. Bu asarda ham u bir qancha fanlar yuzasidan dastlabki tushunchalar, ma'lumotlar bergan. Mahmud G'aznaviyning Hindistonga yurishlarining birida Beruniy ham hamroh bo'lib boradi. U sanskritni bilganligi uchun hind xalqi madaniyati, adabiyoti va san'ati bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi va bu mehnatlari natijasida 1030-yil o'zining Sharq va G'arbda keng e'tirof qilingan mashhur «Hindiston» asarini yaratadi. Kitobning to'liq nomi «Hindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash kitobi» bo'lib, aytishga qulay bo'lishligi uchun qisqacha «Hindistonga oid tadqiqatlar» yoki «Hindiston» deb yuritiladi.

Akademik V.R.Rozen asarni «Sharq va G'arbning qadimgi va o'rta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng keladigan asar yo'q», - deb baholaydi. Hindiston olimi Hamid Rizo esa, o'lim haqida gapirib, «Hind madaniyatining chigal muammolarini biron-bir o'rta asr yoki hozirgi zamon muallifi Abu Rayhon Beruniydek muvaffaqiyatli ravishda tushunib etmagan. Uning «Hindiston» asari qadimgi Hind madaniyati va fanining klassik namunasi bo'lib qoladi», deydi. Asarda Beruniyning Hindiston haqidagi barcha qarashlari o'z ifodasini topgan. 1030-yili Mahmud G'aznaviy vafot etadi. Uning kichik o'g'li Muhammad voris sifatida taxtga o'tirgan bo'lsa-da, ko'p o'tmay Mahmudning katta o'g'li Mas'ud (1030-1041) ukasini taxtdan ag'darib, o'zi hokimiyatni qo'lga oladi. Bilimdon va zukko, ilm ahlini qadrllovchi Mas'ud Beruniyni o'z himoyasiga olib, uning ijod qishiga sharoit yaratib beradi.

Beruniy astronomiyaga oid «al-Qonun al-Mas'udiy» («Mas'ud qonuni») nomli yirik asarini shox Mas'udga bag'ishlaydi. Olimlar bu asarni matematika va astronomiyaga oid ungacha yozilgan barcha asarlardan yuqori qo'yadilar. Arab olimlaridan Yoqutning yozishicha: «Mas'ud qonuni» kitobi matematika va astronomiya bo'yicha ungacha yozilgan hamma kitoblar izini o'chirib yuborgan». Beruniy «Saydana» kitobida o'zining 80 yoshdan oshganligini yozadi, shunga ko'ra, uni 1050-1051-yifflari vafot etgan deb taxmin etish mumkin. Ba'zi

manbalarda esa, 1048-yil 13-dekabrda G'azna shahrida vafot etgan deb ko'rsatiladi. Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir.

O'quvchiga bilim berishda: - o'quvchini zeriktirmaslik; - bihm berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik; - uzviylik, izchillik; - tahlil qihsh va taqqoslash; - ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddadan qiyinga qarab borish; - takrorlash; - yangi mavzulami qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etishga e'tibor berish kerakligi o'qtiriladi.

Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o'rganishga da'vat etadi. Olim ilm toliblariga qalbni yomon illatlardan, inson o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko'zlikdan, shon-shuhratdan saqlanish zarurhgini o'qtirgan. Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, mineralogiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o'zi targ'ib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko'rib, fanda haqiqat ustivor turishini ta'kidlaydi. U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Ilmlarni egallashda esa shaxsda intilish va qiziqish, muhitni alohida ta'kidlaydi. Bihm olishda tushunib o'rganish, ilmiy tadqiqotchining poklikka rioya etishiga alohida e'tibor beradi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'hq degan g'oyani ilgari so'radi.

Beruniy bilim olishni axloqiy tarbiya bilan bog'laydi. Zero, insonda komillikning muhim mezoni yuksak axloqlilikdir. Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «Mineralogiya», «Kitob as-Saydana», «alQonuni al-Mas'udiy», «Giodeziya» va boshqa asarlarida ko'ramiz. Beruniy fikricha, axloqlilik insonning eng asosiy sifati boiishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilⁿⁱning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit - jamiyat taraqqiyoti j arayonida tarkib topadi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kehb chiqqan holda ta'rif beradi. Axloqiylik y a x s h ilik bilan yomonlik o'rtasidagi ko'rash natijasida namoyon bo'ladi va tarkib topadi, deydi u.

Yaxshilik va yomonlik insonning xulq-atvorini belgilaydigan mezondir. Insonning axloqiy kamolga etishi muammosi ta'lim-tarbiyada markaziy masala bo'lib kelgan. Abu Rayhon Beruniy ezgu tilakka etishga to'sqinlik qiluvchi ziqlilik, yolg'onchilik, munofiqlik, manmanlik, takabburlik kabi nuqsonlarni qoralaydi, boylikka ruju quyish va ta'magirlik, g'azab va johillik inson uchun eng ashaddiy dushman deb qaraydi.

Mutafakkir jamiyatda adolat o'rnatish, uni yovuzliklardan xalos etish uchun dono, adolath hukmdor bo'lishi kerak, deydi. Beruniy kundalik turmush masalalariga ham katta e'tibor bergan. Har bir axloqan barkamol inson o'zining turmush tarzini uyg'un, go'zal eta oladi. Uyg'unlik, go'zallik va nafosatning asosi sanaladi. Beruniy insoniy xislatlardan muhimi - ozodlik, tarbiyalilik bo'lsa, insonga eng yaqin narsa uning tabiati, ruhi, deydi. Shuning uchun inson o'z tabiatiga yoqadigan ishlarni bajarishi zarur, deb ko'rsatadi.

Bunda insonning ichki dunyosi bilan tashqi go'zalligi, turmush tarzidagi go'zallikning uyg'un bo'lishi talab etiladi. Bunga inson kiyadigan kiyimidan kundalik turmushdagi yurish-turushi, so'zi, qalbi, qilgan ishi - hammasining go'zal bo'lishi ta'kidlangan. Har bir shaxsda sharm-hayo, ozodalik, nafis did, iffat, latofat, shirinsuxanlikning tarkib topishi turmushning go'zal bo'lishiga ohb keladi. Olimning inson turmushiga xos hulq-odob qoidalari haqidagi fikrlari pedagogik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ham ichki, ham tashqi tomondan go'zal bo'lsagina haqiqiy kamolotga erishishi mumkin. U ozodlikni olijanoblik bilan tenglashtiradi. Inson doimo bularga rioya etishi zarur, deb ta'kidlaydi. Bunda inson o'zini boshqara olishga qodir bo'lishi, har bir etuk inson uchun zarur bo'lgan xislatlarni tarkib toptirishda kuch va irodaga ega bo'lishi zarur, deydi. «Minerologiya» asarida bu fikmi quyidagicha ifodalaydi: «Inson o'z ehtirolariga hukmron, ularni o'zgartirishga qodir, o'z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga hamda asta-sekin, axloq haqidagi kitoblarda ko'rsatilgan usullar bilan illatlarni bartaraf etishga qodir dir» Beruniy insonni kamolotga etaklovchi xislatlardan yana biri olijanoblik deb ko'rsatadi.

Olijanoblikning mazmunini yaxshilik tashkil etadi. Bunda ohm insonga inson

sifatida muomala qilishni nazarda tutadi. Eng muhimi, m utafakkir inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlar ni bayon etadi. U har bir hunar egasining mehnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mehnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi.

Ayniqsa ilm ahli - olimlar mehnatiga alohida e'tibor berish, hayrixoh bo'lishga chaqiradi, ularni ma'rifat tarqatuvchilar, jamiyat ravnaqiga hissa qo'shuvchilar deb, biladi: shu bilan birga, og'ir mehnat qiluvchi konchilar, er ostida gavhar izlovchilar, dehqonlar haqida gapirib, ulaming mehnatini rag'batlantirib turish kerak, deydi. Ayniqsa, podshoxlar bunday mehnat ahliga g'amho'r bo'lishi kerakligini alohida eslatadi. Chunki ana shu mehnat ahli ular hukmronhgining tayanchi, deb ta'kidlaydi. Ohm bolalami mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalami eng kichik yoshidan mehnatga o'rgatish kerak, deydi. Mehnat tarbiyasida o'sha davr tarbiya an'anasiga binoan vorislikka katta ahamiyat beradi. Buni E.To'raqulov va S.Rahimov «Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida» nomh risolalarida juda yaxshi bayon etganlar.

Beruniyning «Mineralogiya» asarida faqat qimmatbaho metallar, toshlar haqida emas, hunarmandchilikka oid, shogird tayyorlash jarayoni, ustalarning hunar o'rgatish metodlari haqida ham qimmat fikrlar bayon etilgan. Bunda hozirgi pedagogika fani tili bilan aytganda, shaxsiy namuna metodidan foydalangani, ish jarayoni bevosita ham nazariy, ham am aliy jih atd an ustaxonaning o'zida bajarilgani shogirdlaming malakali usta bo'lib etishishida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shuning uchun ham o'sha davrda Xuroson va Movarounnahr metallo'rgiya, konchilik, to'quvchilik, zeb-ziynat buyumlari yasash, qog* oz, oyna ishlab chiqarish va boshqa sohalarda dunyo bozorida nom chiqargan.

Hunarmandchilikning bunday yakka holda o'rgatish malakali kasb egalarining etishib chiqishiga yordam bergan, halol va vijdonan mehnat qilishga yo'llaganki, bu insonning kamolga etishiga muhim pog'ona bo'lgan. Zero, qadimdan har bir etuk inson u shohmi, oddiy fuqaromi hunaming bir yoki bir

necha to'rini bilishi zarur sanalgan.

Shunga ko'ra, buyuk shohlar ham, beklar ham, katta mol-mulk egalari bo'lgan boylar ham, oddiy fuqaro ham o'z farzandini bilimli bo'hsh bilan birga, hunarli bo'lishiga ham e'tibor bergan va bu yozilmagan qonunga barcha birdek amal qilgan. Chunki kishilik jamiyati paydo bo'lgandan kishilar o'z mehnati, hunari bilan kun kechirishga majbur bo'lgan va bu hayot taqozosi sifatida qabul qilingan.

Shuning uchun ham Beruniy inson hartomonlama kamolga etishi uchun u ilimli bo'lishi bilan birga, mehnatsevar va hunar egasi bo'lishi ham kerak, deydi. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e'tirof qiluvchi irsiyat, muhit, tarbiyadir. Muayyan bir davrda olimlar inson kamolotiga irsiyat, muhitning ta'sirini inkor etib, faqat tarbiyani tan oldilar. Lekin Beruniy o'z zamondoshlari - buyuk mutafakkirlar Forobiy, ibn Sino kabi inson kamolotida har uchalasini ham muhim deb hisoblaydi. Ya'ni u insonning kamolotga etishida ilmu ma'rifat, san'at va amaliyot asosiy o'rin tutadi, nasl-nasab, ijtimoiy muhit va ijtimoiy turmush qonuniyatlari ham katta ahamiyatga ega bo'ladi, deydi. Abu Rayhon Beruniy nazarida, inson kamolga etishining eng muhim omillari ilm-ma'rifatli bo'hsh va yuksak axloqlilikdir. Beruniy ilmiy bilishga oid, ta'lim metodlari haqidagi qarashlari bilan ta'lim nazariyasida o'ziga xos maktab yaratdi.

Yoshlarni tarbiyalashda esa axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigienasi, xalqlar o'rtasidagi do'stlik, hamkorlik haqidagi tushunchalar katta ahamiyatga egadir. Olim axloqlilikning barcha ilari sifatida yaxshilik, to'g'rilik, adolat, kamtarlik, saxovat, ohjanoblik, do'stlik va hamkorlik, mehnat va hunar egallash, poklik, go'zallikka intilish kabilarni ilgari so'rgan. Bularning barchasini u yaratgan asarlaridagi ijtimoiy-falsafiy fikrlarga bog'lab tushuntirgan.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Beruniyning komil insonni shakllantirishga oid fikrlari faqat o'z zamonasi uchun emas, hozirgi davr ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda ham katta ahamiyatga ega. Zero, uning o'zi ham haqiqiy komil insonga xos xislatlarga ega ekanligini, hayoti va ijodiy faoliyati,

yozgan asarlari bilan isbotlab, kelajak avlodlarga katta ma'naviy me'ros qoldirdi. Beruniy Sharq Renessansi davri qomusiy olimlaridan bin sifatida nom qozondi. Mashhur sharqshunos ohm J.Sarton jahon fani tarixida XI asrning birinchi yarmini Beruniy davri deb atadi. Uni o'z davrining jahondagi birinchi donishmandi deb baholadi.

Ibn Sino ham boshqa zamondosh qomusiy olimlar singari matematika, astronomiya, fizika, kimyo, biologiya, tibbiyot, dorishunoslik, ruhshunoslik, fiziologiya, falsafa, filologiya, adabiyot, ta'lim-tarbiya sohalarida ijod etgan va dunyoga mashhur yirik asarlar meros qoldirgan ohm.

Abu Ali ibn Sino 980 -yili Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida kichik amaldor oilasida tug'iladi. Uning tola ismi Abu Ah al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ah ibn Sinodir. Abu Ah uning kuniyasidir. Oti Husayn, otasining ismi Abdulloh edi. Keyinroq uning oilasi Buxoroga ko'chib o'tgach, u maktabda o'qiy boshlaydi. Ibn Sinoning mutolasi zo'r, mehnatsevar edi. Undagi tug'ma qobiliyat, o'tkir zehn, kuchli xotira o'zaro birikib ketgandi. Ibn Sinoning otasi Abdulloh hamda uning do'stlari bilimdon kishilar boiib, ulaming ilmiy munozaralari o'tadigan oilaviy muhit yosh ibn Sinoga ham ta'sir etadi.

Shu bilan birga uning bolalik va o'smirlik yillari o'tgan Buxoro shahri somoniylar davrining yirik madaniy markazi bo'hb hisoblanardi. Buxoroda ko'plab maktab, madrasa, kasalxona va nodir kitoblar saqlanadigan kutubxona bo'lgan. Jahonning turh mamlakatlaridan kelgan olimiarning ilmiy munozaralarida yosh Ibn Sino ham qatnashib, turh fanlarga oid bilimlarini chuqurlashtirib borgan. U ustozlaridan hind hisobi, fiqhdan bilim olgan.

Keyin esa faylasuf Abu Abdulloh Notiliydan falsafa, mantiq, handasa va boshqa fanlardan ta'lim oladi. Shundan so'ng o'zi mustaqil holda barcha fanlar bilan shug'ullana boshlaydi. U ayniqsa tib ilmini chuqur egallab oladi, bu sohada unga ta'lim bergan kishi buxorolik Abu Mansur Qamariy bo'ldi. So'ngra Ibn Sino falsafani o'rganishga kirishadi. Ayniqsa, Aristotel falsafasini, uning «Metafizika» asari mohiyatini buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiyning yozgan sharhi tufayh to'liq o'zlashtirib oladi.

Bolalar birga to'planganlarida bir-birini hurmat qila boshlaydilar, do'stlashadilar, o'quv materiallarini o'zlashtirishda bir-biriga yordamlashadilar, bir-biridan yaxshi odatlarni qabul qiladilar. Bihm ohshda bolalarni maktabda o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ohm ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: - bolaga bihm berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik; - talimda engildan og'irga borish orqali bihm berish; - ohb boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos boiishi; - o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish, - bilim berishda bolalarning mayh, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; - o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib ohb borish. Bu talablar hozirgi davr ta'lim prinsiplariga ham mos kelishi bilan qimmatdir. Yuqoridagi masalalarga o'zining «Tadbiri manzil» asarida maxsus bo'lim bag'ishlaydi. «Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash» bo'limida ta'lim va tarbiya jarayonini ochib beradi.

Yuqoridagi prinsiplar esa bolalarni engil-elpi bihm ohsh emas, balki hartomonlama chuqur va mustahkam bihm olishiga yordam beradi. Talabaga bilim berish o'qituvchining ma'suliyatli burchidir.

Shunga ko'ra, Ibn Sino o'qituvchining qanday boiishi kerakligi haqida fikr yuritir ekan, shunday yol-yo'riqlar beradi. Bular quyidagilardan iborat: - bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish; - berilayotgan bilimning talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish; - talimda turh metod va shakllardan foydalanish; - talabalarning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilish; - fanga qiziqitira olish; - berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish; - bilimlarni talabalarga tushunarh, uning yoshi, aqhy darajasiga mos ravishda berish; - har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasi bo'lishiga erishishi zarur.

Ibn Sino talimotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin - u og'zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi i, turli ko'rinishdagi suhbatmi, tajribalar mi, baribir, talabada haqiqiy bihm hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbiiq eta ohsh qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan. Shu jihatdan olimning «Hayy ibn Yaqzon» asari

kishilarning did-farosatini o'stirishi, fikr doirasini kengaytirishi bilan ta'lim-tarbiyada katta ahamiyatga ega. Uning nomi ham shunga ishora qiladi: «Hayy ibn Yaqzon» (Uyg'oq o'gli Tirik). Bu asar farosat ilmi haqida ekanligini Ibn Sinoning o'zi ham ta'kidlaydi. Mazkur asami Ibn Sino 1023 -yili Hamadonga yaqin bolgan Faradjon qal'asi qamoqxonasida yozgan deyishadi.

Ibn Sino bu asarida ilm-ma'rifatni o'rganishga kirishgani tufayli ko'zi ochilgani, natijada Aql (Hayy ibn Yaqzon) ko'ziga ko'ringani va ilm unga o'z jamolini namoyon etganini hikoya qilar ekan, ilm - aqlni olim bilmaydigan Uyg'oq, qarimaydigan yosh, beh bo'qilmaydigan - barvasta, nuroniy sifatida tasvirlaydi. Tafakkur qish zarur bolgan va bilishi mumkin bo'lgan narsalarni o'qishga kirishgani, bu yo'lda aqlni ishga sohib, o'zini yomonliklardan chetlashtiradigan turli xususiyatlarini bilib olganligini qayd etadi. Demak, «Hayy ibn Yaqzon» mantiq ilmi bag'ishlangani bilan ham aqliy tarbiyada katta ahamiyatga ega. Risola insondagi yomon illatlarni bartaraf etishda ilmi fan, ziyoning ahamiyati, insondagi aql - tafakkur quwatining yomon illatlardan qutish, o'zini anglash vositasi ekanligi bilan adabiy-falsafiy asargina bo'lib qolmay, tarbiyaviy asar sifatida ham qimmatlidir.

Nazorat uchun savollar:

1. Muhammad al-Xorazmiy ta'lim sohasidagi o'rni haqida nimalarni bilasiz?
Abu Ali ibn Sino qanday asarlarida pedagogika sohasiga oid ma'lumotlar keltirilgan?

15 – mavzu: XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnaxrda tarbiya va maktab

Reja:

1. XIV-XVI asrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikr taraqqiyoti.
So'fiylik ta'limoti.

2. Movarounnahrda Sohibqiron Amir Temur tomonidan markazlashgan davlat barpo etilishi va uning fan, madaniyat va ma'rifat rivojiga qo'shgan hissasi.
3. Mirzo Ulug'bekning pedagogik g'oyalari.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Vohid Koshifiy asarlarida ta'lim-tarbiya masalarining ilgari surilishi.

Islom dinida ziddiyatlar va ixtiloflar paydo bo'lib, ularning natijasida VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab islomning o'z ichida turli yo'nalishlar, mazhablar, oqimlar paydo bo'la boshladi. Shulardan biri suniylar yo'nalishidir. Bu yo'nalish VIII-XII asrlarda Arab halifaligidagi eng yirik yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Hozirda jahon musulmonlarining 90 % sunniy mazhabidir.

Sunniylar o'zlarini ahli as-sunna-sunna tarafdorlari deb atab, Qur'on bilan birga sunnaga ham e'tiqod qiladilar. Sunniyda to'rtta diniy-huquqiy mazhab-hanafiya, malikiya iyufii'ya, xanbaliya. Bular har biri hadis talablariga tayanch holda huquqiy muammolarni hal etadi. Bu mazhablarda namoyondalari Abu Havafa (713-795), Malik Abu Anas (713-795), Ash-Shariy (767-819) va Ibn Hanbal (780-855) lar.

Sunniylar halifalik hokimiyati tarafdori bo'lsa, shialar imomat tarafdoridir.

Hozirda sunniylikdan Ahmadiya mazhabi, vahobiylar diniy siyosiy oqimi ajralib chiqdi.

Islomdagi ikkinchi yo'nalishi-shialik (arabcha «guruh», «taraflar») mavjud. Hozirda jahon musulmonlarining 10 % shialik mazhabiga mansub shialik Ali hokimiyati tarafdoridan iborat siyosiy guruh sifatida VII asr o'rtalarida paydo bo'lgan. Bu yo'nalish Iroq va Eronda keng tarqalgan. Shialik diniy aqidaviy ta'limot, marosim va urf-odatlariga ko'ra sunniylikdan farq qiladi.

Shialik hadislardan Ali va uning tarafdorlari nomi bilan bog'liq bo'lganligini tan olganlar va shunday hadislardan mustaqil to'plamlar tuzganlar. Bularni Axbor deb ataganlar.

Shialar hadislardan besh aqidaga e'tiqod qilganlar, bular: Tavxid, adil, nabuvat, imomat, qiyomat kabilar.

Tavxid-Oллоhning yagonaligini e'tirof etish;

Adil-adolat Oллоhning odilligiga;

Nabuvat-payg'ambarlik;

Qiyomat yoki maot-oxiratning kelishi, o'lganlarning tirilishi;

Aqida-imomat bo'lib, imomlar hokimiyati e'tirof etiladi.

Shialik Ali va uning avlodlaridan iborat o'n ikki imom hokimiyatini tan oldi. Shialik shariatida ja'fariya mazhabi hukmronidir. Ular imom Husaynga motam tutib «shaxsey-vaxsey» motam yurishi o'tkazadilar.

Islomdagi xorijiylar yo'nalishi halifa Ali va ummaviylar o'rtasidagi ko'rash jarayonida vujudga keldi.

Xorijiylar fikricha halifa diniy jamoa tomonidan saylanadi. Xorijiylar haqiqiy dinni qayta tiklash tarafdorlari, oddiy xalq orzu-umidlarini ifodalagan ilk islom ideallari uchun ko'rashuvchilar sifatida maydonga chiqib, adolatli davlatni qayta tiklashni maqsad qilib qo'yganlar.

2- masala. So'fiylik ta'limotida komil insonni tarbiyalash g'oyasi

So'fiylik ta'limoti VIII asr oxiri IX asr boshlarida va O'rta Osiyoda keng tarqaldi.

So'fiylik butun Sharq ma'naviy hayotida komil inson haqidagi g'oyalarning shakllanishida muhim rol o'ynadi.

Mazkur oqim VII-VIII asrda arab mamlakatlarida, Movaraunnahrda keng yoyildi.

So'fiylik nazariyasiga ko'ra, dunyo-butun olam xudoning mujassamlanishi, Xudo barcha ko'rinadigan narsalarda mavjud. Dunyo-dunyoviy ruh shaklida butun olamga tarqalgan xudo singari yagonadir. Inson esa ana shu ruhning bir qismi, ertami-kechmi u bilan qo'shiladi.

Imom G'azzoliy, - So'fiy bo'lish doimo Xudoga sodiq qolish, odamlarga samimiy, muloyim muomalada bo'lib, tinchlikda yashash, o'z «yo'qini» boshqalar elkasiga ag'darmaslik, balki odamlarning istagiga muvofiq hamma narsani o'z

ustiga olish demakdir. So'fiylikning qoidasi shundan iboratki, kambag'allik uning bezagi, sabr-toqat uning naqshi, qanoat qilish uning oti, ishonch uning qadr-qimmatidir.

So'fiylik Sharq xalqlarining ko'p asrli ma'naviy hayotining g'oyaviy asosini belgilab bergan ta'limot bo'lib maydonga chiqdi. U ilohiy poklik va insoniy go'zallikni idrok etish yo'li. Haq va haqiqatni himoya qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

So'fiylikda uch oqim mavjud. 1 oqim tarafdorlari Mansur Halloj Fariduddin dajjol Jaloliddin Rumiylardir.

Bular Xudo har jihatdan komildir. Eng go'zallik, shodilk, baxt uning vasiylaridir, foni bo'lishidadir. Inson o'zini haqiqatga Xudoga nisbatan hech bilish kerak. Poklikni asosiy maqsad qilib qo'yganlar.

So'fiylar inson ma'naviy-ruhiy komillikka erishish yo'lida 4 ta bosqichni o'tishi kerak deb, hisoblaydilar.

1-bosqich. Shariat-diniy marosimlar va shariat aqidalarini, taqvolarini aynan, izchil bajarish. Chunki shariat-qonun bo'lib, bu qonun vujudni va qalbni tarbiyalaydi.

2-bosqich. Tariqat-nafsni tiyish, xushnudlik, xilvat, ma'naviy muhabbatni chuqurlashtirib, Xudo to'g'risida o'ylash, ya'ni tariqat-fano, o'zdan kechish, ko'ngilni poklab, ruhni nurlantiruvchi faoliyat shakli.

3-bosqich. Ma'rifat—hamma narsaning, butun borliqning asosi Xudo ekanligi, o'zining mohiyati Xudo mohiyati bilan birligini bilish va anglash. Bunda odam uchun barcha kibru havo, manmanlik, shon-shuhrat be'mani bo'lib ko'rinadi. Shunda odam orif, bilimli, Xudoni tanigan bo'ladi.

4-bosqich. Haqiqat-bunda so'fiy Xudoning dargohiga erishadi, vasliga vosil bo'ladi, u bilan inson foni, «anal-haq» bo'la oladi.

So'fiylikning ikkinchi oqim tarafdorlari Imom G'azzoliy va Ahmad Yassaviylar bo'lib, ular birinchi oqim qarashlarini qabul qilgan.

Imom G'azzoliy «hujjatul islom» laqabini olgan so'fiylik asoschilaridan biridir. U inson kamolga etishishi, xudo vasliga etishi uchun ma'lum shartlarni

bajarib, muayyan yo'lni bosib o'tishi kerak.

So'fiylikni uchinchi oqimi Naqshbandiya ta'limoti bilan bog'liqdir. Bu oqim VIII asrning oxirlarida shakllandi va XIV-XV asrlarda Markaziy Osiyoda keng rivojlandi. Naqshbandiga qadar markaziy Osiyoda Yassaviychilik hukmronlik qilgan.

3- masala. Naqshbandiya tariqatining tarbiyaviy ahamiyati

Sh. Muhammad ibn Muhammad Fazl Buxoriy-Bahovuddin Naqshband 718 hijriy (1318 melodiy) yilda Buxoroga yaqin Qo'shki Hinduvon (qasri Orifon) qishlog'ida tavallud topgan. Naqshband uning laqabi bo'lib, ota kasbi Kimxobboflik bilan shug'ullangan.

Uning tasavvufga qiziqishi bolaligidan paydo bo'ladi va shu yo'lda tarbiya topadi.

U dastlabki tariqat so'lo'qiga doir bilimlarni Shayx Samosiy va Sayyid Amir Kuloldan olgan.

Abdulholiq G'ijduvoniyni o'ziga ustoz deb biladi va uning izidan boradi.

Naqshband 1389 yilda vafot etadi va qasri Orifonda dafn etilgan.

Boxovuddin Naqshband Naqshbandiya tariqatining asoschisidir.

Uning ta'limoti hayotlik chog'idayoq Movarounnahrda keng tarqalgan.

Naqshbandiya islomdagi sunniylikka asoslangan bo'lib, uning ma'naviy silsilasi bir tomondan, Abu Bakr Siddiqqa (632-634) ikkinchidan Abu Tolibga borib tarqaladigan 12 tariqatning biri sanaladi. Bu silsila «Oltin silsila» deb ataladi.

Naqshbandiya sulo'qi halol mehnat bilan kun kechirishni targ'ib qiladi. Uning «Dil ba yoru dast bakor» (Dil yorda, qul ishda) shiori diqqatga sazovor. Naqshbandiya sulo'qiga kirgan kishilar qo'l mehnati bilan hayot kechirar edilar. Bu kishilardan oilani va mamlakatni obod qilish uchun mehnat qilish talab qilingan. B. Naqshbandning o'zi ham qo'l kuchi bilan hayot kechirgan.

Naqshbandiya tariqatining suluklaridan yana biri «Zikri xufiya» bilan shug'ullanganlar.

«Zikri xufiya» muridlar bilan bir joyga to'planishi shart bo'lmagan, har kim o'z o'yida tinch, osuda, shovqin-suronsiz, raqsu-samosiz, Olloh ismini, muqaddas

so'zlarni dilda aytib kunduzlari o'z ishlari bilan mashg'ul bo'lganlar. (Boshqa ariqlar «Zikri oloniya» da Olloh ismini yoki kalimani ovozlari boricha aytib raqsga tushganlar).

Naqshband inson barkamol bo'lishi uchun avvalo, iymonli bo'lishi zarur, deydi.

Tarqat yo'li odobdan iborat, har bir maqomning o'z odobi bo'lganidek, Naqshbandiya tariqatining ham o'z xulq-odob talablari bor. «Kimki ana shu odobni ushlasa, uni balog'at ahlining balog'atiga etkazadi. Arab bu xulqni chiroyli qilish, so'zni va fe'lni soz qilishdir. Xizmat odobi ulug' baxtdan yaxshiroq, uning belgisi amalining qabuli, tug'yon esa amalining buzuqligidir. Arabni saqlash-muhabbat samarasi, yana muhabbat daraxti, muhabbat urug'idir.»

Shu narsa ma'lumki, Naqshbandiya tariqati odob-axloq tariqati, bu tariqat insonning ma'naviy-axloqiy kamolga etish uchun qay darajada hulq-odob talablariga javob berishi, uni egallab olishiga bog'liqdir.

Naqshbandiya tariqatida har bir insonning halol, pok bo'lishi, kamtar, samimiy bo'lishi, iymon va e'tiqodini mustahkam to'tishi, dilda xudoni jo etib, amalda xalq bilan birga bo'lish kabi buyuk xislatlarni tarkib toptirish yotadi.

Xoja Bahouddin shogirdlariga murojaat qilib, «Shamga o'xshagin, toki hammaga ravshanlik bag'ishla, o'zing esa qorong'uda bo'l», deydi.

Naqshband xikmatlarida komil insonni tarbiyalash uslublari ham mavjud. Naqshband shunday yozadi: «Suhbatimizga etishgan guruhlardan ba'zilar shundayki, ularning ko'ngillarida muhabbat urug'i bor, ammo xalaqit beruvchi xasu-xashaklar tufayli o'solmaydi, bizga esa uni sozlash lozim. Ba'zilarida muhabbat urug'i yo'q bizga esa uni paydo qilish lozim.»

Naqshbandiya sulo'qi (xudoga yaqinlashish yo'li) o'n bitta axloqiy qoidani ishlab chiqdi va amaliyotga tadbiiq etdi.

So'fining poklanishi va xudoga etish darajasi ma'naviy murabiy-shayx murshid yoki pir tomonidan amalga oshiriladi. Murshid bilan murid o'rtasidagi ma'naviy-ruxiy aloqa, so'ng ma'naviy qo'shilib ketish muridning kamolga etishganligini ko'rsatadi va murshid muridga o'z xirqasini echib beradi. Bu yo'l

muroqaba, mushoxada, musoxaba kabi uch bosqichdan iborat bo'ladi.

Naqshbandiya sulo'qiga kirgan inson o'zini ham ruxan, ham jismonan chiniqtirishi, ma'naviy poklanishi va qalbg'a sayqal berishi lozim.

Naqshbandiyaning asosiy yo'li Haqqa etishga intilish, xufiya zikr qilish bo'lib, ba'zi rasm-rusmlarni rad qiladi.

Haqiqiy so'fiylik tarki dunyochilik g'oyasini ilgari surmaydi, u insonni ma'naviy poklanishga yo'llaydi.

So'fiylik-bu muruvvat, saxovat, mehnat, qanoat, diyonatdir. Ular inson xulqidagi barcha illatlar bilan ko'rashuvchilardir.

Islom Er yuzida keng tarqalgan dinlardan bo'lib, u musulmon madaniyatining tarkib topishida muhim rol o'ynaydi.

Temuriylar hukmronligi davri 1370 yildan Temur hokimiyat tepasiga chiqqan davrdan boshlanib, 1507 yil Shayboniyxon (20 may) Hirotni egallashi bilan tamom bo'ldi.

Bu davr O'rta Osiyo xalqlari shu jumladan, o'zbek xalqi madaniyati ilm-fani, maorifi, san'ati va adabiyoti tarixiy taraqqiyotining yangi va sermahsul bir davridir. Bu davrda O'rta Osiyo xalqlari ilm-fan, maorif, me'morchilik, adabiyot, tasviriy san'at, naqqoshlik, muzika va boshqa sohalarda juda katta hissa qo'shdilar. Shu jihatdan ko'zda tutib tadqiqotchilar bu davrni Sharq repessansi – Uyg'onish davri deb aytadilar.

Iqtisodiy va madaniy sohadagi bu rivojlanish davlatning barpo qilinishi bilan chambarchas bog'liq edi. Xalq ommasini mug'ul zulmiga qarshi ozodlik hukumatidan foydalanib, u Movarounnahrda tashqari bosqinchilik urushlari natijasida Eron, Iroq, Ozarbayjon va Hindistonning shimoliy qismini o'ziga itoat qildirdi. Shunday qilib, O'rta er dengizidan to Xitoy chegarasigacha cho'zilgan katta imperiya vujudga keltirildi. Temur qattiqqo'llik bilan o'zaro ichki urushlar va feodal tarqoqlikka chek qo'ydi. Temur o'zi zabt qilgan mamlakatlarning son-sanoqsiz boyliklari bilan hunarmandlari usta va me'morlarini ham Samarqandga olib keldi. Bularning kuchi va mahalliy ustalarning ishtiroki bilan shaharlarda masjid, madrasa va madaniy-maishiy binolar barpo etdi. Ayniqsa, Samarqandning

qiyofasi tubdan o'zgardi. Unda azim va ko'rkam binolar, bog'lar va saroylar, ko'priklar va kanallar paydo bo'ldi. O'sha davrda O'rta Osiyoning qo'shni va Sharq va G'arb mamlakatlari bilan savdo elchilik munosabatlari rivojlandi.

Temurni jahonga mashhur qilgan 2 g'alabasi: To'xtamishxon va Yldirim Boyazid. Temur vafot etishi bilan (1405 yil) uning davlati parchalanib ketdi, ko'p o'lkalar undan ajralib chiqdi. Temurning vorislariga Xuroson va Movaraunnahr qoldi. Xuroson va Movaraunnahr taxti uchun qattiq ko'rash boshlanib ketdi. Uzoq davom etgan qonli ko'rashlardan keyin 1409 yilda taxtga Shohruh chiqdi. U Xurosonni o'ziga qoldirib, Movaraunnahrni o'g'li Ulug'bekka berdi. 1447 yilda Shohruh vafot etdi. 1449 yilda Ulug'bek yovuzlarcha o'ldirildi. Taxt-toj ko'rashlari yanada kuchaydi. Nihoyat, 1450 yillarga kelib bu ko'rash bir muncha pasaydi. Xuroson Abulqosim Bobirga Movaraunnahr Abusaidmirzoga o'tdi. Abulqosim Bobirga vafotidan keyin Xurosonni ham mustabid va johil Abusaid egallaydi. U 1469 yilda G'arbiy Eronga hujum qilib jangda engilib halok bo'ldi. Ko'p yillar davomida taxt-toj uchun ko'rashib kelgan Sulton Husayn Boyqaro Xuroson taxtini egallab oladi. Alisher Navoiy va boshqa ma'rifatparvarlarning faoliyati va tashabbusi bilan davlat hokimiyatini bir muncha mustahkamlab oladi, obodonchilik, ilm-fan, maorif, san'at va adabiyot ishlariga e'tibor beradi. Biroq taxt-toj talashlari saroy amaldorlari fitnasi va ishratparastliklar natijasida Husayn Boyqaro saltanati tanazzulga yuz tutdi. Samarqand va Farg'ona hokimliklari va boshqa temuriy davlatlar tobora zaiflashib ketdi. Bularning barchasi temuriylar hokimiyatining haloqatga sudradi. Bundan foydalangan Shayboniyxon (1450-1510) Movaraunnahr va Xurosonni bosib oldi. Z.M. Bobur temuriylar hokimtyaini saqlab qolish uchun olib borgan ko'p yillik ko'rash natija bermadi.

Temuriylar davrida 2 ta madaniy markaz mavjud bo'lib, bularning biri Samarqand, ikkinchisi Hirot edi. Shunisi diqqatga sazovorki, temuriy hukmdorlari ilm qilibgina qolmasdan, ularning ichidan atoqli olimlar, shoirlar, san'atkorlar, ma'rifatparvarlar ham etishib chiqqan. Buyuk astronom Mirzo Ulug'bek, shoirlar Mironshoh, Husayn Boyqaro, Z.M. Bobur va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

IX-XII asrlarda jahon ilm-fani taraqqiyotida mislsiz katta rol o'ynagan O'rta

Osiyo XIV-XVI asrlarda ham tabiiy va gumanitar fanlar sohasida bir qancha buyuk olimlarni etishtirdi, jahon fani taraqqiyotiga yangi hissa qo'shdi.

Movarounnahr mo'g'ul urug'lari va qabilalarining ijtimoiy hayotida yuz bergan katta o'zgarish, ularning mahalliy ijtimoiy tuzumini qabul qilishlari, xo'jalik va madaniy hayotdagi o'zgarishlar mo'g'ullarning etnik xususiyatlarini ham o'zgartirib yuboradi. Mamlakat aholisining ijtimoiy hayotida sodir bo'lgan jiddiy o'zgarishlar, shubhasiz uning iqtisodiy jihatdan jonlanishiga turtki ham bo'ldi.

XIII asrning ikkinchi yarmi va XIV asr boshlarida shahar va qishloqlarda xo'jalik hayotining jonlanishi bilan shubhasiz mo'g'ullar istilosi va bosqini davrida kuchli zarbaga uchrab inqirozga yuz tutgan fan, adabiyot, ma'rifat va madaniyatningayrim tarmoqlari ham tiklana boshlaydi.

Garchi yozma manbalarda bizgacha aniq ma'lumotlar etarli darajada etib kelmagan bo'lsa-da, har qalay bu davrda ilm va ma'rifat ham ayrim yirik hunarmandchilik va savdo-sotiq markazlarida jonlanadi. Buxoroda bino qilingan «Mas'udiya» va «Xoniya»kabi madrasalarning har birida mingtagacha tolibi ilm ahli tahsil ko'radi.

Movaraunnahrda Amir Temur tomonidan markazlahgan davlat barpo etilishi va uning fan, madaniyat va ma'rifat rivojiga qo'shgan hissasi

Amir Temur hayotlik davridayoq uning harbiy san'ati va davlat boshqarish uslubiga bag'ishlangan maxsus asar yaratilib, u «Temur tuzuklari»nomi ostida shuhrat topadi. Bu asar shaxsan Temurning og'zidan yozib olingan deb hisoblanadi. Unda davlatni boshqarishda kimlarga tayanish, toj-u taxt egalarining tutumi (yo'nalishi) va vazifalari, (vazir va qo'shin boshliqlarini saylash, sipohlarning maoshi) mamlakatni idora etish tartibi, davlat arboblari va qo'shin boshliqlarining burchi va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toj-u taxt oldida ko'rsatgan alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi va boshqalar xususida bayon etiladi.

Amir Temur umr bo'yi quyidagi o'n ikki tamoyilga amal qilgan:

- Har erda va har vaqtda islom dinini qo'llab-quvvatlagan.

- Davlat ishlarini kengash asosida boshqargan.
- Salatanat ishlarini murosayu madora orqali yo'rgizgan.
- Davlat ishlarini qonun-qoida va tuzuklarga asoslanib boshqargan.
- Amirlar va sipohiylarga hurmat ko'rgazgan.
- Adolat va insofga tayangan.
- Fuqarolarga izzat-hurmat ko'rgazgan.
- Azmu jazm bilan ish tutgan.
- Raiyat ahvolidan doimiy ogoh bo'lgan.
- Turku tojik, arabu ajamning turli toifalariga hurmat ko'rsatgan.
- Do'stlarni unutmagan va ularga yordam bergan.
- Har joyda sipohiylarni hurmat qilgan.

Nazorat uchun savollar:

1. So'fiylikda mavjud uch oqim xaqida nimalarni bilsiz?
2. Naqshbandiya tariqatining tarbiyaviy ahamiyati

16 – mavzu: XVII asrdan XX asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji.

REJA:

1. Buxoro amirligi, Qo'qon va Xiva xonliklarida ta'lim-tarbiya.
2. Turkiston o'lkasida diniy-islomiy tarbiya muassasalari va pedagogik fikr taraqqiyoti.
3. Turkistonda jadidchilik harakati va ta'lim-tarbiya.
4. Mahmudxo'ja Behbudiy .Munavvar qori Abdulla Avioniyning pedagogik qarashlari.

Buxoro amirligi, Qo'qon va Xiva xonliklarida ta'lim-tarbiya

XVII-XIX asrlarda O'rta Osiyoda bir nechta turdagi talim muassasalari (maktab, madrasa, qorixona, daloilxona, otnoyilar maktablari) mavjud edi. Ayniqsa

Qo'qon, Toshkent, Buxoro kabi shaharlarda ularning soni tez ko'paygan.

Buxoro amiri saroyida yirik kutubxona mavjud bo'lgan. Amir kutubxonasini o'sha davrdagi Sheroz kutubxonasi bilan bellasha oladigan yagona kutubxona sifatida tan olganlar.

Maktablar boshlang'ich talim muassasasi hisoblanib, unda bolalarga yozish va o'qish o'rgatlgan, din haqida dastlabki malumotlar berilgan. Madrasalar yuqori turuvchi o'quv muassasasi hisoblangan, qorixona va daloilxona («Daloil al-xayrot») quyi diniy xizmatchilarni tayyorlagan.

XIX asrdagi Qo'qon xonlari arxivlarida beklar va xonlar saroylarida sag'ir (yetm)lar uchun ochilgan maktablar haqidagi malumotlar saqlanib qolgan. Bunday maktablar davlat mablag'lari hisobiga faoliyat yuritgan.

Maktablardagi talim tizimi bir qancha bosqichli va puxta tashkil etlgani bois savod o'rganish ko'p vaqtni olar edi. Chunonchi, faqatgina alifboni o'rganishga 3-4 oydan bir yilgacha, bazida undan ham ko'p vaqt sarflanar edi. O'quvchilar dastlabki o'qish ko'nikmalarini egallaganlaridan so'ng «Haftyak»ni (fors. "Quronning yettdan bir qismi") o'qishni boshlaganlar

O'quvchilar «Haftyak»ni tugatganlaridan so'ng «Chor-kitob» (To'rt kitob)ni o'qishga kirishganlar. «Chor-kitob» fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, uning birinchi qismida diniy marosimlar (tahorat olish, namoz o'qish, ro'za tutish va h.q.) shariy usulda bayon etlgan, ikkinchi qismida yuqoridagi masalalar katexizis (izoh) shaklda ancha keng yoritlgan parchalar o'rin olgan. "Chor-kitob"ning "Musulmonlikning muhim masalalari" deb nomlangan uchinchi qismi o'quvchilarni shariatning asosiy ustuni -musulmon diniy huquqlari bilan tanishtirgan. Kitobning "Pandnoma" (Nasihat kitobi) deb nomlangan va XIII asrda yozilgan to'rtinchi qismida Quroni karimdan olingan odob-axloq masalalariga oid qoidalar shariy shaklda bayon etlgan.

Shundan so'ng o'quvchilar mutlaq din masalalariga bag'ishlangan "Sabotul ojizin" kitobini o'qishni boshlaganlar. Ushbu asar ko'pincha uning muallifining nomi bilan, yani – "So'fi Olloyor" deb yuritladi. Bu sof diniy asar bo'lib, unda diniy masalalar shariy usulda bayon qilingan.

Maktabni tamomlagan o'quvchilar talimni davom ettirish uchun madrasalarga kirganlar.

Madrasa odatda ikki bo'limdan, yani: quyi (ibādat al-'islām) va yuqori (masola) bo'limlardan iborat bo'lgan. Lekin barcha madrasalarda ham bo'limlar shunday nomlanmaganini qayd etish lozim. Masalan, Buxoro madrasalarida quyi bo'lim «mushkulāt» deb yuritilgan.

Birinchi bo'limda talabalar din ahkomlarini o'rganganlar. Ikkinchi bo'limda esa – Quroni karimga muvofiq holda bayon etilgan islomning asosiy qonunlari o'qitilgan. Bundan tashqari, arab tilshunosligi, mantq, tarix, sher yozish ilmi, metafizika va boshqa fanlar ham o'qitilgan. Madrasalarda barcha mashg'ulotlar arab tilida olib borilgan.

Madrasa talabalarini shartli ravishda uchta kursga bo'lish mumkin.

Birinchi, yani boshlang'ich kurs adnā (quyi), ikkinchi kurs – avsat (o'rta) va uchinchi kurs – a'lo (yuqori) deb nomlangan. Biroq, kurslarning nomlari hamma madrasalarda ham bir xil bo'lmagan. Shu o'rinda bunday kurslarga ajratish faqat yirik madrasalarda mavjud bo'lgani, talabalar soni 20 kishiga yetmagan kichik madrasalarda esa talabalarning barchasi faqat bitta mudarrisga mashg'ulotga qatnaganlarini qayd etish lozim.

Madrasada darsni tashkil etish tartibi quyidagicha bo'lgan: bitta darslikdagi aynan bir bobni o'rganayotgan 10-15 nafar talaba bir sinf xonasiga to'planishgan va o'zlariga oqsoqol (sardor) saylab olishgan. Bu guruh «jamoā», uning oqsoqoli esa «qori jamoā» deb nomlangan. Darsni boshlash uchun oqsoqol mudarrisning huzuriga borar va undan mazkur guruh bilan mashg'ulot o'tkazish uchun izn so'rardi.

Qizlar maktabi va unda ta'lim mazmuni

Masjid va xonaqohlar qoshida ochilgan maktablarda faqat o'g'il bolalar o'qitilgan. Qiz bolalar o'z davrining o'qimishli ayollari tomonidan uylarida ochilgan maktablarda o'qitilgan. Ayol muallimani o'lkaning turli hududlarida “otnoyi”, “otnbibi”, “bibiotn”, “bibixalifa” deb ataganlar. Qizlar maktabi o'g'il bolalar maktablariga nisbatan ancha kam bo'lgan, ko'p hollarda maktabdorlarning,

imomlarning xotnlari maktabdorlik qilgan. Qizlar maktabi haqida K.YE.Bendrikov “Turkistonda xalq maorifi tarixidan ocherklar” asarida quyidagilarni yozadi: “Qizlar ishqiy maktublarga berilmasinlar deb, qizlar maktabida yozuvga o’rgatlmagan”. Professor U.Dolimovning fikricha, bu so’zlar haqiqatdan ancha yiroq. O’zbek xalqi – o’tmishda eng ko’p shoirlar yetshtrgan xalq, agar yozuvga o’rgatlmaganida edi, podshohlar saroyiga mansub bo’lgan Gulbadanbegim, Zebunisobegim, Nodirabegimlarni qoya bering, XIX asrning o’zida Uvaysiy, Mahzuna, Dilshodi Barno, Muazzamxon, Muattarxon, Anbar otn, Qamarniso, Nozimaxon kabi o’nlab mashhur shoirlar qayerdan yetshib chiqqan?!

O’rta Osiyoda faoliyat yuritgan qizlar maktabining yirik namoyondalaridan biri – Jahon Otn Uvaysiydir. O’zining butun faoliyat davomida xalqimiz orzu-umidlarini royobga chiqarishga harakat qilgan Jahon otn xalqimizning oqila qizlarini tarbiyalash, go’zal hayotga erishishning birdan-bir yo’li deb oylab, o’zining butun umrini yosh qizlarga talim-tarbiya berish bag’ishladi.

O’z maktabida qizlarga boshlang’ich talim berar ekan, Jahon Otn ularning zehnini o’strishga katta ahamiyat beradi. Otn o’z shogirdlariga savod o’rgatbgina qolmay, ular orasidan iqtidorli qizlarni tanlab sharq shariyat bilan tanishtradi. Qizlarni nazm bo’stoniga yetaklaydi.

Atoqli zullisonayn shoira Dilshodi Barno 50 yildan ortq muallimalik qilib, qizlarga xat-savod o’rgatdi, tabi nazm qizlarga shariyat ilmidan dars berdi.

Dilshod o’z maktabida yosh qizlarni tarbiyalab, ularga xat-savod o’rgatar va ularni chuqur bilim egasi qilib chiqarishga intlar edi. Shu bilan birga, yosh istedodli qizlarga o’zbek, tojik mumtoz adabiyot namoyondalarining asarlarini ham o’rgatar va ularni nafosat ruhida tarbiyalab, o’z zamonasining ilg’or kishilari qilib yetshtrishga harakat qilgan.

Munis Xorazmiyning “Savodi ta’lim” asari – husnixatga doir dastlabki qo’llanma sifatida ishlatilgan.

Munis o’z davrining yetuk murabiy shoiri sifatda bolalarning savodxonligini va husnixatni yaxshilash yo’lida ko’p izlanadi va yoshlarga husnixatdan talim berib, “bilgancha surib qalamni har yon, talim ishin aylar erdi oson” deydi.

“Bilimning eshigi alifbe” deganlaridek, Muis ham talimdagi muvaffaqiyatlarning garovi savod ekanligini tushungan va shuning uchun “umumiy arqom” yozuv ilmini yaratishga bel bog’lagan.

Munisning “Savodi talim” asari ana shu tarzda 1804 yil 6 dekabrda vujudga keladi. Mazkur risola nazariy malumotlar va mashqlarni o’z ichiga olgan. Risola ikki qismdan tarkib topgandir. U “Savodi talim”ning nazariy qismida o’zigacha mavjud bo’lgan bolalarga xat-savod o’rgatuvchi risolalarning barcha nuqson va kamchiliklarni ochib tashlaydi va eski risola bilan o’zi yaratayotgan risolani bir-biri bilan taqqoslab, eski risolaning o’sha kungi talablarga javob bera olmasligini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi. Risolaning ikkinchi qismida arab alifbosidagi har bir harfning yozilish uslubini marifiy-didaktik nuqtai nazardan sodda qilib tushuntrishga harakat qiladi.

Muhammad Sodiq Qosh-g’ariyning “Odob as-solihin” asari – yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarini yorituvchi manba.

Muhammad Sodiq Qosh-g’ariyning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”), “Zubdat al-masoyil” (“Masalalarning qaymog’i”), “Dur al-muzoxir” (“Ko’makdoshlarning durdonasi”) hamda “Tazkirai xojagon” (“Xojalar tazkirasi”) nomli asarlari bizgacha yetib kelgan.

Muhammad Sodiq Qosh-g’ariyning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) asarida ijtimoiy hayot hamda kundalik turmushda har bir inson tomonidan qat’iy amal qilinishi zarur bo’lgan zohiriy (tashqi) va botiniy (ichki) odob va ahloq qoidalari, ularning ijtimoiy ahamiyati, yoshlar tarbiyasini yo’lga qo’yishdagi o’rni va roli borasida batafsil so’z yuritiladi.

Asar turkiy tilda yozilgan bo’lib, muqaddima, yett bob va xotmadan iborat.

Asarning muqaddimasida uning maqsadi sifatda insonga yaxshi xulq egallashi zarurligi takidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan odobli va toza bo’lmasa, nafaqat o’ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqatadi, deydi va quyidagi masnaviyini keltradi:

Adabsiz na o’zi uchun yomonlik qiladi,

Balki butun dunyoga o’t qoyadi.

“Odob as-solihin” asarida bayon etlgan botiniy va zohiriy qoidalar:

1. Salomlashish va ruxsat so‘rash odobi.
2. Muloqot odobi.
3. Uxlash va yo‘l yurish odobi.
4. Suhbatlashish odobi.
5. Er-xotn odobi.
6. Tozalik qoidalari.
7. Mehmon kutsh odobi.
8. Ziyofat va ovqatlanish odobi.
9. Safar qoidalari.

Birinchi bob salomlashish, ko‘rishish, qo‘l olishish hamda ruxsat so‘rash qoidalari to‘g‘risida ma’lumotlar berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, mazkur bob to‘rt fasldan tashkil topgan.

Ikkinchi faslda esa salomlashish odobining o‘n ikki qoidasi borasida fikr yuritiladi.

Birinchi bobning uchinchi faslida berilgan muloqot (uchrashuv) odobiga oid tavsiyalar ham diqqatga sazovor. Bunda uchrashganda qo‘l berib ko‘rishish, lekin qo‘l uchi bilan emas, astoydil, biroq qo‘lni silamay, ochiq yuz bilan ko‘rishish odobi bayon etiladi. Quchoqlashib ko‘rishish, safardan qaytgan kishi hamda yosh bolalar bilan ko‘rishish, o‘pib ko‘rishish odoblari bayon etiladi.

Ikkinchi bobda uxlamok, kiyim kiyish, yo‘l yurish odoblari haqida fikr yuritiladi. Masalan, uxlash oldidan eshiklarni mahkamlab yopish, idishlarning og‘zini berkitish, o‘rnidagi ko‘rpa-to‘shaklarni bir bora qoqib yozish, o‘choqdagi olovni hamda chiroqni o‘chirish, uxlaydigan o‘rnini yumshoq qilmaslik, o‘ng qo‘lga bir oz suyanib yotish tavsiya etiladiki, ushbu qoidalarining ahamiyati ularga rioya qilmaslik natijasida ro‘y bergan noxush voqealar misolida ochib beriladi.

Uchinchi bobda suhbatlashish odobi borasida so‘z yuritiladi. Bizga yaxshi ma’lumki, suhbatlashish odobi va uning shartlariga amal qilish ijtimoiy munosabatlarning mo‘tadil kechishini ta’minlovchi asosiy va o‘ta muhim omillardan biri bo‘lib, aksariyat mualliflar tomonidan yaratilgan hamda axloq-odob

muammolariga bag'ishlangan asarlar mazmunidan alohida o'rin olgan. "Odob as-solihin" asarida ham muallif suhbatlashish odobi va uning o'ziga xos jihatlari borasida batafsil so'z yuritadi.

Yerli xalqning aksariy qismi, ba'zi rusparast boy-zodagonlarni hisobga olmaganida, o'z bolalarini rus-tuzem maktablariga berishning oqibatlaridan cho'chir edi. Bu maktablarda birinchi navbatda pravoslav mahzabinig asoslari, rus tili, podshoni ulug'lovchi madhiyalar o'rgatilgani uchun mahalliy xalq bu ochiqdan-ochiq dinbuzarlikdan qochib o'z farzandlarini rus-tuzem maktablariga bermasdi. Buni o'z vaqtida Sirdaryo viloyatidagi rus maktablarini taftish etgan chor amaldori N.K. Smirnov ham qayd etgan edi. U ruslashtirishga yo'naltirilgan ta'lim siyosatining muvaffaqiyatsizligi sabablarini quyidagicha izohlaydi va yozadi:

- yerli aholining shaharlardagi rus maktablarining qabul qilmaganligi sababi ularning dasturlarida musulmoncha savod darslari yo'qligi, darslar bolalar uchun tushunarsiz bo'lgan rus tilida olib borilishi va o'qituvchilarning mahalliy tillarni bilmasligi;

- (rus) bolalariga pravoslav dini asoslarini musulmon bolalar huzurida o'rgatish.

Shuningdek, ruscha xat-savod oddiy turkistonlikka foyda keltirmas edi, chunki o'lkaning musulmon aholisi barcha narsani - xatlar, hisob-kitoblar va boshqa yozishmalarni mahalliy tilllarda va arab yozuvida amalga oshirar, musulmoncha xat-savodli kishi bunda, tabiiy, ko'proq yutar edi.

Nazorat uchun savollar:

1. Muhammad Sodiq Qoshg'ariyning "Odob as-solihin" ("Yaxshi kishilar odobi") asaridabayon etlgan botiniy va zohiriy qoidalar
2. N.K. Smirnovruslashtirishga yo'naltirilgan ta'lim siyosatining muvaffaqiyatsizligi sabablarini nimalarni izohlaydi va yozadi?

17 – mavzu: Hozirgi davrda jahon mamlakatlari ta'lim tizimi va pedagogika fani rivoji

Reja:

1. Jahon mamlakatlari ta'lim muammolarining umumiy tavsifi, ta'lim tarbiyada samarali islohotlarni amalga oshirish, ta'limni isloh qilish yo'llari, o'quv dasturlari, integratsiyalashtirilgan va maxsus kurslar.
2. Vengriya va Germaniya va ba'zi Yevropa davlatlarida xalq ta'limi tizimi
3. Fransiyada ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari
4. Buyuk Britaniya va Shveytsariya ta'limi tizimi
5. Belgiyada ta'lim tizimiga yondashuv
6. Mehnat ta'limi, kasbga YO'NALtirish, ta'limni, tabaqalashtirib olib borish muammolari, maxsus maktablar, qobiliyatli bolalar bilan ishlash dasturi

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida har jihatdan rivojlangan kishini tarbiyalash muammosi hozirgi kunning asosiy talabi bo'lib turibdi. Chunki, jamiyatda yuz berayotgan inqilobiy uzgarishlarni insonning uzini uzgartirmasdan amalga oshirib bulmaydi. Ammo, yangi kishini tarbiyalash uz-uzidan emas, balki ijtimoiy munosabatlar yangilanishi jarayonida amalga oshadi. Bu jarayonda maktablar tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalari yetakchi o'ringa chiqib olgan hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda maktablar tizimini, ta'lim mazmunini yangilash zaruratga aylandi. Eskicha uqitish usullari va metodlari ma'nan eskirib, ta'limning ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan metodlari va shakllariga ehtiyoj kuchaydi.

Qadimgi ajdodlarimiz olamning murakkab tabiiy jarayonlarini o'rganib borar ekan, insonni, uning ma'naviy-axloqiy kamolotini olamdan tashqarida emas, balki shu olamning ichida deb qaraydilar. Ularning fikricha, odam – olam ichidagi kichik olam bo'lib, unda katta olam (olami Kubro) ning barcha xususiyatlari uz aksini topgandir. Bu hol olamni tula tasavvur qilishdan oldin odamni, inson olamini yaxshi bilishni taqazo etadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, hozirgi davr rivojlangan mamlakatlarida insonni tabiatning oliy mahsuli sifatida, olamning bir

parchasi deb qarashda biryoqlamalikka berilib ketish kuzga tashlanadi. Shuning uchun bu mamlakatlarda insonni faqat zamonaviy ishlab chiqarish ilmi bilan qurollantirish, axborot texnologiyalari, boshqaruv malakalarini o'rgatishga ustivor soha sifatida qaralmoqda. Ulardagi maktablar ta'lim-tarbiyasi oldiga ham shunday vazifa qo'yilgan bo'lib, kichik olam (Najmiddin Kubro) ning moddiy ehtiyojlari yetakchi o'ringa, ma'naviy ehtiyojlar keyingi o'ringa tushib qolayotir.

Vengriya va Germaniyada xalq ta'limi tizimi Sobiq shurolar imperiyasi barham topguniga qadar Yevropadagi qator mamlakatlarda xalq ta'limi taraqqiyoti sobiq kommunistik firqalar mafko'rasi asosida amalga oshirildi. Ammo, mamlakatlar moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda yoshlarga zamon talablari asosida ta'lim-tarbiya berish, ularni ilmiy-texnika inqilobi yutuqlariga asoslangan kasbiy bilimlar bilan qurollantirish lozim deb qaraldi.

Shuning uchun mazkur muammoni hal qilishga qaratilgan davlat qarorlari qabul qilindi. Vengriyada (1980 y) va Chexoslovakiyada (1981) maktab ta'lim-tarbiyasi sifatini tubdan uzgartirish YO'NALishida dadil qadamlar tashlandi. Maktab ta'lim-tarbiyasi puxta uylangan reja asosida yo'lga qo'yildi. Sotsialistik tuzum barham topguniga qadar mazkur mamlakatlarda jadal industrilashtirish yo'llarida (50 -y) yoshlarga umumta'lim va kasbiy ta'lim berish ehtiyoji kuchaydi. Qishloqlarda jadal sur'atlar bilan yirik maktablar barpo etildi, mavjud maktablar yarim internatlar shakliga utdi. O'quvchilar kontingentining 30 % i yarim internatlar va kuni uzaytirilgan guruhlariga jalb etildi. Majburiy ta'lim 8 yillik bo'lib, ta'limning ishlab chiqarish bilan aloqasi kuchaytirildi. 70 – yillarda maktab bitiruvchilarining 80 % i (8-sinfni) turli shakllardagi umumiy o'rtata'lim maktablarida davom ettirdilar.

Ammo, umumiy o'rtata'lim (XXI sinflar) ga yoshlarni jalb etishda qator ob'ektiv muammolar mavjud bo'lib, ularni hal qilishda Yevropa mamlakatlari yaqindan hamkorlik qilishmoqda. Vengriya – hududi-93.000 kv.km, aholisi 11 mln., poytaxti – Budapesht shahri, mamlakat o'tmishi mustaqillik uchun ko'rashlar tarixi bilan hamohang 1919 yilgi inqilob (133 kun) tufayli yagona mehnat maktabi haqida Dekret qabul qilingan edi.

Maktab ta'limini qayta qurish va savodsizlikni tugatish yo'lida ilk qadamlar qo'yildi. Ammo, Xorti boshchiligidagi fashistik rejim xalq ta'limi rivojini ortga surib yubordi. Ikkinchi jahon urushi tugaganida mamlakatdagi bolalarning teng yarmi boshlang'ich ta'limni ham olmagan, kattalarning 10 % i savodsiz, talabalar orasida oddiy xalq bolalari 2,7 % ni tashkil etar edi.

O'tgan asrning 50-yillari nihoyasida mamlakatda 6-16 yoshli bolalar uchun tekin umumiy majburiy ta'lim joriy etildi. —Vengriyada xalq maorifi tizimi haqida Qonun qabul qilindi (1961 y). Bu xalq maorifi sohasidagi erishilgan yutuqlarni yanada mustahkamladi. 1972 yildagi —Xalq maorifining ahvoli va uni takomillashtirish haqidagi qaror va 1975 yilgi qurultoy umumiy majburiy o'rtata'limga tula o'tishi ta'minlandi. Hozirgi kunda mamlakat xalq ta'limi tizimi quyidagi ko'rinishga ega: Bolalar bog'chalari – 3-6 yoshli bolalarning bir qismini qamrab olgan (70 %). Bog'chalarga qatnamaydigan bolalar maktabga borishdan 6 oy oldin tayyorlov mashg'ulotlariga jalb etiladi. Bog'chalardagi mashg'ulotlar aholining ish rejimiga bog'liq holda tashkil etiladi.

Umumiy majburiy ta'limga 6 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb etiladi. Bu amalda 2 bosqichli 8 yillik ta'lim bo'lib, I-IV, V-VIII sinflarni uz ichiga oladi. 1-sinfga qabul qilinganlarning 80 % i asosiy maktab (8-sinf) ni 14 yoshida, qolgan 20 % i 16 yoshida tugallaydi. Yuqori sinflarda iqtidorlilar uchun alohida o'quv rejasiga asoslangan chuqurlashtirilgan ta'lim beriladi. 8-sinfni bitirgan usmirlar o'rta umumiy ta'lim olish uchun yana 2 yil uqiydi. O'rta ma'lumot – tayanch maktabi (8-sinf) ni bitirgan o'quvchilarning 20 % i jalb etiladi (iqtidorlilar, shundan bolalarning 15 % i). Shuningdek, ularning bir qismi kasb-hunar-texnika bilim yurtlariga jalb etiladi. Lekin ularning 15 % i ishlab chiqarish YO'NALishida umumiy ta'lim oladi.

Gimnaziya – 4 yillik ta'lim bo'lib, unda chuqurlashtirilgan ta'lim sinflari ham mavjud. Gimnaziyaning oxirgi sinflarida ba'zi fanlar tanlov asosida o'rganiladi. Gimnaziyani tugatganlarga uzlashtirish natijalariga ko'ra yetuklik attestatni olish uchun imtihonlarni topshirishga ruxsat beriladi. Ular oliy maktabda uqishni davom ettirishlari mumkin, qolgan qismiga ishga kirish uchun guvohnoma beriladi.

Topshirilgan imtihonlar oliy o'quv yurtiga kirish imtihonlari vazifasini ham bajaradi. Kasb-hunar o'rta maktabi – 4 yillik kasbiy ta'lim bo'lib, xalq xo'jaligining 11 yo'nalishi uchun malakali mutaxassislar tayyorlab beradi.

Uni tugatganlarga ham oliy maktabga kirish huquqini beruvchi yetuklik attestati beriladi. Hunar-texnika bilim yurtlari – 3 yillik kasbiy ta'lim bo'lib, xalq xo'jaligining 186 yo'nalishi uchun malakali ishchilar tayyorlaydi. Uni tugatganlarga yetuklik attestati beriladi. Gimnaziya va kasb-hunar maktablarining kechki va sirtqi bulimlari ham mavjud bo'lib, hamma uchun ochiqdir. Oliy o'quv yurtlari – 18 universitet, 32 institut va yana bir necha oliy maktablarni uz ichiga oladi. Boshlang'ich sinf uqituvchilari – pedagogika bilim yurtlarida, o'rta maktab uqituvchilari esa pedagogika institutlari va universitetlarda bayyorlanadi. Shuningdek, aspirantura, doktorantura, kon'yunktura, fanlar akademiyasi, malaka oshirish va qayta tayyorlash muassasalari faoliyat kursatmoqda. Ularda hozir masofaviy ta'lim, pedagogik texnologiyadan keng miqyosda foydalaniladi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimi O'zbekiston ta'lim tizimi keng qamrovli islohatlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirmoqda. Ulardan ko'zda tutilgan maqsad - maktab faoliyatini demokratlashtirish, uning insonparvarlik tamoyillarnini rivojlantirish, shu asosda o'quv tarbiya ishlari mazmunini uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir.

Bu vazifalarni muvofaqqiyatli hal qilishning muhim shartlaridan biri shet el maktabi va pedagogikasi tajribalariga munosabatni tubdan o'zgartirishdan iborat ekanligini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Bu tajribalarni o'rganish orqali biz ta'limda xato va yangilishishlardan, shubxali xulosalarda o'zimizni saqlashimizdan tashqari ta'lim tarbiyada qotib qolgan, eskirgan, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shakllari va uslublarda tezroq xolos bo'lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimsha boy manbalarga ham ega bo'lamiz.

Ta'lim- tarbiyada samarali islohotlarni amalga oshirish talab etilayotgan hozirgi davrda esa ilmiy texnika taraqqiyoti, yangi texnologik revolyusiya sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata oladigan jamiyat a'zolarini yetishtirib

berish, yosh avlodni kasb – xunarga yo'naltirishda davlat xizmatini xamda o'rta ta'limning ko'p variantli ushinchu bosqishini joriy etish, ta'lim mazmunini yaxshilashda pedagogik vositalarni qo'llash, ta'limda tashabbuskorlik va ijodkorlikka keng yo'l oshish, uning muxim tizimlarini yaratish kabi shet el tajribalarini o'rganish ayni muddaodir.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning mamlakat ishki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan xaqiqatdir. Shu tufayli ham shet mamlakatlarda maktab extiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan yilga - oshib bormoqda. Yaponlarda masalan, «maktab muvoffiqiyati va farovonlik timsoli» gina bo'lib qolmay, «u insonlarni yaxshilaydi», degan fikr ishonish va e'tiqodga aylangan. Ta'lim to'g'risidagi g'amxo'rlik taniqli siyosatshilarning xam xamisha diqqat – etiborida bo'lgan. Shuning ushun xam AQSh ning sobiq Prezidenti R.Reyganni, Buyuk Britaniya Bosh vaziri M.Teshsherni, Fransiya Prezidenti F.Mettiranlarni maktab islohotining tashabbuskorlari deb bejiz aytishmaydi.

F.Mitteran maktabni «Jamiyatini harakatlantiruvchi kush» deb hisoblagan. Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning ikki mingdan ortiq. Fransiya, AQSh, Yaponiyada ta'lim tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar Universitetlar pedagogik tadqiqot markazlari shug'ulanmoqdalar. Ular faolitini esa xalqaro ta'lim markazlari, masalan, AQSh da xalqaro instituti muvofiqlashtirib bormoqda.

Ko'pchilikning faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilgan. O'quv dasturlarini qayta ko'rib shiqish. Maktab dasturlarini o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv yo'l bilan amalga oshiriladi.

Birinchi holatda o'quv muddati uzaytiriladi, o'quv materiallari hajmi ko'paytiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo yangi dastur yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik mutaxassislarning e'tirofisha, maqbul hisoblanadi. 1961 yilda «Bosh yangi bazis» tamoyillari asosida AQSh o'rta maktablarni islohot qilish boshlangan edi. Buning mohiyati shundaki, ingiliz tili va adabiyoti (to'rt yil),

matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (ush yil), ijtimoiy fanlar (ush yil), kompyuter texnikasi (yarim yil) kabilardan iborat besh yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi. Har bir yo'nalish o'z navbatida bir nesha qismga bo'linadi. Masalan, matematika, algebra, trigonometriya, ish yuritish, kompyuter texnikasini qo'llashdan iborat barcha majburiy predmetlar tarkibiga yangi kurslar kiritildi. 1985 yildan etiboran barcha yuqori bosqish kollejlarning to'qson foizi shu besh bazisli tamoyillar asosidagi dasturlar bilan ish olib bormoqdalar. Natija: majburiy tayyorgarlik bo'yisha ta'lim xajmi qisqardi, shu bilan bir qatorda dastur chuqurlashtirilib o'rganiladigan kurslar hisobiga tig'izlashtirildi. XX asrning 80-yillarida majburiy ta'lim hajmini qisqartirish jarayoni yanada chuqurlashtirildi. Hatto ayrim kollejlarda bu sohada ush yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar bazislari asosida ish olib borilmoqda. Ta'limning boshqa turlari esa iqtisoslashtirish davrigasha amalga oshiriladigan bo'ldi.

Amerikadagi ko'zga ko'ringan «Found Karnegi» pedagogik markazi bu dasturni XXI asr dasturi deb baxolamoqda. O'quv dasturlarini qayta qurish jarayoni g'arbiy Yevropa davlatlarida ham amalga oshirilmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada ta'lim vazirligining tavsiyalariga muvofiq o'quv rejasi va dasturini ta'lim muassasalarining o'zlari belgilaydilar mazkur tavsiyalarga muvofiq 50 foiz o'quv soatlari o'qitilishi shart bo'lgan «yadro» predmetlar: ingliz tili adabiyoti, matematika, din darsi jismoniy tarbiyaga ajratiladi.

O'quv soatlarining boshqa qismi esa o'qitilish shart hisoblanib, tanlab olingan predmetlarga (gumanitar, tabiiy matematik) ajratiladi. 80 yillardan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQSh dagi singari o'rganilishi majburiy bulgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan buldi.

Qolgan predmetlarni tanlab olish o'quvchilar va ota-onalar ixtiyoridadir. «Yangi dunyo» ning pedagogik g'oyalari Fransiya va Germaniya ta'limiga ham sezilarli ta'sir etayotir. Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy predmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan kimyo, fizika, shet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayotir.

Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasida shiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda. Fransiya boshlang'ich maktablarida ta'lim mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, axolishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamshi predmetlarga bo'linadi. Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushida keyinroq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida qator farqlar ko'zga tashlanadi.

Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan asosiy fanlar majmui ansha keng, bir qator yangi maxsus va o'quv fakultativ kurslar kiritilgan. Masalan, umumiy ta'limi maktablarining yangi musiqa ta'limi o'quv dasturiga milliy va jahon mumtoz musiqasini o'rganish ham kiritilgan. Yapon xalqida «Hamma narsa unutilganda ham ta'lim esda qoladi» degan xikmatli gap bor. Aftidan, rivojlangan davlatlarda o'quv dasturining rivojlanishi mana shu yo'nalish asosida qurilmoqda.

Integratsiyalashtirilgan va maxsus kurslar

Asosiy o'quv dasturlariga ma'lum shakllanishlarni kiritish, alohida predmetlarni o'rganishni kuchaytirib, ularni chuquro'zlashtiradi va o'quvchilarni ortiqsha «yuk» xolos qiladi. Bu masalani ijobiy hal etishda o'quv kurslari Integratsiyasini amalga oshirish yordam beradi. Hozirgi paytlarda rivojlangan mamlakatlar o'quv dasturiga Integratsiyalashtirilgan kurslardir kiritish to'la amalga oshirildi. Fransiya maktablarida ularga 6-10 foiz, Buyuk Britaniya maktablarida 15 foiz o'quv soatlari ajratildi.

Bu muammoni to'ldirish, o'quvchilarning u yoki bu kursga bo'lgan ehtiyojini to'laroq qondirish ushuni maktablar alohida predmetlardan chuqurlashtirilgan kurslarni tavsiya etmoqdalar. Masalan, G'arbiy Yevropa maktablarida 15 foiz o'quvchilar fizika fanini chuqurlashtirib o'rganayotirlar. Keyingi ush yil ishida AQSh da ilmiy bilimlarni chuqurlashtirib o'rgatishni ta'minlash maqsadida Integratsiyalashtirilgan kurslarning turli variantlari ishlab shiqilmoqda. Shet- el tajribalari shuni kursatadiki, ta'lim mazmunini qayta qurish ishida shoshma – shosharlikka yql qo'yib bo'lmaydi.

Fikrimizcha bu soxada samaraliroq yo'l Integratsiya va ixtisoslashtirishga asoslangan o'quv dasturlarini yaratishdir. Mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlaridagi o'zgarishlar. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda mehnat ta'limini hamda kasbga yo'naltirish borasida amalga oshirayotgan ishlarning eng e'tiborga loyiqlari shu ta'lim bo'yisha o'quv dasturlarini kengaytirish; professionalizimga yuz to'tish, kushli moddiy ba'zani barpo etish yo'lidir. Har holda 1977 yilda AQSh da qabul qilingan «Mehnat faoliyatiga tayyorlash akti» ning asosiy g'oyasi ham shunga qaratilgan.

Umuman AQSh da bu masalaga munosabat jiddiy. Kollejlarda kotedjlar qurish, avtomobillarni ta'mirlash, kompyutyerlarni terish kabi Amaliy faoliyat mavjudki, ular o'quv muassasalariga ma'lum miqdorda daromad ham keltirmoqda. Mehnat ta'limi bilan bir qatorda kasbga yo'naltirish ishlari ham zamon talablariga ham oxang takomillashmoqda. Kasbga yo'naltirish darslari barcha rivojlangan davlatlarda mavjud. Bunday darslarda mehnat olamidagi o'zgarishlar va tendensiyalar, kasb – kor sohibi bo'lish imkoniyatlari ham o'rgatiladi. Bunday darslarni Fan o'qituvchilari hamda maxsus kasbga yo'naltirish ishlari bo'yisha maslahatshilar olib boradilar.

Bulardan tashqari kasbga yo'naltirish konsultatsiya punktlari ham mavjud bo'lib, ular yuqori sinf o'quvchilari va ota-onalarga soha bo'yisha konsultatsiyalar tashkil etadilar. Bunday konsultatsiya punktlari maktablar tarkibiga kirmaydi. Ular yo xususiy mehnat birjalari tasarrufida bo'ladi. Kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishida korxonalar amalga oshirayotgan ishlar ham e'tiborga molikdir. Ularning shtatli konsultatsiyalari maktablarda kasbga yo'naltirish bo'yisha keng qamrovli tushuntirish ishlarini olib boradilar. Ta'limni tabaqalashtirib olib borish muammolari.

Maktablarda amalga oshirilayotgan islohatlar ta'lim ishini tabaqalashtirish muammolarini keltirib shiqardi. Lekin masalan atrofida hali qarama qarshi fikrlar ko'p. Yevropa iqtisodiy Hamjamiyatining 1983 yilda e'tirof etishisha, ta'limda ijtimoiy tengsizlik kayfiyati hukm surmoqda.

Bunga pul to'lab o'qish, sinfda yoki kursda o'quv kursini o'zlashtira olmay

ikkinchi yilga qolib ketish, imtixonlarni o'ta talabshanlik asosida o'tkazish sabab bo'lmoqda. Masalan, Fransiya boshlang'ish maktablari o'quvchilarining teng yarmi, litseylar o'quvchilarning 60 foizi fanlarni o'zlashtira olmay takroriy o'quv yiliga qolib ketmoqda. Ikkinchi yili ko'p sonli imtixonlar sabab bo'lmoqda. Bu mamlakatning boshlang'ish va o'rta maktablarda bolalar 650 ta imtixon va zashyotlar topshiradilar.

Imtixonlardan yiqilish o'quvchilarning asab va ruhiy holatiga qattiq ta'sir o'tkazadigan vaziyatlar, hatto fojeali voqealar ruy berish hollari ushraydi. Bunday vaziyat shubhasiz, faqat ota –onalar ishidagina emas, o'qituvchilar orasida ham keskin noroziliklarga sabab bo'lmoqda. 1983 yildagi AQSh davlat dalolatnomalardan biri to'g'ridan to'g'ri «mamlakat xavf ostida» deb nomlangan. Unda o'quvchilar o'zlashtirishdagi «o'rtamiyonashilik» 70-80 foizni tashkil etayotganligi, funksional savodsizlik avj olayotganligi bayon etilgan. 80 yillarda AQSh o'quvchilarining 50 yillarga nisbatan reyting ko'rsatkishi 973 dan 893 ga tushdi Fransiyada xam 3 litseyshidan biri muvoffaqiyatga ushrayotir. Ta'limda ruy berayotgan bu salbiy holatni bartaraf etish to'ldiruvchi ta'lim zimmasiga tushadi. To'ldiruvchi ta'lim maktabgasha tarbiya muassalarida, maktab va litseylarda amalga oshrilmqda.

AQSh da bu xizmatga ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlari ham safarbar etilgan, Milliy telekompaniya maxsus o'quv kanali orqali 130 soatlik o'quv ko'rsatuvlari tashkil etdi. O'quv jarayonlarini tabaqalashtirib olib borish bo'yisha shet mamlakatlarning ko'pchiligida tadqiqotlar davom ettirilmoqda

Xulosa o'rnida ta'lim mamlakatning ertangi kunini belgilab beruvchi mezonlardan biri qaysi davlat kelajagi uchun maktab yarata bilsa, o'sha davlat kuchli, qaysi davlat o'z iqtidorlarini o'zga malakat maktablariga boy bersa, o'sha davlat rivojlanishdan ortda qoladi. Shu sababli yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanib yurtimiz rivoji uchun o'z hissamizni qo'shaylik.

Nazorat uchun savollar:

1. O'zbekiston ta'lim tizimi keng qamrovli islohatlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirmoqda. Ulardan ko'zda tutilgan maqsad nimalardan iborat?
2. Ta'lim mamlakatning ertangi kunini belgilab beruvchi mezonlardan biri

18 – mavzu: Ijtimoiy pedagogika fan va amaliy faoliyat sohasi sifatida.

Reja:

1. Ijtimoiy pedagogikaning tadqiqot ob'ekti va ijtimoiy pedagogika rivojlanishi tarixidan.
2. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish
3. Ijtimoiylashuv – ijtimoiy-pedagogik jarayon

Ijtimoiy pedagogika predmeti sa'natdan shaxsga ta'sir etadigan g'oyaviy–emotional vositalar kompleksidan keng foydalanish bilan farq qilib turadi. Ijtimoiy pedagogika Ozbekistonda ham, dunyodagi boshqa mamlakatlarda ham ozok va chukur an'analarga ega. Shunga qaramay sovet davrida ijtimoiy pedagogika yutuqlari e'tiborga olinmadi. Bunday muammolarni shaxsga, shamkorlik an'analarga, raxm–shavqatga, milliy an'analarga befarq bulish xolatlari bilan izoxlash mumkin. Bu ijtimoiy tarbiya soshasi mutaxassislari oldida to'rgan vazifalarni murakka'lashtirib yuboradi. Shuning uchun ham ijtimoiy pedagogikani rivojlantirish va mazkur yo'nalishda mutaxassislar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Mana shuning uchun ham ijtimoiy pedagogika yangi soha sifatida faqat ijtimoiy– pedagogik mutaxassislar davlat va jamoat organlari boshqarmalarinigina emas, balki mutaxassislar tayyorlaydigan tizimni, shuningdek ijtimoiy– pedagogik faoliyatining ilmiy–tadqiqot bazasinni ham oz ichiga oladi. Ijtimoiy pedagogika yaqin kelajakda oqituvchi yoki tibbiy xodim singari ommaviy kasbga aylanadi, chunki ayrim olamning ijtimoiy kasalligini oldini olish va ma'naviy –axloqiy og'ichini davolash «ijtimoiy epidemiya»ga qarshi ko'rashga nisbatan ancha osondir.

Ijtimoiy pedagogikani fan sifatidagi xususiyatlarini anglash uchun uning

tadqiqot ob`ekti xususiyatlarini irganmok lozim. Shu sabab fanda tadqiqot ob`ekti va predmeti tushunchasi mavjud. Ijtimoiy pedagogikaning tadqiqot ob`ekti za predmetini tahlil qilishdan avval ijtimoiy pedagogika terminining oziga ahamiyat bermoq kerak. Bu termin ijtimoy va pedagogika sozlaridan tashkil topib ularni ma`nosini ozida jamlayadi. Bu birlik fanda differentsatsiya va integratsiya xodisalari bilan birgalikda namoyon biladi. Yangi bilimlarni osishi ilmiy fikrlarni real hayotga tatbiq etilishi, yangi mualimmlarni yuzaga kelishi jamiyatni ilmga ehtiyojini yuzaga keltirish darajasi fanning differentsnatsiyasi va maxsuslashtirish tendentsiyasi kozatiladi. Chunonchi asosiy fan mustaqil rivojlanuvchi xususiy tarmoqlarga ajratiladi. Shuningdek, bir qator muammolarni hal qilishda tuplam nuqtai nazardan bir ob`ektni o`rganuvchi mustaqil fan birligini ozida namoyon qiluvchi integratsiya xodisa kozatiladi. Masalan: pedagogikani boshqa fanlar bilan aloqasida tadqiqotning mustaqil ob`ektlari alohida kozatiladi: falsafa bilan birgalikda ta`lim falsafa psixologiya bilan oz aro munosabatda psixolo-pedagogika, siyosatshunoslik bilan birlikda. Bunday misollarni Koplab keltirish mumkin. Pedagogikada keyingi vaqtda differentsiya xodisasi etarli darajada kuchaydi.

Pedagogikaning mustaqil fan sifatidagi tarmoqlari maktabgacha pedagogika, maxsus pedagogika, professional pedagogika rivojlanib, takomillashib bormoqda. Ijtimoiy pedagogika shular jumlasidandir.

Ijtimoiy pedagogikaning tadqiqot ob`ekti pedagogika o`rganadigan jarayon va voqelik bolib, u masalani muayyan, oziga xos aspektda ko`radi. Uning oziga xosligi esa «ijtimoiy» degan sizda ifodalangan. Ijtimoiy pedagogikaning ob`ekti insonning ijtimoiylashuv jarayonidir. Xalqning boy merosi, pedagogikasidan, fan, madaniyat, jamiyat yutuqlaridan foydalanib, ijtimoiy pedagogika oz nazariyasini, metodi va texnologiyasini ishlab chiqadi. Ijtimoiy pedagogiki davlat va jamiyat institutlarining ma`naviy ma`rifiy markazlari faoliyati sohasidir, bu erda yangi qadriyatlar san`ati shakllantiruvchi va birlashtirib turuvchi faoliyat jamlanadi.

«Ijtimoiy» tushunchasida odamlarning birga yashashi bilan bogliq

jarayonlar ifodalangan, ammo ularning muloqati va oʻzaro aloqalari turli shakllarda boladi.

Demak, pedagogika osib kelayotgan avlod tarbiyasi va taʼlimi toʻgʻrisidagi fan bolib, ijtimoiy pedagogika esa jamiyat aʼzosi tarbiyalash va unga taʼlim berish toʻgʻrisidagi fandir.

Ijtimoiy pedagogika jarayon va xodsalarni maʼlum spetsifik aspektida organadi. Pedagogik bilimlarning bu yangi tarmogi spetsifikasi «ijtimoiy» sozida namoyon boladi. «umuminsoniy tushuncha insonlar hayotiy faoliyati, ularning oʻzaro muloqat» formalari bilgan narsa-xodisalarpi ozida jamlaydi. Shunday qilib, pedagogika yosh osib kelayotgan avlodni tarbiyalovchi va taʼlim beruvchi fan asoslari ijtimoiy pedagogika taʼlim-tarbiya jarayonida bolaning jamiyat hayotiga kiritishni taʼminlaydigan aspektni tadqiq etadi. Insonni atrofdagi muhit bilan oʻzaro aloqasiga taʼsiri asosida rivojlanishini uning ijtimoiylashtirish jarayoni deb taʼkidlash mumkin. Zero, ijtimoiy norma - madaniyat qadr-qimmatlar egallashi lozim shuningdek bu jamiyatda insonni oʻz qobiliyatlarini realizatsiya qilinish, nazorat qilish ijtimoiy ijtimoiy tajribani egallash (bilimlar kadr-qimmat xulq-atvor qoidolari jarayoni ijtimoiy xodisa deb nomlanadn. Bolani ijtimoiylashtirish murakkab va davomli xodisadir. Bir tomondan shar qanday jamiyat oʻzining rivojlanish etapida maʼlum ijtimoiy, maʼnaviy kadr- qimmat, iz ini titishi, axloqiy qonun-qoidalar, normalar ishlab chiqadi. Jamiyat bir avlod shu jamiyatdagi qonun-qoidalarni egallab uning teng xuquqli aʼzosi sifatida yashab, faoliyat kirsatishni kozda tutadi. Buning uchun jamiyat taʼlim-tarbiya normasi orqali shaxsga taʼsir kursatadi Ikkinchi tomondan, atrofdagi olamda sodir etilayotgan turli xodisalar uning shakllanishga taʼsirini kursatmay qolmaydi. Jamiyat oʻzaro munosabatda bilgan izaro sharakatlanadigan xilma-xil ijtimoiyi institutlarni izida namoyon qiladi. Shular orqali bola tomonidan ijtimoiy normalarni egallash jarayoni amalga oshadi. Bulardan baʼzilari bolani rivojlanishi va ijtimoiy shakllanishiga taʼsir kursatadi, boshqalari esa uning shaxsiy sifatlarini shakllanishiga ijobiy taʼsir kursatadi. Bunday ijtimoiy institutlar qatoriga oila, taʼlim, madaniyat va din

kiradi.

Oz qobiliyatini inson tomonidan jamiyatda ko'plab kuydagi jarayonlarda amalga oshadi;

A) Insonni jamiyat bilan stixiyali izaro munosabatda va uning shayotiy jabshalariga stixiyali ta'lim jarayonida.

B) Insonlarni u yoki bu kategoriyasiga davlat tomonidan pedagogika nimani o'rgatadiq Ijtimoiy pedagogika insonlarning butun egalayotganayotgan davom etayotgan amalga oshiradigan ijtimoiy tarbiyani tadqiq ta'sir kirsatish jarayonida.

V) Inson rivojlanishi, uni tarbiyalash uchun qulay shart—sharoitlar yaratish.

G) Inson oz ini tarbiyalashi va rivojlantirish jarayonida.

Shunday qilib, rivojlanish insonni shakllanish jarayoni, ijtimoiylashtirish-konkret ijtimoiy sharoitlar asosida rivojlantirishdir.

Inson tarbiyasi asosan oilada amalga oshiriladi. Bu xolatda biz oilaviy pedagogika ob'ekti bilgan oilaviy xususiy tarbiyalarida muloxoza yuritamiz.

Tarbiyalash diniy idoralar orkali amalga oshadi. Bunda konfessional tarbiyaga duch kelamiz. Tarbiyalash davlat va jamiyat tomonidan shu maqsadida tashqilotlar orqali yuzaga keladi. Bu ijtimoiy pedagogika tadqiqot ob'ekti bilganiijtimoiytarbiyalashjarayoni xususidafikrlaymiz.

Ijtimoiy tarbiyalashsiyosatshunoslik, ijtimoiy: jarayonining tarkibiy kismi hisoblanadi. Ijtimoiy pedagogika matnda uni ijtimoiylashtirish bilan borish oldida o'rganadi ya'ni, planeta, mamlakat maktablardagi inson tarbiyasiga ijtimoiy omillar ta'sir etishishlab chiqarish tarbiyasida oila, ommaviy axborot vositalar, atrofda odamlar bilan mulokot ornini kurib chiqadi.

Ijtimoiy pedagogikani nima uchun o'rganish lozim:

Ijtimoiy pedagogika - fanning shunday tarkibiki uning vositasida:

Birinchi inson hayotda ma'lum sabablar asos ichida yuzaga kelganxodislar o'rganiladi.

Ikkinchi insonning rivojlanishi uchun qillay sharoitlar yaratishni kozda titadi.

Uchinchidan ta'sir etuvchi xodisalarni oldini oladi.

Ijtimoiy pedagogika o'quv predmeti sifatida ijtimoiy pedagogik faoliyat tasvirini xarakterlaydigan vazifasini amalga oshiradi. Bu vazifani amalga oshirish ijtimoiy pedagogikani o'rganish jarayonida talabalar tomonidan bir qator maqsadlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi: ma'lum doiradagi nazariy bilimlarni egallash va ularni amalda qullash muammoni oldindan kurish va echishga sub'ekt va ijtimoiy jarayonga ko'ra ijtimoiy gumanitik munosabatlarni shakllantirish.

Ijtimoiy pedagogika ijtimoiy tarbiya muammosini o'rganadi. Bu ijtimoiy pedagogika o'quv kursini tuzilishini ozida aks ettiradi.

U ijtimoiylashtirish jarayonini ijtimoiy pedagogik xodisa sifatida o'rganadi. Ijtimoiy pedagogika pedagogikaning mustaqil bir bulagi bolib u kishilar jamoasi sharda aloshida shaxslarga ta'lim tarbiya jarayonidagi ijtimoiy muammolar ularning kelib chiqish sabablari hamda bu muammolarning bartaraf etilishining nazariy va amaliy jihatlarini orgatadi. Ijtimoiy pedagogika fani ijtimoiy shaxsning oziga xos milliylik tomonlarini tarbiya jarayonida orgatibboradi.

Pedagogika va sotsial pedagogika bir-biriga juda bogliq, lekin ularning farqi shundaki, Pedagogika fani ijtimoiy shaxsning faqat ta'lim va tarbiyasi bilanshugullanadi. Ijtimoiy pedagogika esa bola shaxsini va uning bolaligini himoya qiladi.

Ijtimoiy pedagogika fanining maqsadi va vazifasi.

Pedagogik sotsiologiya faning maqsadi jamiyatdagi har bir shaxsning shayotida uchraydigan ijtimoiy muammolarni bartaraf etish va shal qilishdan iborat. Ta'lim va tarbiya masalalari bilan shugullanish, keksalar, qariyalar, kasal va boquvchisiniyuqotganlar, meshribonlik uyida tarbiyalanayotgan bolalar holidan xabar olish.

Shu jumladan foxishabozlik, narkomaniya va qonunbizarlikka qarshi ko'rashish. Bu illatlardan jamiyatni, ayniqsa kelajak avlodni himoya qilish zarur.

Ijtimoiy pedagogika faning vazifasi quyidagi 4 bosqichni o'z ichiga oladi.

1. Bolani va usmirni xaqikatguy qilib tarbiyalash va voyaga etkazish;
2. Shaxsning mustaqil fikrlay olishi, muammoga duch kelganida uni mustaqil ravishda shal qila olishi va oz munosabatini bildirishi;
3. Atrofdagi kishilar bilan erkin va madaniy holda muomala qilishni orgatish;
4. hayotdagi oz oldiga qiygan maqsad va vazifalarini ongli ravishda tushunishga orgatish;

Mustaxkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy pedagogikaning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
2. Ijtimoiy pedagogianing predmeti nimadan iborat?
3. Ijtimoiy pedagogikaning ob`ekti nimadan iborat?
4. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish deganimiz nima?
5. Ijtimoiylashuv – ijtimoiy-pedagogik jarayon deganda nimani tushunasiz?

19 – mavzu: Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat.

Deviant xulq –ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida

Reja:

1. Vasiylik va homiylik.
2. Ijtimoiy pedagogik nuqtai nazardan oila turlari.
3. Ijtimoiy pedagogning oilalar bilan olib boradigan ishlari shakl, metod va vositalari.
4. Yetimlikning kelib chiqishi sabablari.
5. Vasiylik va homiylik tushunchasi.
6. Bola asrab olgan oila bilan olib boriladigan ijtimoiy-pedagogik faoliyat.
7. Me'yoriy va me'yordan og'ish: tushuncha va tavsif. Me'yordan og'ish turlari. Deviatziya turlari.
8. O'smirlarda deviant xulq-atvorning kelib chiqish sabablari

Oila va uning asosiy vazifalari

Jamiyatda oilaning roli o'zining kuchi bo'yicha boshqa hech bir institutlar bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Aynan oilada insonning shaxsi shakllanadi va

rivojlanadi bola jamiyatda qiyinchiliklarsiz moslashib ketishi uchun u ijtimoiy vazifalarini egallaydi. Oila birinchi tarbiyaviy institut sifatida ishtirok etadi, u bilan bog‘liqlikni inson o‘zining butun hayoti davomida xis etadi. Oilada insonning ma‘naviyligiga asos solinadi xulqi qoidalari yuzaga keltiriladi shaxsning ichki dunyosi va individual sifatlari ochib beriladi.

Statistika ko‘rsatishicha, xo‘jalik yuritish bozor siyosatiga o‘tish ijtimoiy institut sifatida oila holatiga ancha yomon og‘ir ta’sir ko‘rsatdi. Demograflar tug‘ilish kamayganini qayd etadilar sotsiologlar asotsial oilalar sonini o‘shirib borishini qayd etadilar va turmush darajasining pasayishini taxmin qiladilar. Hamma davrlarda ham oila o‘zining farzandlarini tarbiyalashda yordam olishga talabni xis etgan. Tarix ko‘rsatishicha, odamlar katta oilalar bilan yashaganlarida oilaviy hayotning zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalari avloddan avlodga tabiiy ravishda va oddiy kundalik o‘tib kelgan.

Zamonaviy industrial jamiyatda avlodlar o‘rtasidagi oilaviy aloqalar buzilmoqda. Shuning uchun, jamiyat oila tashkil etish va bolalarni tarbiyalash haqidagi zarur bilimlarni etkazish bo‘yicha ishlarni o‘z zimmasiga oladi. Hozirgi paytda ota-onalarga mutaxassis psixologlar ijtimoiy ishlar xodimlari ijtimoiy pedagoglar va bolalarni tarbiyalash bo‘yicha boshqa mutaxassislarning yordamlari zarur. Ana shu mutaxassislarning yordamiga faqatgina notinch, yomon oilalar emas, bugungi kunda tinch yaxshi oilalar ham muhtojlar.

Oila haqida bir necha xil tushunchalar mavjud: birinchidan, oila – bu nikoh va (yoki) qonqarindoshchilikka asoslangan kichik ijtimoiy gurux, uning a‘zolari birgalikda yashaydilar va uy ishlarini bajaradilar, bir-biriga nisbatan o‘zaro majburiyatlar bilan birlashganlar. Ikkinchidan, oila – bu ijtimoiy institut bo‘lib, unda odamlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlar barqaror mustahkam shaklda bo‘ladi. Ana shu o‘zaro munosabatlar doirasida odamlarning kundalik hayoti asosiy qismi amalga oshiriladi: jinsiy munosabatlari, farzand ko‘rish, bolalarning boshlang‘ich ijtimoiylashishi, tarbiyalash, ta’lim berish, tibbiy xizmat ko‘rsatish va boshqalar.

Oila-nikoh munosabatlari insoniyatga qadim davrlardan ma‘lum. Neolit davridayoq (15-20 ming yil ilgari) ongli inson paydo bo‘lganda, odamlar jamoasi

mavjud bo'lgandayoq ularning birgalikda xo'jalik yuritishdagi va bola tarbiyalashdagi vazifalari tabiiy jinsiyliги, yoshiga qarab (erkak, ayol) ajratilishiga asoslangan. Tarixda qayd etilgan oilaviy munosabatlarda farqlar bo'lishiga qaramay, hamma oilalarni birlashtiradigan qandaydir umumiylik bor. Bu oilaviy tarzda hayot kechirishdir, bunda insoniyat yashashning yagona imkoniyatini topgan.

Olimlar oilaning turli vazifalarini ko'rsatadilar. Biz birinchi navbatda, bolani tarbiyalash va rivojlantirishga taalluqlilarinigagina to'xtalib o'tamiz.

Reproduktiv vazifasi (productio lot, so'zidan - o'zini qayta ishlab chiqish, ko'payish, avlod ishlab chiqarish) inson zotini davom ettirish zaruriyatini sababini asoslaydi. Oxirgi paytlarda 2-3 odamdan tashkil 25 topgan oilalar soni ortib bormoqda. Bunday oilalarning aytishlaricha bolalar ota-onalarning erkinliklarini cheklaydi: ta'lim olishda, ishda, malakasini oshirishda, o'zining qobiliyatlarini amalga oshirishda. Bola ko'rmaslik afsuski faqatgina mavjud bo'lmay, ular bolaga ega bo'lish yoshidagi er-xotinlar orasida keng tarqalmoqda, bu evropa davlatlari uchun xosdir. Oila kattaligini qisqarishi quyidagi omillar sababli sodir bo'lmoqda: tug'ilishning kamayishi, yosh oilalarning ota-onalaridan ajralib chiqishlari, ajralishlarning o'sib borishi natijasida bir ota yoki onalik oilalar soni ortib bormoqda. Aholining sog'lig'i sifati va mamlakatda sog'liqni saqlash rivojlanish darajasi. Ekspertlarning baholashlari bo'yicha yomon ekologik sharoit, axloqsiz hayot kechirishi, kasalligi yomon ovqatlanish va boshqalar sababli yoshi katta aholining 10-15% sog'lig'i holati sababli bolaga ega bo'lishi mumkin emas.

Iqtisodiy va xo'jalik-turmush vazifalari

Azaldan oilasi har doim jamiyatning xo'jalik boshlang'ich tashkiloti bo'lib kelgan. Ov qilish va don etishtirish, hunarmandchilik va savdo oilada har doim vazifalar taqsimlangan bo'lgani uchun mavjud bo'la olgan. Azaldan ayollar butun uy ishlari bilan mashg'ul bo'lganlar, erkaklar kasb-hunar bilan shug'ullanganlar. Ilmiy texnik revolyusiya asriga kelib odamlar hayoti yumushlarining ko'plari (ovqat tayyorlashq Kir yuvish, uy tozalash, kiyim tikish va boshqalar) qisman maishiy xizmat sohasiga yuklatildi. Iqtisodiy vazifasi oila a'zolari uchun boylik

to'plash bilan bog'liq bo'lgan: kelin uchun sovg'alar, kuyov uchun qalin, avlodlarga qoldiriladigan buyumlar, to'yga, voyaga etish yoshiga sug'o'rta qilish, pul mablag'lari to'plash. Bizning jamiyatimizda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar oilaning mol-mulk to'plash, xususiy mulkka ega bo'lish, turar joyini xususiylashtirish, meros qilib qoldirish va shu kabi masalalardagi iqtisodiy vazifasi yana faollashib bormoqda.

Boshlang'ich ijtimoiylashtirish vazifasi

Oila bolaning shaxsi shakllanishiga faol ta'sir ko'rsatadigan birinchi va asosiy ijtimoiy guruxdir. Oila ijtimoiy mikromuhitdir. Ijtimoiy ta'sir ko'rsatish omillaridan biridir. U bolaning jismoiny, psixik va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Oilaning vazifasi bolani u dunyoga kelgan mamlakat madaniyatiga va bola tabiatiga mos ravishda rivojlanib borishi uchun uni astasekin jamiyatga kiritib borishdan iboratdir.

Insoniyat to'plagan ijtimoiy tajribalariga, u tug'ilib o'sayotgan mamalakat madaniyatiga, uning ma'naviy-axloq qoidalariga, xalq an'analariga bolani o'rgatish – ota-onalarning majburiy vazifasidir.

Tarbiyaviy vazifa

Boshlang'ich ijtimoiylashish jarayonida bolani oilada tarbiyalash muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ota-onalar bolaning birinchi tarbiyachilari bo'lganlar va shunday bo'lib qoladilar. Bolani oilada tarbiyalash murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Oiladagi muhit va sharoit bolaning shaxsi shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ota va ona o'z bolasini ardoqlaydi, erkalaydi, tashvishini qiladi, hayot tashvish va qiyinchiliklaridan asraydi. Ota-onalarning shaxsiy ibratlari – bolaning tarbiyasiga ta'sir ko'rsatish muhim vositasidir. Uning tarbiyaviy ahamiyati bolaning taqlid etishga qiziqishi, havas qilishiga asoslangan. Bilim va tajribalarga ega bo'lmay bola kattalar qilganini takrorlaydi, ularning harakatlariga taqlid qiladi. Ba'zan bolaning oilada olgan tajribasi bolaning atrof dunyoga, odamlarga nisbatan yagona o'lchov belgisi bo'lib qoladi. To'g'ri ba'zi oilalarda ota-onalari bemor bo'lganida, buzuvchi axloqli hayot kechirganlarida, pedagogik madaniyatga ega bo'lmaganlarida va shu kabilarda tarbiya buzilishi mumkin. Albatta, bola shaxsi

tarbiyasiga shunchaki o'zining borligi bilan ta'sir ko'rsatmaydi, balki qulay ma'naviy-psixologik muhiti, uning a'zolari o'rtasidagi sog'lom munosabatlar bilan ta'sir ko'rsatadi.

Rekeatsion (qayta tiklash) va psixoterapevtik vazifalari

Buning mazmuni oila inson o'zini to'la himoyalangan deb xis etadigan, to'la qabul qilingan, uning mavqei, tashqi ko'rinishi, hayotdagi muvaffaqiyatlaridan moddiy ahvolidan qat'iy nazar, oila uni qabul qiladigan boshpana bo'lishidan iboratdir. 26 "Mening uyim – mening qasrim" iborasi sog'lom, tinch oila – dunyodagi hamma notinchliklardan vaqtinchalik bo'lsa ham yashirinishga, dam olib o'z kuchlarini to'plab olishga eng ishonchli va eng yaxshi boshpana degan ma'noni yaxshi ifoda etib beradi. Rafiqasi o'z uyida o'zining hokimining hamma kamsitishlari va jahllariga indamay chidab kelgan an'anaviy modeli endi o'tmishda qolib ketmoqda. Ko'pchilik ayollar ham endi ishga boradilar va uyga charchab, toliqib qaytadilar. Oilaviy sharoitda, yaqinlari bilan munosabatlarda, bolalari bilan bo'lganida kuchlari ancha yaxshi tiklanadi.

Oilaning ijtimoiy mavqei va uning turlari

Oila yaxlit sistemali tashkilotdir. Hozirgi zamonda oila oldida to'rgan muammolardan biri – bu oilaning jamiyatda moslashishidir (lotincha adapto - moslashtiraman), ya'ni oilaning zamonaviy muhitda (jamiyatda) hayot sharoitlariga moslashishi hisoblanadi. Moslashish jarayonining asosiy xarakteristikasi bo'lib, ijtimoiy mavqei ishtirok etadi, ya'ni oilaning jamiyatda moslashish jarayonidagi holati.

Oilaning ijtimoiy mavqeini aniqlash uchun uning bir qator tuzilish – funksional xarakteristikalarini hamda oila a'zolarining individual xususiyatlarini bilish kerak.

Oilaning tuzilish xarakteristikalar

1. Nikohli sheriklarning mavjudligi (to'la, rasman to'la, to'la emas).
2. Oilaning hayotiy sikli bosqichi (yosh, etuk, qari).
3. Nikoh tuzilish tartibi (birinchi, takroriy).
4. Oiladagi avlodlar soni (bitta yoki bir necha avlodlar).

5. Bolalar soni (ko'p bolalik, kam bolalik).

Oila a'zolarining individual xususiyatlari

Ularga ijtimoiy-demografik, fiziologik, psixologik, oila katta a'zolarining patologik odatlari kiradi va bolaning xarakteristiklari kiradi: yoshi, bola yoshiga munosib nutqi rivojlanganligi, jismoniy, psixologik rivojlanish darajasi; uning qiziqishlari va qobiliyatlari; u boradigan ta'lim tashkilotlari, munosabat va o'qitish muvaffaqiyatlari; o'zini to'tishda chetlanishlar, patologik odatlari, nutqiy va psixik buzilishlar mavjudligi.

Oila a'zolarining individual xususiyatlari uning tuzilish va funksional ko'rsatkichlari bilan birgalikda kompleks xarakteristikalarni tashkil etadi – oila mavqeini (lotincha status-holati, vaziyati).

O'smirlik yoshida deviatsiya (me'yordan og'ishlik) holatlari.

Deviatsiya tiplari

O'smirlik davrini o'tish bosqichi deb ataydilar. Bolalar yosh ko'rsatkichlari davrida o'tish bosqichi eng qiyin va murakkab davrdir. Bu davrni yana shu sababli ham o'tish davri deb hisoblaydilarki, bu o'sish bosqichida inson bolalikdan kattalik davriga, bola xarakteridan, etuk inson bo'lib shakllanadigan bir, o'ziga xos jarayonlar davriga o'tiladi.

O'smirlik yoshida o'smirning yaxlit hayoti va faoliyati jiddiy o'zgaradi va uning psixikasi qayta shakllanishiga olib keladi, o'z tengdoshlari bilan o'zaro faoliyatda, munosabatlarining yangi shakllari vujudga keladi. O'smirning jamiyatdagi mavqei, jamoadagi vaziyati, holati almashinadi, unga kattalar yuqoriroq talablar qo'ya boshlaydilar. Bu yosh davrida jinsiy etilish faollashadi, biroq ijtimoiy shakllanishi orqada qoladi. Bu esa jinsiy tarbiyada ijtimoiy-psixologik muammolarni vujudga keltiradi.

O'smirlik yoshida bolada o'z-o'zini anglashga ehtiyoj paydo bo'ladi. "Men kimman?"- savoliga javob berish uni tez-tez bezovta qiladi. Unda o'z-o'ziga qiziqish paydo bo'ladi. U yoki bu faktlarga unda shaxsiy qarash, mulohaza yuritish, o'z bahosini berish kabi xususiyatlar shakllanadi. Bu yoshda vaqtinchalik oila va maktabdan psixologik uzoqlashish holatlari bo'lib turadi. O'smir

shaxsining shakllanishida tengdoshlarining ta'siri kuchayib e'tibor maktab, oilaning ahamiyatiga kamaygandek bo'ladi. Ko'pincha, o'smir haqiqiy rasmiy jamoa va norasmiy guruh bilan muloqot qilishning qay biri afzal ekanligi to'g'risidagi tanlov oldida turadi. O'smir o'zini erkin sezadigan, uni hurmat qiladigan insonlar bo'lgan guruh va muhitni ko'proq xush ko'radi.

Bunday muhit va jamoaga sport seksiyalari va texnikaga oid to'garaklar bo'lishi yoki o'smirlar yig'ilib, muloqot qiladigan, chekadigan va ichadigan va h.k erto'lalar ham bo'lishi mumkin.

Bu yoshda ayrim o'smirlarning kattalar, ayniqsa ota-onalari bilan muammoli vaziyatda bo'ladilar. Ota-onalar ularga yosh bolaga, go'dakka g'amxo'rlik qilgandek, munosabatda bo'lishni davom ettiradilar. O'smir esa bu sharoitdan chiqib ketishga intiladi. SHu sababli kattalar bilan o'zaro munosabatda janjalli vaziyatlar ko'payadi. O'smirda kattalik hissi shakllanadi. Bu yoshda o'smir mustaqil, erkin harakat qiladi, kattalarning "o'rgatish"lariga qarshi e'tiroz paydo bo'ladi. O'smir bu yoshda kumir (havas qiladigan insoni), ya'ni film 39 qahramonlari, kuchli katta yoshdagi inson, ko'rsatuv qahramoni, mashhur sportchi va boshqalarga taqlid qilib: uning tashqi qiyofasi, xulq-atvoriga o'xshashlik uchun harakat qilishi holatlari ko'p uchraydi. Tashqi qiyofa o'smir uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ajoyib soch turmagi, ba'zan ikki yoki uch ziraklar, yirtiq jinsi, jidu yorqin rangdagi kosmetika va boshqa vositalar o'smirda o'zini boshqalardan ajralib turishiga imkon beradi hamda bolalar guruhlarida o'zini tan olishlariga harakat qiladi.

SHu tariqa, o'smirlik yoshida ajralib turadigan xarakter xususiyatlari haqida quyidagilarni aytish mumkin; hissiy noetuklik o'z shaxsiy xulq atvorini etarli darajada nazorat qila olmaslik, o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyati va istaklarini taqqoslay olmasligi, yuqori ta'sirchanligi, o'zini tan olishlariga bo'lgan istaklari va kattalar kabi o'zini to'tish. O'smir – bu etarli darajada etilmagan va etuk aqlga ega bo'lmagan ijtimoiy inson. Bu bosqich bolalik va o'spirinlikning chegarasidir.

Katta deb hisoblanishi uchun etarli darajada rivojlanmagan, biroq shu bilan bir vaqtda atrofdagilar bilan ongli ravishda muloqotga kirisha oladigan hamda o'z

xulq-atvori va harakatlari jamiyat me'yor va qoidalariga javob berishida katta e'tibor talab etadigan bosqich o'smir shaxsidir.

Qonun bu yoshdagi bolalarni voyaga etmagan, biroq o'z xulq-atvori va hatti-harakatlariga axloqiy hamda huquqiy jihatdan mas'uliyatli bo'lishga layoqatli deb hisoblaydi. SHu sababli o'smirlar uchun o'z hatti-harakati va xulq-atvoriga cheklangan huquqiy javobgarlik o'rnatilgan.

Deviatsiya tiplari

Me'yordan og'ish

Jamiyatda qabul qilingan qoida va xulq-atvor me'yorlaridan og'ishgan o'smirlar og'ir tarbiyalilar deb ataladi.

Og'ir tarbiyali o'smir jamiyatda o'rnatilgan qoida va me'yorlarga rioya qilmaydi. Bunday holat ilmda deviyatsiya deyiladi (lotin tilida deviation - og'ishlik). Masalan, fizikada kompas magnit strelkasining og'ishi, biologiyada organizm rivojlanishida og'ishlik uchraydi.

Deviyasiya (og'ishlik) – bir tomondan uni o'rab to'rgan inson va atrof-muhitga xos bo'lgan o'zgaruvchanlik hodisasidir. O'zgaruvchanlik ijtimoiy muhitda inson xulq-atvori bilan bog'liq. Ilgari aytib o'tilgandek, xulq me'yordagidek yoki og'ishgan bo'lishi mumkin.

Me'yoriy xulq O'smirning rivojlanishidagi ehtiyojlari va imkoniyatlari, uning ijtimoiylashuviga to'la javob beruvchi, unga adekvat 8 monand keluvchi mikrosotsium bilan uning o'zaro faoliyatidir.

Agar bolaning atrofidagi muhit o'smirning u yoki bu xususiyatlari, uning xulq-atvoriga doimo (yoki deyarli doim) o'z vaqtida va adekvat (monand) bo'lsa, o'smirda xulq-atvor me'yoriy bo'ladi. Bu fikrdan xulqi og'ishganlikning tavsifi ham kelib chiqadi, biroq bolaning mikrosotsium bilan o'zaro faoliyati sifatida uning rivojlanishini buzuvchi va ijtimoiylashuvda va yuzaga keluvchi xulqi, jamiyatda o'rnatilgan axloqiy hamda huquqiy og'ishganlik ijtimoiy dezadaptatsiyaning (bola uchun ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashishga to'siqlik qiladigan hodisa) ko'rinishlaridan biridir.

Bolalik - o'smirlik dezadaptatsiyada quyidagi patologiyalar o'z tasdig'ini

topgan: Maktab yoshidagi bolalar, maktabga bormaydilar, Yetim-bolalar, ijtimoiy Yetimlar, giyohvandlik va zaharli (toksinli) vositalarni qabul qiluvchi o'smirlar; jinsiy ahloqsiz o'smirlar, huquqbuzarlik faoliyatlariga berilgan o'smirlar.

Deviatsiyaning tarkibiga deviantlik, delinkvent va kriminal xulq-atvorlilar kiradi.

Deviant xulq-atvor-xulqiy og'ishganlikning bir turi bo'lib, o'smirning yoshiga muvofiq bo'lmagan ijtimoiy xulq-atvor me'yor va qoidalarining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan mikrosotsium munosabatlar (oilaviy, maktabdagi) va kichik jinsiy yosh ijtimoiy guruhlar uchun xarakterli bo'ladi. YA'ni xulq-atvorning bu tipini intizomsizlik deb atash mumkin. Deviant xulq-atvor ko'rinishlariga o'smirning namoyishkorlik, agressivlik, o'ziga erk berish, o'qish va mehnat faoliyatidan tizimli og'ishlik, uydin ketib qolish, daydilik, ichkilikbozlikka berilish, alkogolizmga berilish, giyohvandlik va u bilan bog'liq assotsial faoliyatlar, jinsiy xarakterdagi jamiyatga qarshi faoliyatlar, suitsid9 .

Delinkvent xulq-atvori – deviantlikdan farqli ravishda bolalar va o'smirlarning assotsial xulq-atvori bilan xarakterlanadi. Bu xulqiy harakatlarda huquqiy me'yorlarni bola buzib o'tsada, biroq huquqiy, jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. Sababi cheklangan ijtimoiy xavfli yoki bola jinoiy javobgarlikka tortilish yoshiga etmagan hisoblanadi. Delinkvent xulq-atvorda: asosan inson shaxsiga qarshi agressiv-zo'ravonlik xulqi, haqorat, janjalkashlik, o't qo'yish, sadistlik harakatlari ajralib turadi.

Delinkvent (lotin tilidan delinqveng-huquqbuzar)-xulqiy og'ishgan sub'ekt, o'z harakatlarida jinoiy jazolanadigan faoliyatlarni amalga oshiradi.

- arazli xulq-atvor, o'zida mayda o'g'rilik, bosqinchilik, talonchilik, avtotransportni o'g'irlash va boshqalarni amalga oshirib, moddiy manfaat ko'rinishning ilinjida mulkiy tajovuz qilishdan iborat.

- Giyohvand moddalarni tarqatish va sotish.

Kriminal (jinoiy) xulq-atvor (lotin tilidan, criminalis-jinoyatchilik) huquqbuzarlik harakati bo'lib, jinoiy javobgarlik yoshiga etguncha, jinoiy ish ochishda asos bo'lib xizmat qiluvchi va Jinoyat kodeksining belgilangan moddalari

bilan asoslanadigan xulq-atvor.

Nazorat uchun savollar:

1. Oilaning ijtimoiy mavqei va uning turlarini xaqida nimalarni bilasiz?
2. Diviatsiya tiplari deganda nimani tushunasiz?

20 – mavzu: Pedagogik mahorat haqida tushuncha, uning o'qituvchi faoliyatidagi o'rni va ahamiyati

REJA:

1. O'qituvchilik kasbining ijtimoiy-tarixiy rivoji va mazkur kasbning jamiyatda to'tgano'rni.
2. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Pedagogik mahorat-sistemi va uning tashkil etuvchilari.

Pedagogik mahorat haqida tushuncha

«Pedagogik mahorat» bir kategoriya sifatida o'zining ilmiy asoslariga ega. 1987-1997 yillardagi ilmiy yondashuvlar bu favqulodda hodisaga nisbatan quyidagicha xulosa qilishga imkon berdi:

Pedagogik mahorat kasbiy faoliyatdagi individuallikning yorqin ko'rinishi sifatida tushuniladi.

Pedagogik mahorat kategoriyasi kasbiy faoliyat nuqtai nazardan kishining individualligini xarakterlaydi.

Turli muallif asarlarida pedagogik mahoratning yagona, tan olingan ta'rifining yo'qligi uni tadqiqotning jonli jarayoni deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi.

Tushunchalar, fikrlarning turli-tumanligi bu hodisaning murakkabligi va ko'p qirraliligidan dalolat beradi. Barcha ta'riflarda o'rg'u shaxsga beriladi va shu tariqa pedagogik mahoratning sotsial mohiyatini aks ettiradi.

I.A.Zyazyun va N.A.Lebedniklar shaxsning sotsial etukligi va kasbiy mahoratining o'zaro bog'liqligini isbotlab berdilar.

Mahorat talabalar tomonidan ularning sotsial etuklikka erishish darajasiga qarab bosqichma-bosqich egallanadi. Sotsial etuklik komponentlari pedagogik mahorat komponenti bilan quyidagi nisbatda bo'ladi.

Bo'lg'usi pedagogning sotsial etuklik komponentlariga ushbular kiradi:

sotsial o'z-o'zini belgilash - o'zining pedagogik qobiliyatlari va e'tiqodini namoyon qilish;

sotsial faollik – odamlar bilan ishlay olish va boshqalarni tarbiyalash tajribasini takomillashtirish;

sotsial mas'uliyat - o'qituvchining bilimdonligiga aylanadigan bilimlar.

Pedagogik mahorat komponentlari N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin, I.A.Zyazyun, V.I.Zagvyazinskiy, G.I.Xozyainov, T.F.Kuzina, A.I.Myashenko, N.P.Lebednik, T.Noyner, YU.K.Babanskiy, N.V.Kuxarevlarning tadqiqotlarida o'rganilgan. Ular pedagogik mahoratning asosiy yo'nalishlarini muayyan mantiqiy izchillikda belgilab berdilar.

Pedagogik mahorat asoslariga: kasbiy pedagogik bilimlar, insonparvarlikka yo'налganlik, pedagogik texnika, kasbiy pedagogik faoliyatni amalga oshirish tajribasi, pedagog shaxsi taalluqlidir.

Mahoratning shakllanish bosqichlariga: reproduktivlik (boshlang'ich), ijodiylik, ijodiy-novatorlik kiradi.

Pedagogik mahorat darajalari o'qituvchi ish darajasining davomi hisoblanadi: reproduktiv (o'ta past);

moslashuvchan (past);

lokal (chegaralangan)- modellashtirish (o'rtacha qoniqarli).

Bu daraja talabalar bilan bo'ladigan o'quv-tarbiya ishlarining ayrim yo'nalishlarida yuqori sifati bilan xarakterlanadi:

izchil modellashtirish (yuqori). Bu bosqichda, pedagog faoliyatining barcha turlarida yuqori sifatga erishiladi;

izchil modellashtirish (oliy). Bunda, faoliyatning barcha turlarida ijodiy munosabat namoyon bo'ladi, o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish yo'llari izlanadi.

Pedagogik mahorat komponentlari kasbiy faoliyatga kasbiy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan malaka nuqtai nazardagi qarashlarni aks ettiradi.

Tadqiqotchilar malaka deganda xatti-harakatlar tizimini uni amalga oshirish

maqsadi va shart-sharoiti bilan muvofiq ravishda samarali bajarish imkoniyatini tushunadilar.

Pedagogik mahorat komponentlarini hosil qiladigan quyidagi malaka guruhlari farqlanadi:

- loyihalash;
- konstruksiyalash;
- tashkilotchilik;
- muloqot;
- bilish va reflektivlik.

Keyingi yillarda pedagogik mahorat kategoriyasiga nisbatan yangicha qarashlar paydo bo'ldi. Pedagogik mahoratning an'anaviy izohlaridan bir qadar chekinish ham yuz berdi (I.A.Zyazyun, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin).

Pedagog tadqiqotchilarning Sankt-Peterbo'rg maktabi pedagogik mahoratni kishining alohida holati – ya'ni uning kasbiy mashg'uloti keng ma'noda kishilar bilan ishlashning o'ziga xos sohasi bo'lgan pedagogika hisoblanadi, deb tavsiflaydi.

Pedagogik mahoratning asosi pedagogik bilimdonlikdir.

Pedagogik bilimdonlik deganda konkret tarixiy davrda qabul qilingan me'yorlar (normalar), standartlar va talablarga muvofiq pedagogik vazifani bajarishga qobillik va tayyorlik bilan belgilanadigan integral kasbiy-shaxsiy tavsifnoma tushuniladi. Pedagogik bilimdonlik pedagogik sohada mahorat bilan ishlayotgan kishining ta'lim va tarbiya ishida insoniyat to'plagan barcha tajribalardan ratsional foydalanish qobiliyatini ko'zda tutar ekan, demak, u etarli darajada pedagogik faoliyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim bo'ladi.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlikning bosh ko'rsatkichi bu insonga, shaxsga yo'nalganlikdir. Kasbiy-pedagogik bilimdonlik pedagogik voqelikni izchil idrok eta bilish va unda izchil harakat qila olish malakasini qamrab oladi. Bu xislat pedagogik jarayon mantig'ining yaxlitligicha va butun tuzilmasi bilan birgalikda ko'ra olish, pedagogik tizimning rivojlanish qonuniyatlari va yo'nalishlarini

tushunish imkoniyatini ta'minlaydi, maqsadga muvofiq faoliyatni konstruksiyalashni osonlashtiradi.

Bilimdonlik o'qituvchi uchun o'ta muhim bo'lgan uchta holat bilan bog'langan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallashni taqozo etadi:

odamlar bilan o'zaro aloqada bo'lishda, madaniy muloqotda bo'lish;

fani sohasi bo'yicha axborotlarni qabul qila bilish va uni o'qitish mazmuniga moslab qayta ishlash va undan mustaqil tahsil olishda foydalana olish;

o'quv axborotlarini boshqalarga bera olish.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlik asosan to'rtta komponenti bilan xarakterlanadi:

shaxsga, insonga yo'nalganlik;

pedagogik voqelikni izchil idrok etish;

fan sohasiga yo'nalganlik;

pedagogik texnologiyalarni egallash.

Hozirgi ta'lim sharoitida kasbiy-pedagogik bilimdonlik yana uch komponent bilan to'ldiriladi:

bilimdonlik, umuman, o'z faoliyatini jahon pedagogik madaniyati darajasida ishlab chiqilgan tajribalar asosida tashkil etish qobiliyati, unga va vatanimizdagi pedagogikaga integratsiyalasha olish;

o'z safdoshi tajribasi va innovatsion tajribalar bilan o'zaro samarali munosabat o'rnatish qobiliyati;

o'z tajribalarini umumlashtirish va boshqalarga bera olish malakasida namoyon bo'ladi. Pedagogning kasbiy bilimdonligi kreativlik bilan xarakterlanadi.

Kreativlik – bu kasbiy hayot usuli, ko'p qirrali ta'lim jarayoni va tizimining maqsadlari, mazmuni, texnologiyalari sathida yangi pedagogik voqelikni yaratish istagi va malakasidir. Kreativlik o'qituvchiga innovatsion o'zgarishlar oqimiga moslashib olishiga yordam beradi.

Har qanday darajadagi kasbiy bilimdon pedagogik refleksiyaga qodirdir.

Refleksiya – fikrlashning maxsus usuli bo'lib, pedagogik voqelikka, tarixiy-pedagogik tajribaga, muayyan kasbiy mavqening tashuvchisi bo'lgan o'z

shaxsiyatiga qayta nazar tashlashdir.

YUqoridagi kasbiy-pedagogik bilimdonlikni tashkil etuvchi barcha komponentlar murakkab tuzilmani hosil qilib, mutaxassisning «ideal modeli»ni shakllantira boradi va pirovard natijada zich birlashib ketadi hamda o'qituvchi shaxsi faoliyati tavsifini belgilaydi.

Bilimdonlik faqat faoliyat jarayonida va faqat konkret kasb doirasida namoyon bo'ladi va baholanadi.

Pedagogik muhitda o'qituvchi faoliyatini baholashda, odatda, «pedagogik madaniyat» termini qo'llanadi.

Pedagogik madaniyat kasbiy faoliyatning individual mazmuni bilan bog'lanadi. Pedagogik bilimdonlik o'qituvchining yuksak natijalarga erishishini ta'minlaydi. Pedagogik madaniyat faoliyat va munosabatlarga estetik shakl beradi. Pedagogik faoliyat pedagogik madaniyat tushunchasi tahlili omili bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik madaniyat umuman madaniyatning namoyon bo'lishidir.

Madaniyat faoliyat jarayoni va natijasi o'laroq sub'ektning dunyo ob'ektlarini o'zlashtira borishdagi barcha xatti-harakatlarini qamrab oluvchi sotsial hodisani bildiradi. Madaniyat inson yaratgan, shuningdek, qanday vosita va metod bilan yaratgan barcha hodisalarni o'zida birlashtiradi.

Pedagogik madaniyatda, umuman madaniyatda bo'lganidek, predmethosila va texnik-texnologik jihatlar mavjud. Pedagogik madaniyat bir qator tizim hosil qiluvchi unsurlarga ega. Ularga quyidagilar kiradi:

Pedagogik loyihalash madaniyati. U ob'ektiv imkoniyatlar bilan talab va istaklarni o'zaro nisbatlagan holda maqsadni to'g'ri tanlay olish, vazifalarni belgilab olish, ularning echilish bosqichlarini rejalashtirish, zarur qurollarni tanlab olish malakasidir. Loyihalash madaniyatini namoyish qilish bu ijodga, ya'ni favqulodda yangini yaratish, o'rnatilgan me'yorlar va namunalar chegarasidan chiqib keta olish qobiliyati hamdir.

Bilimlilik madaniyati. U pedagogik bilimlarning turli-tumanligi va pedagog tomonidan bu bilimlarni egallashini bildiradi.

Dunyoqarash madaniyati. Uning darajasini aksariyat hollarda pedagog va

o'qituvchining o'zaro munosabatlari jarayoni va natijalari belgilaydi.

Turli namunadagi dunyoqarashning mavjudligi, xususan, stixiyali, muntazam, ilmiy va mistik, irratsional, optimistik va pessimistik, dogmatik va tanqidiy, diniy, ateistik, ratsional va pedagogik faoliyat sub'ektining ham bir necha namunasi borligini taqozo qiladi. Dunyoqarash madaniyati fan, falsafa, din kabi ma'naviy madaniyat unsurlari bilan tanishish chog'ida shakllanadi.

Pedagogik madaniyatning bir unsuri fikrlash madaniyatidir.

Fikrlash madaniyati ham kundalik hayot jarayonida odatdagi vositalar, ham maxsus vositalar (uning tarkibiga formal mantiqni o'rganish ham kiradi) da vujudga keladi.

His etish madaniyati. U insonlar oliy kechinmalarining keng uyg'unligi hosilasi bo'lib, ularsiz pedagogik jarayonda muloqotning bo'lishi mumkin emas.

Baholash madaniyati u yoki bu sabab va hodisalar bo'yicha axloqiy, estetik, siyosiy, huquqiy, diniy yoki falsafiy xarakterdagi malakali hukm chiqarish qobiliyatidir.

Muloqot madaniyati pedagogik madaniyatning eng muhim komponenti bo'lib, u pedagogning o'quvchilar, ota-onalar hamda rahbariyat yoki quyi vazifa egallovchi shaxslar, shuningdek, pedagogik ish doirasidan tashqaridagi barcha insonlar bilan muloqot qilish madaniyatlarini qamrab oladi.

Tashkiliy madaniyat ham pedagogik madaniyat tizimiga kiradi va u o'qitish hamda tarbiya jarayonini pedagogik doiraning turli darajalarida (jamiyatda, o'quv yurtlarida, bolalar guruhlarida) tashkil etish imkoniyatini beradi.

SHunday qilib, pedagogik mahoratning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

har bir o'quvchi uchun dolzarb bo'lgan hayotiy mazmun rivojlanishini, o'quvchining shu rivojlanish kesmasida, harakat qila olishida, uning hayot mazmunining ochilishi va amalga oshishida o'qituvchi qanday bilim bilan unga yordam ko'rsata olishini «ko'ra olish» qobiliyati;

ayrim o'qituvchilar rivojlanish mazmuni va kesmasi integratsiyasi hisoblangan hamda jonli organizm sifatida o'quvchilar (sinf va b.) guruhini uning rivojlanish va mazmun kasb eta borish jarayonida «ko'ra olish» qobiliyati;

sinfning integral mazmuni va integral rivojlanish kesmasini «ko'rish» va idrok etish malakasi; o'zining organizmini yuksak darajada anglash. Sinf, o'quvchi o'z istaklari, motivlari, afzal ko'rishi jihatidan ular uchun zarur bo'lgan haqiqiy axborotlarni ajrata olish malakasi;

shaxsiy xususiyatlar oqibati sifatida vujudga keladigan turli buzilish vaziyatlaridan idrokni chalg'itish;

o'z sezgilarining nozik farqlanish imkoniyatlari vositasida yuqori his bilan boshqarish;

keng boshqaruv repertuari, boshqarishning xilma-xil uslublari, axborotlarni uzatish «qurollari»: ovoz, xatti-harakat, mimika va boshqalarni egallash;

kasbiy usullar va metodlarning keng jamg'armasi; metodologiyani egallash.

Nazorat uchun savollar:

1. Bo'lg'usi pedagogning sotsial etuklik komponentlariga nimalar kiradi?
2. Hozirgi ta'lim sharoitida kasbiy-pedagogik bilimdonlik yana uch komponent bilan to'ldiriladi. Bu qanday komponentlar?

21 – mavzu: Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari

Bugungi kunda olimlar, mudarrislar oldida to'rgan asosiy vazifalardan biri xalqqa, ayniqsa yoshlarga milliy qadriyatlarimizni yaxshiroq tushuntirish, ular ga rioya qilish hurmatlari ruhida tarbiyalashdir.

Ota-bobolarimiz azal-zaldan bizni odobli, mehnatsevar, to'g'riso'z, halol, insofli, diyonatli, yaqinlariga mehr-muhabbatli kishilar qilib tarbiyalashgan.

Xalq udumlarida, undan kelib chiqadigan odobnomada har qanday bolaning yoshligidanoq el-yurt manfaati yo'lida ko'rashuvchi, kishilar baxt-saodatni o'ylovchi, avlodlarning ushalmay qolgan orzu-armonlarini amalga oshiruvchi kishilar bo'lib kamol topishi lozimligi alohida ta'kidlanadi.

Mustaqil respublikamizning oldida to'rgan asosiy vazifalaridan biri-yuqori malakali kadrlar tayyorlashdan iborat. Respublikamizda taraqqiyot va o'zgarishlarga boy hozirgi paytda yoshlarning har tamonlama kamol topishi davr talabi va ehtiyojidir. Maktablarimiz mahnaviy baquvvat, bilimli, o'z mustaqil Vatanimizda faxrlanish tuyg'usiga boy kishilarni tarbiyalashi kerak. Bu esa ta'lim-tarbiya oldidagi murakkab, keng ko'lamli muammolardan biridir. Xalq ta'limi tizimida hal qiluvchi inson –o'qituvchidir. Agar o'qituvchi ijodkor va izlanuvchan bo'lsa, o'quvchi bilim darajasi ham baland bo'ladi.

O'qituvchilarimiz bugungi zamon talablariga mos bilimlar sohibi, yangilangan ta'lim mazmunini egallagan bo'lishlari kerak. Pedagog xodimlar o'zlari ni kasbko'nikmalari vamuallimlik mahoratlarini doimo takomillashtirib borishlari shart»,-deb ta'kidlanadi. «Ta'lim to'g'risidagi» qonunda.

O'qituvchi kasbining nozikligi, mashuliyatiligi va murakkabligi hamda sharafligi ekanligi to'g'risida mulohazalar. Muallimning mahorati, ularga qo'yiladigan talablar, fazilatlariga oid qasharlar, munosabatga kirishish mahorati, muomala madaniyati SHarq mutafakkirlarining asarlarida ifodasini topgan. SHarq mahnaviy-madaniyatining xilma-xil jihatlari, ayniqsa Uyg'onish davrida juda rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan Abu Nasr Farobiy. Al-Xorazmiy, abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida yosh murabbiylarning mahnaviy-axloqiy kamolotida muhim manbaa

bo`lib xizmat qiladi.

Sharqning buyuk allomasi, qomusiy olim Farobiy (873-950) muallimningijtimoiy hayotida to'tgan o`rni va uning xos xususiyatlari to`g`rsida ibratli g`oyalarni ilgari so'rgan.

«O`qituvchi, - deydi Farobiy, aql-farosatga, chiroyli nutqga ega bo`lishi va o`quvchilarga aytmoqchi bo`lgan fikrlarni to`la va aniq ifodalay olishni bilmog`i zarur. SHu bilan birga o`z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo`lishi lozim.

Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo`ladi va baxt cho`q qisiga erishadi», deb ta`kidlaydi. Mutafakkir Farobiy o`qituvchi shaxsiga xos qator fazilatlarga xolisona, odimona, oqilona sharh berish imkoniyatiga erishgan buyuk zoddir. SHuning uchun mazkur sharzlar, ilmiy ilovalar, teran fikrlar, i bratli mulohazalar ham o`z dolzarbligini yo`qotmagan.

Mazkur muammo yuzasidan mulohaza yuritgan atoqli olim Abu Ali ibn Sino (980-1037) ning fikricha. « . . . O`qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo`y va bola tarbiyalash uslublarini axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo`lmog`i lozim. O`qituvchi o`kuvchining butun ichki va tashqi dunyosini o`rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog`i lozim».

Abu Ali ibn Sino mulohazasinga ko`ra tarbiyachi dastlab bolalarni yaxshi ko`rish, hurmat qilishi, ular bilan xushmuomala bo`lishi shart. Agar bola ishni yaxshi bajarsa, uni o`z vaqtida rag`batlantirish, gohida maqtab qo`yish, aksincha bo`lganda esa, unga tanbeh berish kerak.

Lekni dedi Ibn Sino, tanbeh izzat-nafsiga tegadigan bo`lmasligi lozim, o`quvchiga murosasozlik qilish esa bolaning o`zboshimcha bo`lib qolishga olib boradi», - deydi Ibn Sino.

Nasriddin Tusiy o`zining «O`qituvchilarni tarbiyalash to`g`risida» degan asarida shunday deydi: «O`qituvchi munozaralarni olib borishi, rad etib bo`lmaydigan darajada isbot qilishni bilishi, o`z fikrlarining to`g`riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo`lishi lozim . . » O`qituvchi nutqi hech qachon va hech qaerda zaharxandali, qo`pol va qattiq bo`lishi mumkin emas. Dars paytida o`qituvchi o`zini tuta olmasligi ish ini buzishi mumkin.

Yetuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy o`z asarlarida bola dunyoqarashining kamol topishida maktab va muallimning roliga katta baho beradi. Uning fikri ga qarganda, muallim aqlli, adolatli, o`zid barchayuksakfazilatlarni mujassamlashtirgan bo`lishi kerak. o`zini nomunosib to`rtgan odam hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi, degan fikrni bildiradi.

«Ustoz, muallimsiz qolganda zamon, nodonlikdan qora bo`lurdi jahon», - deb xitob qiladi u «Iskandar Xirodnamasida» asarida.

O`zbek adabiyotini dahosi A.Navoiy o`z asarlari va ilmiy qarashlarida o`qituvchilik qobiliyati va uning obro`si, odobi yuzasidan mulohazalar yuritgan.

Alloma ijodiy yondashuvsiz hech bir faoliyatni tasavvur qala olmaydi.

Ana shu boisdan uning asarlarida odob, axloq, ziyraklik, irodaviy kuch, poklik, samimiylidxislatlari asosiy o`rinni egallaydi.

O`qituvchining har jihatdan ibrat va namunaga ega bo`lishlari ta`lim va tarbiya garovi ekanligiga ishora qilgan. O`qituvchining kasb mahoratini tarbiyalashning mohiyatito`g`risidagimulohazalar «Qobusnoma», «Xotomnoma», «Qutadg`u bilig» kabi buyuk asarlarda ham bayon etib berilgan.

CHunki bu asarlarning barchasi odobnomaning xuddi o`zginasi bo`lganligi sababli tarbiyachi-murabbiyning o`ziga xos xislatlarini shakllanishi bosqichlari ifodalab berilgan.

XVIII-XIX asrda davom etgan Turkistondagi jadidlar harakatining asoschilaridan biri, buyuk mahrifatparvar o`qituvchi, mohir tadqiqotchi Abdulla Avloniy ta`lim tizimi, o`qitishni takomillashtirib, o`qituvchilar malakasini oshirish, bo`lg`usi o`qituvchini tayyorlash muammolariga mutlaqo yangicha yondashgan omildir. Uning fikricha ijodiy izlanish, o`qish va o`qitishning yangi shakli, uslub hamda vositalarini qidirish o`qituvchining eng muhim sifatlaridan biridir deb ta`kidlaydi.

Shunday qilib, O`rta Osiyo mutafakkirlari va o`zbek mahrifatparvarlari o`qituvchi kuchli xotiraga, iroda va tafakkuriga aql-zakovatga, chiroyli nutqqa ega bo`lishi, ko`zlagan maqsadni amalga oshirish yo`lida jonbozlik, qathiyatlik ko`rsatish, o`quvchilarning ruhiy dunyosiga to`g`ri yo`l topa olish, ularga tahsir o`tkazish imkoniyati, vijdonlilik, samimiylk, odobli, nazokatli ishchan,

mashul shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishi zarur ekanligini o'z asarlarida ta'kidlab o'tadilar.

O'qituvchi va uning professional sifatlari orasidagi muammolar chet ellik olimlar S.A.Komenskiy, Djon Lokk, I.G.Pestalotstsi, A.Disterverg kabilarning asarlarida o'z ifodasini topdi. Jumladan, ulug' chex olimi, pedagog

Ya.A.Komenskiy o'qituvchining eng muhim xususiyatlari qatoriga bolani sevishi, yuksak axloqi, bilimdonligi, iqtidori, qobiliyati kabilarni kiritib, ularning mohiyatini atroflicha tavsiflab beradi.

Ushbu masalagasalboshqacharoq yondoshgan IG.Pestalotstsi o'qituvchining professional sifatlariga baho berishidan umuman chetlashib, uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli, fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi.

A.Disterverg o'qituvchining ta'limdagi roliga baho berib, u o'z faoliyatini bilishi, uni sevishi, o'quvchilarini yoqtirishi deb uqtiradi, o'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarga qobiliyati, faoliyati uslubi to'g'risida muayyan darajada bilimga ega bo'lish kerakligini ham ta'kidlab o'tadi.

Mutafakkir Djon Lokk o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlari orasiga mo'tadillik, g'ayrat-shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi hislatlarini kiritib, ularning ta'limdagi roli yuzasidan mulohaza yuritadi.

G'arb mutafakkirlari g'oyalarining vorislari sifatida A.I.Gertsen, L.N.Tolstoy, I.G. Cherkishevskiy, K.D.Ushinskiy kabi rus mutafakkirlari mazkur muammolarga o'z mulohazalarini bildirganlar.

A.I.Gertsen mulohazasiga ko`ra, o`qituvchining asosiy xislati – bu uning bolalar bilan munosabatda bo`layotganligi sezishda bolalar ruhiy dunyosini tushuncha olishda, axloqiy qobiliyatining mavjudligida, chunki u shunday istehdodga erisha olmaydi, buni unutmaslik kerak.

O`qituvchi kasbiga oid ilmiy, tajribalarda sinalgan mulohazalar rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta`lim-tarbiya jarayonida o`qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, hech bir ustav yoki programma, hamda sunhiy organizm puxta ishlab chiqarilganiga qaramay, inson shaxsining o`rnini bosa olmaydi deb hisoblaydi. Insonining xarakteri va his-tuyg`ulari, uning o`quvchilar bilan muloqotga kirishish usuli, o`qituvchi qalbi bolalarga yaqinligi kabi axloqiy xislatlarining shaxsiga xos muhim fazilatlar bo`lib hisoblanib, muallimning tarbiyaviy kuchini belgilaydi va ijtimoiy qimmatiga ega bo`lgan, barkamol bolashaxsini tarkib toptiradi. K.D.Ushinskiy ta`kidlashicha, pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi pedagogi-psixologik odob hisoblanadi. Uning fikricha psixologik odob hayotimizning barcha jabhalarida g`oyatda keng qo`llaniladi, shuning uchun usiz odamlar orasida hech qanday muloqot va nu tq qobiliyatining o`zi ham bo`lmagan bo`lar edi, deydi.

Shunday qilib, chet el mutafakkirlari o`z asarlarida o`qituvchining qator muhim fazilatlari mavjud bo`lishini bayon qilganlar. Bularning qatoriga

quyidagilarni kiritish mumkin: o`qituvchining har tomonlama barkamol bo`lishish, o`zining yuksak xislatlari va his tuyg`ulari bilan boshqa kasbdagi kishilardan ajralib turishi, davrlarni o`zlashtirishda orqada qolganlar bilan individual ishlash. o`quvchilar diqqatini o`ziga torta olish sehri, mustaqil ishlash va o`z mahoratini, malakasini oshirish. Pedagogik qobiliyat va odobga ega bo`lishkabilar. SHuni alohida ta`kidlab o`tish joizki, sharq va g`arb mutafakkirlari tomonidan tahlil qilingan ko`pgina o`qituvchi kasbi haqidagi mulohzalari tohozirgi ajdodlar g`oyasini takomillashtirish evaziga ta`limni yuksak bosqichga ko`tarish mumkindir.

Jonajon Vatanimiz o`z mustaqilligini qo`lga kiritganidan buyon siyosiy, ijtimoiy iqtisodiy sohalarda tub buzilishlar bo`layapdi. Jumladan, ta`lim-tarbiya sohasida ham, Davlatimizning «Ta`lim to`g`risida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va boshqa mehyoriy hujjatlar talab va ko`rsatmalari asosida umumta`lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va litseylarda barcha fanlarbo`yicha davlat ta`lim standartlari ishlab chiqildi va amalda qo`llanilayapdi.

O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malaklari reyting tizimi orqali nazorat qilinayapdi, har bir o`qituvchi ixtisosligi qanaqa bo`lishligidan qattiy nazar o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalari talab qilingan standart asosida shakllanishi uchun yangi pedagogik texnologiya elementlarini ta`lim jara yoni uchun loyihalash, yaratish, tanlash va bu jarayonlarda qo`llash ustida

ishlamoqdalar, hamda tanlangan elementlarni amalda qo'llamoqdalar.

Nazorat uchun savollar:

1. Uyg'onish davrida juda rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan ko'plab mutafakkirlarning ijodlari pedagogik tafakkurtaraqqiyotida yosh murabbiylarning ma'naviy-axloqiy kamolotida muhim manbaa bo'lib xizmat qiladi. Ushbu mutafakkirlarni sanab o'ting.
2. Nasriddin Tusiy o'zining «O'qituvchilarni tarbiyalash to'g'risida» degan asarida nimalar haqida yozib o'tgan?

22 – mavzu: Innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning tashkiliy pedagogik asoslari

Reja:

1. Mamlakatimizda innovatsiyalarni joriy etishga ehtiyojlarni tugilishi. Innovatsion jarayonlarning yaratilish bosqichlari.
2. Yangi dasturlar, standartlar, darsliklarning innovatsion xarakteri. Innovatsiyalarni yaratish, toplash, tanlash, kohllash tizimini yaratilishi.
3. Fanda O'qituvchi innovatsion faoliyatining shakllanish bosqichlarini yaratilishi. Pedagogik innovatsiyani tatbiq etish tohzilmasi (sxemasi). "Toplash", "tanlash", "qohllash" tushunchalari.
4. Innovatsion jarayonlarni boshqarish algoritmi.

Jamiyatimizda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan o'zgarishlar kelajakda mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta'lim tizimiga ham bog'liq ekanligini xisobga olish kerak. Shu bilan birga intellektual salohiyatning o'sishi, sifat darajasida rivojlantirish nafaqat ta'lim samaradorligining oshishiga, shu sohadagi tizim takomillashuviga o'z ta'sirini o'tkazibgina qolmay, balki

mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalarini o'sishiga ham sezilarli darajada ta'sir etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'limdagi strategik yo'nalishlardan biri ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyati asosiy omil sifatida belgilab berilayapti.

Ta'lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta'lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo'shilishini taqozo etmoqda, o'zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko'rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o'zlashtirishdan iborat.

Bu holat bugungi kunda o'ta dolzarbligi bilan muhimdir, chunki, ushbu jarayon (innovatsion jarayon) ta'lim muassasalarini yashash sharti (bevosita va ko'chma ma'noda ham), kelajak avlodlar va pedagoglar jamoasining aloqalarini ijtimoiy himoyalash sharti bo'lib ham xizmat qiladi. Hayot ta'lim muassasalari oldiga yangi, mumkin bo'lmagandek tuyo'lgan vazifalarni, ya'ni eskichasiga ishlab turib, aniq yangiliklarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishni oldimizga qo'ymoqda.

Barcha yangiliklarga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondashadigan, o'tmish boyliklarga, tajribalarga e'tiqod ruhida tarbiyalangan, stabillikni yoqtiradigan kekxa avlodni, shuningdek hech qanday o'zgarishlarni xohlamaydigan pedagoglarni ham tushunish mumkin. Bunday holatda "innovatsion jarayonlar orqasidan quvish" bugungi kun hayotimizning ajralmas qismi ekanligini ham tushunish zarur. Xohlaymizmi yoki yo'q bizning ta'lim muassasalari devorining orqasida bozor va bozor munosabatlari jarayoni ketayapti.

Bu jarayon to'g'ridan-to'g'ri bizga teg'ichlidir, chunki ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat tushunchasi ularni raqobat qobiliyati, ta'lim sifati, ijtimoiy buyurtmalar bularning hammasi turmushimizga kirib kelayapti. To'g'rirog'i, bu jarayon biz yashayotgan muhit, hayot tarzi ekanligini har doim xis etib turishimiz kerak.

Bu jarayonga qarshi turish befoyda va havflidir. Biz tanlash imkoniyatiga ega emasmiz va ushbu tezkor jarayon (quvish jarayoni) da ishtirok etishga majburmiz. Mazkur jarayonda eng muhimi aql bilan, foydali tarzda, o'z tashkilotimiz uchun ishtirok etishdan iborat. Ko'pchilik mutaxassislar fikricha, o'zgarishlarga qobiliyat, bugungi kunda rivojlanishning hal qiluvchi omili, u yoki bu ta'lim muassasalarining raqobat qobiliyatini ta'minlovchi asosiy omil deb hisoblaydilar.

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga ta'lim muassasalari rivojlanishida o'ziga xos yangilik bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda. Innovatsiya (in-“lik”, novus-“yangi”) yangilik kiritish, yangilik degan ma'noni anglatadi.

“Innovatsion ta'lim” deganda odatda o'quv jarayoniga yangi (foydali) elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta'lim tizimida innovatsiya o'zgartirish bilan bevosita bog'liq. Bunday o'zgartirishlar ta'lim tizimining:

- maqsadiga, mazmuniga, metod, texnologiyasiga, tashkil etish shakli va boshqaruv tizimiga;
- pedagogik faoliyatdagi o'ziga xoslik va o'quv-bilish jarayonini tashkil etishga;
- ta'lim darajalarini nazorat qilish va baholash tizimiga;
- o'quv-metodik ta'minotiga; tarbiyaviy ishlar tizimiga;
- o'quv reja va o'quv dasturlariga;
- o'quvchi va o'qituvchi faoliyatiga bog'liq.

Yangilik tarixiy aspektda nisbiylik ahamiyat kasb etadi. Yangilik aniq tarixiy xarakterga ega, ya'ni o'z vaqtdan oldin paydo bo'lishi mumkin, o'z vaqtida me'yori bo'lishi yoki eskirishi ham mumkin. Maktab yoki oliy tizimning rivojlanish jarayonida, ehtimol ta'lim tizimi butunicha:

- ✓ absolyut yangiligi (o'xshashi, prototipning yo'qligi);

- ✓ nisbatan yangiligi;
- ✓ o'ziga xos, ixtirochiligi ko'rinishidagilar hisobga olinadi.

Yangilik xillari (tiplar) maktab va oliy tizimda turlicha asoslarga ko'ra guruhlanadi:

Birinchi klassifikatsiya (guruh) yangiliklarni kiritish, maktab va oliy tizimda sodir bo'ladigan pedagogik jarayonga aloqadorligi bilan asoslanadi. Ushbu jarayonni tushunishga tayanib, quyidagi ko'rinishdagi yangilik xillarini ajratish mumkin:

ta'lim maqsadi va mazmuniga;

pedagogik jarayon metodikasi, vazifalari, usullari, texnologiyalarga;

ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari va vositalari;

rahbariyat, pedagog va o'quvchilar faoliyatiga.

Ta'lim tizimiga ikkinchi klassifikatsiya (guruh) yangilikni kiritish masshtabi (hajmi) belgisiga asoslanadi. Bu yerda quyidagi o'zgarishlarni ajratish mumkin:

- bir-birlari bilan bog'liq bo'lmagan lokal va alohida (bir tomonlamalilik);
- kompleks, o'zaro bir-biri bilan bog'liq;
- butun maktab va oliy tizimni qamrab oluvchi, tizimli.

Uchinchi klassifikatsiya (guruh) innovatsion imkoniyatlarga qarab amalga oshiriladi. Bu holatda e'tiborga olinadi:

ta'lim dasturlari, o'quv rejalar, tuzilmalarni takomillashtirish, ixtirochilik, ko'rinishlarni o'zgartirish bilan bog'liq ma'lum va qabul qilinganlarni modifikatsiyalash;

kombinatorlikka (o'zgartirishlar) xos yangilik kiritish;

radikal o'zgartirishlar.

Yangilik kiritishning to'rtinchi klassifikatsiyasi (guruh) oldingilariga nisbatan belgilariga asoslanib, guruhlanadi. Bunday yondashuvda yangilik o'rin almashuvchi, bekor qilinuvchi yoki ochib beruvchilarga qarab belgilanadi. Bu holatda maktab va oliy tizimda yangilanish manbai sifatida:

- mamlakat, region, shahar, tumanning ehtiyoji sifatidagi ijtimoiy buyurtmasi;
- ijtimoiy buyurtmani region va viloyat ahamiyatiga molik qonun va hujjatlarda aks etishi;
- inson to'g'risidagi kompleks fanga erishish, ilg'or pedagogik tajriba;
- xato va kamchiliklarni sinashda rahbar va pedagoglarning intuitsiyasi va ijodkorligi;
- tajrib-sinov ishlari;
- chet el tajribalari.

Mamlakatimizda rivojlanib borayotgan innovatsion siyosat ta'lim oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. 2006 yil iyo'l oyida Sankt-Peterbo'rg shahrida "Sakkizlik guruhi" tomonidan Sammitda qabul qilingan "XXI asrda innovatsion jamiyat uchun ta'lim" to'g'risidagi hujjat g'oyalarini yiriklashtirishni hisobga olishni va muammoning yechimini talab etadi.

Fanni va innovatsiyani kelajakda rivojlantirish strategiyasida "innovatsion insonni" yaratish, ya'ni ishlashidan qat'iy nazar u innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo'lishi kerak. Bugungi kunda zamonaviy innovatsion yaroqlilik yuzaga kelmoqda.

Hozirgi milliy loyihalar saytida "innovatsion ta'lim" iborasi paydo bo'lmoqda va unda aytilishicha innovatsion ta'lim o'qitishni yangi bilimlarni yaratish jarayonida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa bugungi kunda mavjud "Innovatsion ta'lim texnologiyalari" tushunchasi bilan yangi "innovatsion ta'lim" tushunchalarini bir-biridan ajratishni talab etmoqda.

Ta'lim sohasi – mamlakatimizda birinchilardan bo'lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma'lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo'lga qo'yilgan edi. Masalan, 9 A.G.Rivin va V.K.Dyachenko tomonidan o'qitishni jamoaviy o'qitish, D.B.Elkonin, V.V.Davydov, L.V.Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta'lim to'g'risidagi qarashlar o'z vaqtida ma'lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta'lim texnologiyalari: dialektik o'qitish usullari (A.I.Goncharuk, V.L.Zarina), o'qitishning individual yo'nalishli usuli (A.A.Yarulov), “Ekologiya va dialektika” (L.V.Tarasov), evristik o'qitish (A.V.Xutorskoy) dialog madaniyati (V.S.Bibler, S.Yu.Ko'rganov), loyihali o'z-o'zini refleksiya (G.P.Shedrovitskaya) va b.q.larni keltirish mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan texnologiyalar o'qitishda o'zlashtirishni yuqori ko'tarish, o'quv jarayonida qiziqtirishni, o'quv materialini tushunishni yaxshilashni, funksional savodxonlikni shakllantirishni, loyihali savodxonlikni, nazariy tafakkurni, ekologik va iqtisodiy tafakkurni, kommunikativlikni, ijtimoiy faollikni, fuqarolik ongini, o'z-o'zini anglash va boshqa vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan edi.

Hozirda boshqa faoliyat sohalari, jumladan, ishlab chiqarish rivojlanishining innovatsion yo'liga o'tgach, ta'lim sohasi ularga faqat yetakchilarni tayyorlash funksiyasini bajardi. Lekin aslida esa boshqacha ko'rinish ko'zga tashlanadi. Ilgari jamiyat uchun uncha ko'p bo'lmagan va mustaqil shakllangan innovatorlar yetarli edi.

Yuqorida sanab o'tilgan ta'lim texnologiyalari uchun innovatorlar faqat pedagoglar edi va ularning innovatsiyalari o'quvchilarda zaruriy sifatlarni shakllanishiga yo'naltirilgan bo'lib, innovatsion tafakkur va qobiliyatni innovatsion faoliyatiga yo'naltirishga e'tibor qaratilmagan. Bildirilgan fikrlar “innovatsion ta'lim texnologiyalari” va “innovatsion ta'lim” tushunchalarini quyidagi tarzda ajratib, alohida qarab chiqishni talab etadi:

- innovatsion ta'lim texnologiyalari va dasturlari – bu barcha ta'lim texnologiyalari, yaratuvchi va ularni rivojlantiruvchi pedagog innovatsion faoliyatining natijasi hisoblanadi.

- innovatsion ta'lim – bu shunday innovatsion ta'lim texnologiyalari va dasturlariki, unda pedagog innovatsion faoliyati natijasi bo'lib, o'qitilayotganlar innovatsion g'oyalarini yaratuvchisi (generatsiya) xisoblanadi;

- ishlab chiqarishning monoinnovatsionligi (mutaxassislar innovatsiyasi) ta'limning monoinnovatsion - (pedagog innovatsiyasi) emasligiga to'g'ri keladi, uning innovatsiyaligi, pedagog innovatsiyaligi, ularning oqibati, o'qitilayotganlarning innovatsiyasidir.

Bu o'rinda masalaning dolzarbligi mavjud “mono”innovatsion ta'lim texnologiyalarini “bi”-innovatsion xolatigacha rivojlantirishdan iborat. Bular bir qator chet el o'quvchilari misolida ular tomonidan yaratilgan tajribalar, ixtirolar misolida o'z amaliy isboti bilan tasdiqlangan. Bu o'rinda zamonaviy fan yutuqlari asosida kuchli, talantli tafakkur orqali amalga 10 oshirilishini, ya'ni ixtiroli masalalarni hal etish nazariyasi IMEN yo'li bilan hal etish mumkinligi isbotlangan. Bir qator rivojlangan mamlakatlar ilmiy laboratoriyalarida (IMEN) IMENpedagogikaga “bilimlarni ixtiro qilish” deb nomlangan yangi metod yaratildi. IMEN ning integratsiya asoslari eng ko'p tarqalgan barcha innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan birgalikda ishlab chiqildi. Buning qo'shimcha samarasi – turli pedagogik texnologiyalarni amaliy dialektika tilida yozib chiqish imkonini beradi.

Dunyodagiglobalo'zgarishlarjarayoni, mamlakatimizdagiiqtisodiyvaijtimoiy–madaniysohalardagio'zgarishlar, ta'limtizimidatayyorlanayotganmutaxassislargajiddiye'tiborqaratishnitaqozoetadi. Pedagogik ta'lim sohasida 80-90 yillarda kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimi yagona va yaxlit tizim sifatida innovatsion xarakter kasb etib, quyidagi jarayonlarga e'tiborni qaratganini ko'ramiz:

ta'limalohidaligi

(detsentralizatsiya)

ma'lum regionlarda ushbu soha ni mustaqil rivojlantirish va ma'lum mutaxassislarga "buyurtma portfeli" ni shakllantirish imkonini berdi;

oliyo'quv yurtlarini demokratlashtirish,
pedagogik jarayonni tashkilotishning shakli,
vosita va shartlari ni belgilash da mustaqillikni ta'minlovchi imkoniyatni berdi;

umumta'lim muassasalarini tiplari ga muvofiq tarzda pedagog uchun o'zining pedagogik faoliyatini loyihalash va o'quvchilarni rivojlantirish vositasi sifatida o'z o'qitadigan o'quv fanidan foydalanishda erkinlik berish va boshqarada umumta'lim maktablarining ehtiyojini xisobga olish uchun imkoniyatlar berdi;

olinayotgan pedagogik ta'lim mazmuni va darajasini tanlash imkonini o'z ichiga oluvchi individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish ga mo'ljallangan o'quvchining shaxsiy qiziqishlarini qoniqtirish zarurati ni ko'zda tutadi;

uning turli darajadagi imkoniyatlarasosida qisqamuddat ichida professional ta'lim beruvchi mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

Yuqorida aytib o'tilgan jarayonlar ma'lum davrlardakuchlita'sirtilgan bo'lsada, bu o'rinda an'anaviy tarzda kadrlarni tayyorlashganisbatan innovatsion jarayonlarni o'rtasida ma'lum dialektiko'zarobog'liqlik mavjudligini o'tirof etgan holda, an'anaviy va innovatsion ta'limning har birini o'ziga xos jihatlari ga o'tiborni qaratmasda nbo'lmaydi.

An'anaviy pedagogik ta'lim mazmuni va tashkilotish jihatidan aniq o'quv fanini bo'y icha mutaxassis o'qituvchilarni tayyorlashga qaratilgan. Kasbiy-pedagogik tayyorgarlikdagi an'anaviy tizimda, faoliyatli yondashuv asosida o'quv-tarbiyaviy jarayon yotadi va bu jarayonda ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlar sub'ekt-ob'ekt tarzida yo'lga qo'yilgan. Bu yerda sub'ekt-o'qituvchi ma'lum chegaralangan sharoitda bo'lib, uning faoliyatini o'quv reja va o'quv dasturi

boshqaradi va hamda munosabatlar qat'iy belgilab qo'yilgan. Ob'ekt-talaba ma'lum darajadagi bilim hajmi bilan chegaralangan.

An'anaviy ta'lim mazmun-jihatidan o'zaro bog'liq avtonom faoliyat bilan belgilangan: o'qituvchi o'qitish faoliyatida talaba o'quv bilish faoliyati; o'qiyotgan talaba o'qituvchi rejasining ijrochisi va boshqaruv ob'ekti bo'lib faoliyat ko'rsatadi. An'anaviylikdagi o'quv jarayonida o'zaro faoliyat taqlid qilish, imitatsiya, namuna bo'yicha faoliyat ko'rsatish, ijtimoiy va shaxslararo o'zaro ta'sirning bir xildaligi, tashqi nazorat va natijani baholash, bularning barchasi bilish motivlarini qisqartirish, bilish motivlarini kengayishiga imkon bermaydi. 1990-2000 yillarda davomidan nazariy va amaliyotda pedagogika ta'limiga yangi hayondashuvlar ishlab chiqildi. Amaliy jarayonlar "yuqoridan" va "quyidan" boshlandi. "Yuqoridan" harakat oliy ta'limga yangi o'quv rejalarini joriy qilinishi bilan boshlanadi. Yangi o'quv rejalariga ko'ra oliy ta'lim o'quv fanlarini kurslar bo'yicha mustaqil o'qitish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunday "demokratik erkinlik" kafedralar va fakultetlar tomonidan o'zgarishlar bilan qabul qilindi va bu "quyidan" bo'layotgan o'zgarishlar ko'plab "pedagog-novator"lar harakatini yuzaga keltirdi. Innovatsion harakatlarni bir nechta jumladan, tashkiliy, mazmunli, metodik ko'rsatkichlari yuzaga keldi va amaliyotga joriy qilindi. Ushbu xolatlar ko'plab pedagogika va psixologiya kafedralar yig'ilishlarining asosiy masalasi sifatida muhokamaga qo'yildi hamda davlat o'quv rejasi, dasturlari asosida har bir oliy o'quv yurti o'zlarining ishchi o'quv reja va ishchi o'quv dasturlarini ishlab chiqishga kirishildi.

Bu esa joylarda har bir fan o'qitilishining innovatsion texnologiyalarini joriy etish va qo'llash uchun imkoniyatlarni berdi. Mazkur o'zgarishlar respublikadagi barcha oliy o'quv yurtlari o'quv rejalariga pedagogik-psixologik fanlar hajmini 20-25% gacha oshirishiga sababchi bo'ldi.

Nazorat uchun savollar:

1. "Innovatsion ta'lim" deganda odatda o'quv jarayoniga yangi (foydali) elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta'lim tizimida

innovatsiya o'zgartirish bilan bevosita bog'liq. Bunday o'zgartirishlar ta'lim tizimining nimalariga uzviy bog'lanib ketgan?

2. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari" va "innovatsion ta'lim" tushunchalarining farqi nimada?

23 – mavzu: Maktabni innovatsion boshqaruv modeli

Reja:

1. Maktab ichidagi boshqaruv tizimi va tuzilishi.
2. Ichki boshqaruvning maqsadi, mazmuni va vazifalari.
3. Maktab direktori va pedagoglar jamoasi.
4. Direktor va uning o'rinbosarlarining vazifalari.
5. Maktabni pedagogik kadrlar bilan ta'minlash.

Yoshlarimizga jahon ta'lim mezonlariga mos xolda chuqur bilim berish, ularni Vatanga muhabbat, milliy istiqlol g'oyalariga sodiqlik ruxida tarbiyalash masalalari ta'lim sohasining asosiy vazifasidir. Bu esa uz o'rnida ta'lim [boshqaruvi organlari](#), muassasalari, o'quv yurtlari rahbarlaridan [tashkilotchi xamda tadbirkor](#), yuqori bilim va yuksak madaniyat egasi bo'lishini talab etadi.

Yoshlarimizga jahon ta'lim mezonlariga mos xolda chuqur bilim berish, ularni Vatanga muhabbat, milliy istiqlol g'oyalariga sodiqlik ruxida tarbiyalash masalalari ta'lim sohasining asosiy vazifasidir. Bu esa uz o'rnida ta'lim boshqaruvi organlari, muassasalari, o'quv yurtlari rahbarlaridan tashkilotchi xamda tadbirkor, yuqori bilim va yuksak madaniyat egasi bo'lishini talab etadi.

Ma'lumki, aksariyat umumta'lim maktablari rahbarlari xalq ta'limi xodimlari orasida eng ko'p mehnat sarf qilib ishlayotganlar toifasiga kiradi. Shuning bilan birgalikda ular faoliyatlari davomida juda ko'p qiyinchiliklarga duch keladilar.

Bunday ahvolining obyektiv va subyektiv sabablari bor, albatta.

Ma'lumki, aksariyat umumta'lim maktablari rahbarlari xalq ta'limi xodimlari orasida eng ko'p mehnat sarf qilib ishlayotganlar toifasiga kiradi. Shuning bilan birgalikda ular faoliyatlari davomida juda ko'p qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday ahvolining obyektiv va subyektiv sabablari bor, albatta.

Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

- ta'lim boshqaruvining nazariy asoslari to'g'risida sust bilimga ekanliklari;
- ta'lim boshqaruvining nazariy asoslari to'g'risida sust bilimga ekanliklari;
- maktab ichki boshqaruvning samarasizligi;
- maktab boshqaruvida inson omilini hisobga olmaslik;
- qog'ozbozlik va buyruqbozlikka asoslangan [uslubning saqlanayotganligi](#);
- maktab rahbarlari o'rtasidagi ish taqsimotining amalda yaxshi ishlamayotganligi;
- malaka oshirish masalasiga e'tiborsizlik;
- kadrlar qo'nimsizligi;
- vaqtdan unumli foydalanmaslik va hokazo.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ro'hiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ro'hiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib

berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

Tilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo'g'ini* har bir mavzuni

- o'zlashtirish jarayonidagi **joriy tekshirishdir**. Joriy tekshirish ta'lim
- oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida
- elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi.
- Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi o'rgatishdir. Bunday
- tekshirishning shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv
- material mazmuni, murakkabligi, o'quvchilarning yoshi va
- tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik
- sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

“Profilaktikasi” atamasi o'zi noxush oqibatlarni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etish ma'nosini bildiradi.

- “Profilaktikasi” atamasi o'zi noxush oqibatlarni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etish ma'nosini bildiradi.
- Ijtimoiy og'ishlar turli sabab va holatlardan kelib chiqishini inobatga olsak, profilaktik chora-tadbirlarning bir nechta turlarini ajratsa bo'ladi:
- neytrallashtiruvchi,
- o'rnini to'ldiruvchi,
- ijtimoiy og'ishlarga sabab bo'luvchi holatlarni yuzaga kelishidan ogohlantiruvchi,
- bu [holatlarni bartaraf etuvchi](#),
- o'tkaziladigan profilaktika ishlarini nazorat qiluvchi.
- Ijtimoiy pedagogning dezadaptatsiya bo'lgan o'smirlar bilan ishlashining boshqa bir texnologiyasi ularning reabilitatsiyasi hisoblanadi. Reabilitatsiya keng turdagi vazifalar, elementar ko'nikmalardan tortib insonning jamiyatda to'liq integratsiyalashuvigacha bo'lgan masalalarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi sifatida qaralishi mumkin.

- Reabilitatsiya ob'ektlari quyidagilar:
- 1. Ijtimoiy va pedagogik qarovsiz bolalar.

Tavakkal guruhidagi bolalarning eng tarqalgan toifasi bo'lib, ularning qiyin tarbiyalanishi ruhiy pedagogik sabablar bilan izohlanadi. Qarovsizlikning asosiy belgilari deb yetakchilik faoliyatidagi kamchiliklar, xulq-atvorda chetga og'ish, ijtimoiy adaptatsiya qiyinchiliklarini aytsak bo'ladi. Bu bolalar va o'smirlar faoliyatning to'la qonli sub'ekti bo'lmaganliklar uchun ularga asosiy yordamni pedagog, psixolog va ota-onalar ko'rsatishlari mumkin.

- Tavakkal guruhidagi bolalarning eng tarqalgan toifasi bo'lib, ularning qiyin tarbiyalanishi ruhiy pedagogik sabablar bilan izohlanadi. Qarovsizlikning asosiy belgilari deb yetakchilik faoliyatidagi kamchiliklar, xulq-atvorda chetga og'ish, ijtimoiy adaptatsiya qiyinchiliklarini aytsak bo'ladi. Bu bolalar va o'smirlar faoliyatning to'la qonli sub'ekti bo'lmaganliklar uchun ularga asosiy yordamni pedagog, psixolog va ota-onalar ko'rsatishlari mumkin.
- 2. Voyaga yetmagan huquqbuzarlar, [yyetim bolalar](#), xulq-atvorida chetga og'ish bo'lgan o'smirlar.
- Bu toifaga avvlambor ijtimoiy adaptatsiyada, ijtimoiy rollarni egallashda yordam ko'rsatish lozim.
- Reabilitatsiyaning asosiy sub'ekti ijtimoiy pedagog bo'lib, u yuqorida sanab o'tilga funksiyalarni bajara olishi, o'smirlar va bolalarga psixologik yordam ko'rsata olishi lozim.
- 3. Psixosomatik va nerv-psixologik sog'ligi buzilgan va funksional og'ishlarga ega bolalar.
 - a) surunkali somatik kasalliklar,
 - b) funksional buzilishlar,
 - v) asab-ruhiy hastaliklar,
 - g) aqliy qoloqlik,
 - d) nogironlik

O`quvchigabilimlar [tayyorholdaberilmasdan](#), bilimlarnidarsliklardan, internetdan, turliboshqamanbalardanizlash, topish, qaytaishlashorqaliuningbilimolishmalakasishakllantiriladi. Olgan bilimlari orqali ijodiy mushohada yuritish, imkoniyati yaratiladi. O`quvchini darsliklar bilan ishlash, o`qish, o`rganish, [konspekt yozish](#), qo`shimcha [adabiyot](#), spravochniklardan foydalanib mustaqil o`zlashtirish ko`nikmalarini egallashga o`rgatiladi.

O`quvchigabilimlartayyorholdaberilmasdan, bilimlarnidarsliklardan, internetdan, turliboshqamanbalardanizlash, topish, qaytaishlashorqaliuningbilimolishmalakasishakllantiriladi. Olgan bilimlari orqali ijodiy mushohada yuritish, imkoniyati yaratiladi. O`quvchini darsliklar bilan ishlash, o`qish, o`rganish, konspekt yozish, qo`shimcha adabiyot, spravochniklardan foydalanib mustaqil o`zlashtirish ko`nikmalarini egallashga o`rgatiladi.

Darsni interfaol metodlarda tashkil etishning qanday afzalliklari mavjud:

- O`qitish mazmuni yaxshi o`zlashtirishga olib keladi;
- O`z vaqtida o`quvchi-o`qituvchi-o`quvchilar orasida ta'limiy aloqalar o`rnatiladi;
- O`qitish usullari ta'lim jarayonida turli xil ko`rinishlarda kechadi. (yakka, juft, guruh,, katta guruhlar).
- O`quv jarayoni o`quv ehtiyojini qondirish bilan yuqori motivatsiyaga ega bo`ladi.

Baholash deb bilim, ko`nikma va malakalami o`quv dasturida ko`rsatilgan etalon (ko`rstakich, qolip, o`lchagich)lar bilan solishtirishni aytamiz. **Baho** deb baholashning ball shaklida ko`rsatilgan son jihatdan o`lchamiga aytiladi.

“Texnologiya” yunoncha “texnos”-mahorat, san’at va “logos”- fan, ta’limot so’zlaridan tashkil topgan. “Ta’lim texnologiyasi” tushunchasi tushunchasi esa

lug'aviy jihatdan (inglizcha "an educational technology") ta'lim (o'qitish) jarayonini yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etish borasida ma'lumotlar beruvchi fan (yoki ta'limot) ma'nosini anglatadi. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra sub'ektiv xususiyatga ega bo'lib, ya'ni, har bir pedagog ta'lim-tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim.

"Texnologiya" yunoncha "texnos"-mahorat, san'at va "logos"- fan, ta'limot so'zlaridan tashkil topgan. "Ta'lim texnologiyasi" tushunchasi esa lug'aviy jihatdan (inglizcha "an educational technology") ta'lim (o'qitish) jarayonini yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etish borasida ma'lumotlar beruvchi fan (yoki ta'limot) ma'nosini anglatadi. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra sub'ektiv xususiyatga ega bo'lib, ya'ni, har bir pedagog ta'lim-tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim.

Nazorat uchun savollar:

1. Darsni interfaol metodlarda tashkil etishning qanday afzalliklari mavjud?
2. Texnologiya tushunchasi xaqida ma'lumot bering?

24 – mavzu: Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish

REJA:

1. Boshlang'ich sinflarda integratsiya kursi asoslari
2. Boshlang'ich maktablarda o'qitish va tarbiyalash integratsiyasi muammolari.
3. Integratsiya jarayonini o'rganishda buyuk pedagoglarning fikrlari.
4. Boshlang'ich maktabda integrativ ta'lim jarayonining uslubiy jihozlanishi.

Boshlang'ich sinflarda integratsiya kursi asoslari.

Ona tili, o'qish, tabiat, o'qish, tasviriyl san`at, musiqa, matematika, mehnat, jismoniy tarbiya darslari integratsiyasi.

Boshlang'ich sinflarda fanlarni integratsiyalashtirish samaradorligini oshiradi, vaqtdan unumli foydalanishga olib keladi, darsni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi, bo'sh vaqtni to'ldirish uchun zarur bo'lgan ishni bajariladi.

Boshlang'ich ta'limda ona tili, o'qish, tabiat, tasviriyl san`at darslarini integratsiyalashtirish mumkin. Masalan, O'zbekiston mening Vatanim mavzusini o'qish uchun mavzu tushuntiriladi, tabiiyl boyliklari va ularni qadriga etish ko'rib chiqiladi va mavzu asosida rasm ham chiziladi. Bu esa bolani mavzuni yaxshi tushunib olishiga yordam beradi, kengroq va chuqurroq tushunishiga imkon ortadi, uzoq vaqt yodda saqlab qolishiga yordam beradi. Bu esa dars samaradorligini oshiradi.

Ona tili, o'qish, matematika, mehnat darslari integratsiya qilinsa ham yaxshi natijaga erishiladi. Bunda ham o'quvchi darsni yaxshi tushunadi.

Masalan, "Kuz" mavzusini o'qish, mavzu o'qiladi, tushuntiriladi, hosiliyl o'qishga doir masalalar chiqiladi, mehnat darslarida mevalarni yasash mumkin. Shunda esa darsni mukammal o'zlashtirib olishlariga imkon yaratadi.

Masalan; Bog'da o'quvchilar birinchi kuni 35 kg, ikkinchi kuni 45 kg olma terishdi. Hammasi bo'lib necha kg olma terishdi? $35+45=80$ javob: 80 kg.

Bu masala asosida mevalar rasmini chizishlari mumkin. Bola bir darsning o'zida kuz haqida o'rgandi, mevalar haqida bildi va rasm chizdilar, kuz mevalari haqida masala echdilar. Shunday qilib o'quvchi birgina integratsiya darsida juda ko'p ma'lumotlarga ega bo'ldi va uzoq vaqt esda saqlab qoladilar deb o'ylayman. Matematika, jismoniy tarbiya, tabiat, musiqa darslari mujassamlashtirilsa foydadan holi bo'lmaydi. Musiqa eshitish, mavzu yuzasidan misol echish, narsalar yasash

bular hammasi darsni yaxshi chiqishiga olib keladi deb o'ylayman. Fanlarni integratsiya qilib dars o'tilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak.

→ har bir dars muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

→ fanlararo aloqalarga oid tanlangan qo'shimcha material o'tiladigan mavzu bilan bog'lanishi shart.

→ sinf o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llarini aniqlash mumkin.

Darsfaqatta`limiybo`libqolmasdan,
o'quvchilarni insonparvarlik jihatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Mavzu nimazmunidan kelib chiqqan holda, tabiat, jamiyat, inson tafakkuri, taraqqiyot haqidagi ilmiy bilimlar,
o'quv respublikamiz kelajakiga ishonch va e'tiqodni shakillantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Umuman olganda integratsiya darsi bir- biriga mos kelishi (mavzu jihatdan) va puxta reja asosida tuzilgan bo'lishi kerak.

Boshlang'ich maktablarda o'qitish va tarbiyalash integratsiya siyosati muammolarini nazariy va amaliy jihatdan hozirgi zamon nuqtainazardan juda muhim bo'lib, yangi ijtimoiy talablarasosida yanadadolzarblik kasbetadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda.

Hozirgi zamon ilmiy berish sistemasiyuqoridara jadafanasoslarini o'rnatishga, tafakkurni rivojlangan, olamni bir butunlikda anglashga va tasavvut etishga, tevarakat rofdabo'layotgan voqealarni to'g'ri anglashga, ularni mohiyatini anglab oladigan yoshlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan.

Maktablarda o'rgatiladigan fanlarning tarqoqligini maktab bitiruvchisi dabitir ko'rinib

hli (fragmentar) dunyoqarashnikeltiribchiqaradi. Hozirgi zamon ilm-fanida esa iqtisodiy, siyosiy va madaniy fanlari integrasiyasiga moyillik yuqori turadi.

Maktabumumta'limfanlariningtarqoqholdao'rgatilishi, ularnibir-birigauzviybog'liqlikdao'rgatilmasligio'quvchilarbiliminito'labo'lishivabutunborliqnibirbutunholdaanglashlarigato'sqinlikqilib, o'quvchilardaqiyyinlikuyg'otadi.

Olimlarimizning fikricha, integrasiya didaktik prinsiplar qatoriga kiradi va ular orasida yetakchi o'rin egallaydi.

Bundaytushunchata'limtizimidaintegrasiyamasalasini, fanlararouzviylikvabog'liqlikmasalasiniyanabirborko'ribchiqishzaruratiniyuzagakeltiradi.

Ta'limsistemasigaintegrasiyanikiritishmaktabvajamoatchiliko'rtasidato'rganta'limvatarbiyagaoidvazifalarnihaletishdaasosiyvositabo'lishimumkin.

Integrasiyalashtirilgan darslar bolalar dunyoqarashida bir butunlikni, voqealar uzviyligini tushunishini tabiatan anglab yetishga o'rgatadi. Shuni alohida hisobga olish kerakki, maktablardagi boshlang'ich sinflarda darslarning integrasion bog'lanishlari ilmiy jihatdan kam ishlab chiqilgan. Mavjud turli fiklar va qarashlar esa bir-biriga zid va uzviy bo'lmaganligi sababli integrasiya muammosi hamon olishlarimiz o'rtasida bahsli masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'qitishjarayonidaintegrasiyaniqo'llashnazariyasitaraqqiyotiilmiypedagogiktu shunchalarriyoji, asosiyvamuhimahamiyatgaega. Integrasiya differensiya bilan uzviy bog'liqdir. Bu uzviylik o'quvchilarda olayotgan bilimlarini anglashga bo'lgan intilishlari sistemasini barpo qilishlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Integrasiya- bu fanlarning differensial jarayon davomida yaqinlashuvi va bog'liqligidir. Integrasiya jarayoni fanlar orasidagi aloqani yangi, yuqori sifatda bir-biriga bog'lash bosqichi bo'lib, o'zini yuqori ko'rinishda namoyon etadi. Shuni alohida qayt etish kerakki, integrasiya jarayoni asoslari uzoq o'tmishdagi xalq

pedagogikasi va ilmiy pedagogikaga asoslangan. Integrasiya fanlararo bog'liqlikdir. Fanlararo bog'liqlik asoslari tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan.

Integratsiya jarayonini o'rganishda buyuk pedagoglarning fikrlari.

Ulug' didaktik Yan Amos Komenskiy ta'kidlashicha: “Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa, huddi shunday holda o'rganilishi kerak”. Fanlararobog'liqlikg'oyasigakeyinchalikjudako'ppedagoglaryondoshib, unirivojlanishi 4 vaumumlashtirilishigahissaqo'shdilar. D.Lokk g'oyasiga ko'ra: “Ta'lim mazmuning aniqlanishida bir fan boshqa fanlar elementlari va faktlari bilan to'ldirilishi kerak”.

I.V.Pestalossio'ziningdidaktikmaqolasidao'quvdarsliklaridagibog'liqlikmasala sigakengto'xtalibo'tarekan: “Bir-biribilanbog'liqfanlariongigakeltir, ularnitabiatdagiuzviybog'liqlikholatidaekaniniangla” -deydi. Pestalossi bir fanning boshqa bir fandani uzoqlashuvi hatto havfliligini ta'kidlaydi. O'tmishpedagogikasidadidaktikta'siriningruhiy-pedagogikxususiyatihamdapsixologikpedagogikbog'liqlikto'g'risidaK.D.Ushenskiy shundaydeydi:

“Harqandayfantomonidanhabarqilinayotganbilimvag'oyadunyovaxayotgakengnigo hvayorituvchanholatdaberilishilozim”.

Fanlararobog'liqliknazariyasiningishlabchiqishdaK.D.Ushenskiyjudakattata'sirko'rs atdi. Ushbu metodika rivojida X.V.Stoyunin, N.F.Bunakov, V.I.Vodovozov va boshqa pedagoglar samarali ish olib bordilar. Fanlararo aloqa va integrasiyaning maktablarda o'qitish va tarbiyalashdagi ahamiyati juda ko'p pedagog olimlar tomonidan ko'rib chiqiladi.

Birqatorilmiyishlarboshlang'ichmaktablardafanlararovafanlarichidagibog'liqliklarmuammosigabag'ishlanganbo'lib, o'quvqo'llanmalariintegrasiyasiniastasekinyaratib, yo'lgaqo'yishmasalalarigaqaratilganmasalan: T.L.Ramzayev, G.N.Akvilev, N.YA.Vinelkin, G.V.Beltyukovvaboshqalar. Integratsiya jarayoni

o'rganishda I.Boguslovskiyning “Go'dakdan-olamga, olamdango'dakka” maqolasining ahamiyati katta. Unda aytilishicha: Bolalarning atrof-muhitni his qilish, unga o'rganish va maktab ta'limida bu muhitni turli fanlarga sun'iy ravishda bo'linishi turli hil qarama qarshiliklarga sabab bo'ladi. Bunday qarashlar XIX asrning o'rtalaridayoq olimlarimiz tomonidan e'tirof etilgan edi. G'arbiy Yevropaning bir qator mamlakatlarida (ayniqsa Germaniyada) umumlashtirilgan dasturlar tuzila boshlandi. Bu dastur mualliflari o'rgailayotgan hodisalarni mo'ayyan bir o'zak atrofiga jipslashtirishga harakat qiladilar. Ko'pincha bu o'zak atrof muhitni o'rganishdan iborat bo'lib, mehnat jarayoni va madaniyatini ham o'ziga biriktirgan edi.

XIX asr va XX asr boshlarida integrasiya g'oyasi ilg'or g'oyalar qatori qadrlanadi. Nomdor ta'lim islohotchisi Dj.Dyun farzandni quyosh qatori qo'yib, uni pedagogika markazi deb, o'quv dasturlarini takomillashtirishning yangi prinsiplarini ilgari surdi. Bunga “Go'dakdan-olamga, olamdan-go'dakka”, tezisi misol bo'la oladi. Keyinchalik markazlashtirilgan fanlar o'ziga bolaning ongini kengaytiruvchi mavzular paydo bo'ldi. Bola ulg'aygan sari uning dunyoqarashi kengayib, ongida oila maktab tuman shahar mamlakat insoniyat koinot kabi tushunchalar paydo bo'la boshlaydi va ilm darajasi ham o'sib boradi.

XX asr boshlarida pedagogika yo'nalishida bir nechta qiziqarli ishlar bilimlarni integrasiyalash yo'lida olib borildi. Bu yo'nalishda ayniqsa boshlang'ich ta'lim sohasida ilg'or siljishlar ro'y berdi. Masalan: Pedagog-navator N.I.Papov rahbarligida ochilgan “Moskva shahri o'qituvchilari to'garagi” (1910-1915). Samarali ish olib bordi. Bu o'qituvchilar o'zlarining ish dasturlarini ishlab chiqdilar. Unda iloji boricha ko'proq fanlarni birlashtirib, integrasiyalash imkoniyatlarini kengaytirish g'oyasi ilgari surildi. Bu holatda boshlang'ich maktablarda asosiy o'rinlarda ikki fan yo'nalishi turishi ko'zda tutilgan.

1. Tabiatshunoslik.

2. Jamiyatshunoslik

Bu fanlar bolalarda atrof-muhit bilan tanishish, odamlar, jamiyat, tashkilotlar hamda o'zining vazifalari bilan tanishishga yo'l ochib beradi. Gumanitarvatabiiyfanlarbo'lmishtarix, geografiya, tabiatshunosliknibir-biribilan 5 chuqurvakengbog'liqliklariqaytetibo'tiladi. Grammatika va arifmetika fanlari esa boshqa fan materiallari orqali birlashtirilishi ko'zda tutildi. Bu bilan boshlang'ich ta'lim maktablarida o'z ichiga ko'p fanlarni mujassamlashtirgan bita fan – olamshunoslik (dunyoshunoslik) fanini o'qitish g'oyasi o'rtaga tashlanadi. Bu fan ta'limtarbiya yo'nalishida integrasiya yo'lini tugan asosiy fan hisoblanadi. O'quv materiallarini integrasiyalash, fanlararo uzviylikni mustahkamlash va maktab islohati hususida 1915-16 yillarda xalq ta'limi yo'nalishida samarali ishlar olib borilgan. Shu davrda o'quvchilarni atrof-muhit xayoti materiallarini o'zlashtirish va kuzatishagmo'ljallangan “Vatanshunoslik” kursiniqo'llashnazardatutilgan. Bunda tabiat, xayvonot olami, inson kabi tushunchalarni o'z ichiga olgan keng dastur mo'ljallangan. Birlashtiruvchi o'zak sifatida maktab ko'cha qishloq shahar viloyatlar olindi. Lekin integrasiya muammosi o'zining yuqori pedagogik darajasiga 1920 yillarda yetdi. Davlat olimlar kengashi fanlarni asosan uchta bloka ajratdilar. Bu bloklar bilimlar mazmunini yo'naltirishda katta ahamiyatga ega edi. Ular:

1. Jamiyatshunoslk.
2. Mehnatshunoslik.
3. Tabiatshunoslik.

Bundayholatdao'quvdarslariintegrasiyagakirishib, o'zlariningxususiyatlariniyo'qotishadiyokio'rtazvenodaqolibketardi. Lekin o'zining mazmuni va jihatlari bilan umumlashgan mavzu: shahar kolxoz fabrika tushunchalarini o'zlashtirishda qatnashadi. Bunday integrasiya yo'nalishi hamma fanlar uchun bir xil bo'lmadi. 1927 yilgacha tarix, geografiya va adabiyot fanlari jamiyatshunoslik faniga qo'shib yuborilgan edi. Lekin 1930 yillar boshlarida bunday novoshirlik, pedagogik izlanishlarga chek qo'yildi. Maktab tizimi an'anaviy

alohida fanlar ta'limi sistemasiga qaytdi. Albatta, ba'zi ba'zida oldingi kurslar va fanlararo bog'liqliklarga qaytishga chaqiriqlar bo'lib turdi. Tarix o'qituvchisi esa ushbu voqealarga qiziqqanlarga asarni o'qib chiqishni maslahat beradi. Fanlararo integrasiyaning yuqori cho'qqisi deb jamiyatshunoslik darsidagi "Materiya" mavzusini tarix, fizika va Kimyo fanlari o'qituvchilari bilan o'tkazish hisoblanadi. Huddi shunday konyuktor-ideologiya integrasiyasi sanoat ishlab chiqarish korhonalari, qishloq ho'jaligida nazariy bilimni ishlab chiqarishdagi mehnat va texnologik jarayonlarni amalga oshirishda qo'llanadi. 80-yillarning yarmidan maorif tizimida integrasiya masalasiga yondoshuvlar yana rivojlandi. Bunda asosan 4 ta yo'nalishga e'tibor qaratildi. Ularni birlashtirishda mazmun jihatdan integrasiya manbalarini alohida fanlar tashkil etadi. Integrativ manbada hamma fanlar rivojlanayotgan ijod mahsuli sifatida hal qilinishi, texnologik integrasiya asosga umumta'lim jarayoni kompyuterlashtirish yo'nalishiga o'tish, dars jarayonida hamma o'qituvchilar uchun aktiv bo'lgan usulda o'qitish usullarini va sintetik harakterga (Dunyo badiiy madaniyatiga) ega bo'lgan darslarhamda sun'iy ravishda barpo etilgan metopredmetlar (belgi, son, simvol) bo'lishi nazarda tutilgan. Shunday qili bo'quv materiallarini integrasiyalashga bo'lgan intilish butun Dunya va bizning maorif tizimimizda asosiy e'tiborda to'rgan muammolardan biridir.

Hozirgi vaqtda ham integrasiya muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi vaqtda maktablarda integrasiya deganda biz yangi aktiv pedagogik izlanishlarni, pedagogik jamoada ijodiy o'sishni, o'quvchilarga foydali, o'quvchilar ongiga singdirishning qulay usullarini qo'llash mahoratini tushunamiz.

Nazorat uchun savollar:

1. Fanlarni integratsiya qilib dars o'tilganda nimalarga e'tibor berish kerak?
2. Integratsiya jarayonini o'rganishda buyuk pedagoglarning fikrlari

Seminar mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar.

Fan bo'yicha rejalashtirilgan seminar mashg'ulotlar davomida nazariy bilimlar mustahkamlanadi. Seminar mashg'ulotlarda tadbirlar keng qo'llanilayotgan asosiy usullarni o'rgatishga e'tiborni kuchaytirish lozim. Ma'lum sababalarga ko'ra ma'ruzaga kirmagan va murakkab bo'lgan tushunchalarni seminar mashg'ulotlarda ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Seminar mashg'ulotlarni o'tkazishda quyidagi didaktik taomiyllarga amal qilinadi:

- seminar mashg'ulotlarining maqsadini aniq belgilab olish;
- o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyati bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatlariga talabalarda qiziqish uyg'otish;
- talabada natijani mustaqil ravishda qo'lga kiritish imkoniyatni ta'minlash;
- talabani nazariy-metodik jihatdan tayyorlash;
- seminar mashg'ulotlarda nafaqat aniq mavzu bo'yicha bilimlarni yakunlash, balki talabalarni tarbiyalash manbai hamdir.

Seminar mashg'ulotlariga tavsiya etiladigan mavzular:

1. Pedagogikaning umumiy asoslari
2. Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy modeli va uning mohiyati.
4. Zamonaviy maktab o'qituvchisining vazifalari
Pedagogning kasbiy fazilatlari. Pedagogik mahorat. Pedagoglik faoliyatida ijodkorlik. Psixologik -pedagogik bilimlar integratsiyasi. Ta'lim tizimi boshqaruvi.
5. Didaktika – ta'lim nazariyasi sifatida.
6. Ta'lim jarayoni yaxlit tizim sifatida. Ta'lim tamoyillari.
7. Ta'lim metodlari va vositalari.
8. Ta'limni tashkil etish turlari va shakllari.
9. Ta'limni tashhis etish.
10. Tarbiya jarayoni mohiyati va mazmuni.

11. Bolalar tarbiya jamoasi va yagona pedagogik jarayonning asosiy shakli.
12. Tarbiyaning umumiy metodlari.
13. Oilada tarbiya asoslari.
14. Milliy aksiologiya va undan boshlang'ich ta'lim tizimida foydalanish imkoniyatlari.
15. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va o'quvchilarni aqliy tarbiyalash.
16. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxs dunyoqarashini shakllantirishning muhim omili.
17. Fuqarolik tarbiyasining mazmuni va vazifalari.
18. Mehnat va iqtisod tarbiyasining mohiyati, maqsad va vazifalari.
19. Nafosat va ekologik tarbiya haqida tushuncha.
20. Jismoniy tarbiya haqida tushuncha.
21. Maktabni boshqarish va unga rahbarlik qilishning qonun qoidalari
22. Maktab hujjatlarini o'rganish va tahlil qilish
23. Pedagogika tarixi fan sifatida. Eng qadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.
24. VII asrdan XIV asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyoda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar
25. Sharq uyg'onish davrida pedagogik fikrlarning rivojlanishi
26. XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnaxrda tarbiya va maktab
27. XVII asrdan XX asrning birinchi yarmigacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar rivoji
28. Pedagogik mahorat fanining umumiy asoslari.
29. Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari
30. Ijtimoiy pedagogika qarashlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi
31. Oila maxalla bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat.
32. O'zbekistonda innovatsion ohquv maskanlari
33. Muammoli ta'lim metodlarini ohquv jarayonida tadbiq etish

imkoniyatlari

talablar

34. Boshlang'ich maktabda integratsiyalashganda ta'limdan foydalanish

35. Integratsiyalashgandar sturlari. Integratsiyalashgandarlarni tashkilotishning samaradorligi.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

Bakalavr mustaqil ta'limni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;

masofaviy ta'lim.

Bakalavr talabaga mustaqil ta'limning mavzulari beriladi, bu mavzular bo'yicha egallanishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, muddati va topshirish shakli aytiladi. Ko'rsatilgan muddatda nazariy material konspekti, referati ko'riladi, test yoki savol-javob o'tkaziladi.

Mustaqil ishni tashkil etishda unga mo'ljallangan har bir bo'lim bo'yicha adabiyotlar talaba tomonidan o'rganilishi, mustaqil ish uchun mo'ljallangan nazariy va amaliy bilim mavzularini o'zlashtirish, har bir bo'lim bo'yicha berilgan topshiriqlarning mos varianti talaba tomonidan bajarilishi, Powerpoint, Maple dasturlaridan foydalanib, ularni prezentatsiya ko'rinishida tayyorlab topshirishi talab qilinadi. Jarayon o'qituvchi tomonidan uzluksiz nazorat qilinadi.

Tavsiya etilayotgan mustaqil ta'limning mavzulari:

1. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy modeli va uning mohiyati.

2. Pedagogika fanining predmeti, maqsadi, vazifasi, ilmiy tadqiqot metodlari.
3. Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi. tarbiya maqsadi va vazifalari.
4. Didaktika ta'lim nazariyasi sifatida. Ta'lim paradigmalari
5. Ta'lim jarayoni yagona pedagogik tizim sifatida. Ta'lim tamoyillari.
6. Ta'lim metodlari va vositalari. Ta'limni tashhis etish.
7. Ta'limni tashkil etish turlari va shakllari. Dars – ta'limni tashkil etishning asosiy shakli.
8. Tarbiya jarayoning mohiyati, mazmuni, tarbiya tamoyillari va metodlari.
9. O'quvchilar jamoasi -yagona pedagogik jarayonning asosiy shakli.
10. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va o'quvchilarni aqliy tarbiyalash.
11. Fuqarolik tarbiyasi. O'quvchilarning yuksak ma'naviy-ahloqiy tarbiyasi.
12. O'zbekiston respublikasi ta'lim tizimi. (ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillar.
13. Pedagogika tarixi kursiga kirish. eng kadimgi davrlardan VII asrgacha ta'lim - tarbiya va pedagogik fikrlar.
14. Sharq uyg'onish davrida pedagogik fikr taraqqiyoti (Al-Xorazmiy, al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning ta'lim -tarbiyaga oid qarashlari.
15. XIV-XVI asrlarda movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.
16. XIV-XVI asrlarda movarounnahrda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar.
17. XVII-XIX asrning birinchi yarmida tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar.
18. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida ta'lim va pedagogik fikrlar (Anbar otin, Furqat, Saidahmad Siddiqiy, Abdulla Avloniylarning ta'lim-tarbiya taraqqiyotida tutgan o'rni) .
19. Mustaqil O'zbekistonda ta'lim va pedagogik fikr taraqqiyoti.
20. Jahon pedagogika fanining rivojlanish tarixi bayoni. Yan Amos Komenskiyning pedagogik sistemasi.
21. Rus pedagog olimlari va ularning pedagogik g'oyalari. K.D.Ushinskiyning pedagogik nazariyasi va didaktik ta'limoti.

22. Iqtisodiy rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'lim tizimi.
23. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash.
24. Bolalar tarbiya jamoasi – yagona pedagogik jarayonning asosiy shakli.
25. Nafosat tarbiyas. Uning maqsad va vazifalari.
26. Mehnat tarbiyasi. Uning maqsad va vazifalari.
27. Oilada tarbiya asoslari.
28. Pedagogik faoliyatda tarbiya turlari va usularidan foydalanish imkoniyatlari.
29. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik tarbiya berishning maqsad va vazifalari.
30. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga nafosat tarbiyasini berishda pedagogik etika.
31. Maktab hujjatlarini o'rganish va tahlil qilish.
32. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitilish jarayonida sharq mutafakkirlari merosidan foydalanish.(o'qish va odobnoma darslari misolida).
33. Boshlang'ich ta'lim fanlarini o'qitilish jarayonida sharq mutafakkirlari merosidan foydalanish.(atrofimizdagi olam va matematika darslari misolida)
34. A.Navoiyning "Mahbub- ul- qulub" asarining pedagogik tahlili.
35. A.Avloniyning pedagogik qarashlari.
36. Pedagogik masala va vaziyatlarni echishda kasbga oid bilimlardan foydalanish.
37. Pedagogik kasbi haqida sharq va g'arb olimlarining qonuniyatlaridan foydalanish.
38. Pedagogik faoliyatni tashkil etishda muloqatga kirishishini rivojlantirish.
39. O'quv materialini didaktik jihatdan qayta ishlay olishni shakllantirish.
40. Dars jarayonida muammoli vaziyatlardan foydalanishda o'kituvchining mahorati va ijodkorligi.
41. Tarbiya texnologiyalari.
42. Interfaol metodlar va ularning tasnifi.
43. O'qitishni individuallashtirish texnologiyasi.
44. Masofali ta'lim texnologiyalari.

- 45.Video maoruzalar va ularni takil etishga qohyiladigan talablar.
- 46.O'qitishning interfaol modeli.
- 33.Onlayn tizimida O'qitish.
- 34.Ohyinli texnologiyalar
- 35.Fanni ohzlashtirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar.
- 36.Mualliflik texnologiyalari.
- 37.Guruhlarda O'qitish.
- 38.hamkorlikda O'qitish texnologiyasi.
- 39.Keys-stadi usulining ohziga xos hususiyatlari

Adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova, N.X.Raxmankulova “Boshlang’ich ta’limda innovatsiya”. T., TDPU 2007 y.
2. Slastenin V.A. Pedagogika / V.A.Slastenin. –M.: Shkola-Press, 2000.
3. Slastyonin, V. A. Pedagogika/ V. A. Slastyonin. - M.: SHkola-Press, 2000.
4. Tyunnikov, YU. S. Analiz innovatsionnoy deyatelnosti obsheobrazovatel'nogo uchrejdeniya: stsenariy, podxod/ YU. S. Tyunnikov// Standartы i monitoring v obrazovanii. - 2004. - № 5. - s.8.
5. Xabibullin, K. YA. Metody effektivnogo upravleniya/ K. YA. Xabibullin// Obrazovanie v sovremennoy shkole. - 2005. - № 7. - s.3.
6. Xutorskoy, A. V. Lichnostnaya orientatsiya obrazovaniya kak pedagogicheskaya innovatsiya/ A. V. Xutorskoy// SHkolnye tekhnologii. - 2006. - № 1. - s. 3.
7. Xomeriki O.G. Innovatsiya v praktiki obucheniya. Pedagogika. – 1993. №2.
8. Xomeriki O.G., Potashkin M.M., Lorensov S.L. Razvitie shkoly kak innovatsionnoy protsess. –M., 1994
9. Tllashev X.X. Obshe pedagogicheskie i didakticheskie idei uchenykh-entsiklopedistov Blijnee i Srednego Vostoka epoxi srednevekovya.
10. Antologiya pedagogicheskoy mysli uzbekskoy pedagogiki. M., 143 s. 1959 g.
11. Axmedov B.A. Sredneaziatskie posledovateli Beruni (konets XVI-pervaya polovina XVII veka). //Beruni k 1000 leti//. 1986 g.
12. R.A.Mavlonova, O.To‘rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika.Darslik
T.:O‘qituvchi 2008-yil
13. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi
va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil
14. K.Xoshimov, S.Ochilov. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi.O‘quv
qo‘llanma.T.:O‘qituvchi 2010-yil
15. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. T.:
Noshir 2009-yil

Литература:

1. Мавлонова Р.А., Рахманкулова Н.Х. «Инновации в начальном образовании». Т., ТДПУ 2007 г.
2. Сластенин В.А. Педагогика / В.А. Сластенин. –М.: Школа-Пресс, 2000.
3. Сластёнин, В. А. Педагогика / В. А. Сластёнин. - М.: Школа-Пресс, 2000.
4. Тюнников Ю.Ю. С. Анализ инновационной деятельности общеобразовательного учреждения: сценарий, подход / Ю.Ю. С. Тюнников // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2004. - № 5. - с.8.
5. Хабибуллин К.Я. Методы эффективного управления / К.Я. Хабибуллин // Образование в современной школе. - 2005. - № 7. - с.3.
6. Хуторской, А. В. Личностная направленность обучения как педагогическая инновация / А. В. Хуторской // Школьные технологии. - 2006. - № 1. - с. 3.
7. Хомерики О.Г. Инновации в практическом обучении. Педагогика. - 1993.
8. Хомерики О.Г., Поташкин М.М., Лоренсов С.Л. Развитие школы как инновационный процесс. –М., 1994
9. Тллашев Х.Х. Общие педагогические и дидактические идеи ученых-энциклопедистов Ближе и Среднего Востока эпохи средневековья.
10. Антология педагогических примеров узбекской педагогики. М., 143 с. 1959 г.
11. Ахмедов Б.А. Среднеазиатские последователи Беруни (конец XVI - первая половина XVII века). // Беруни к 1000 лет //. 1986 г.
12. Р. А. Мавлонова, О. Тураева, К. М. Холикбердиев. Педагогика. Т.: Учитель 2008
13. Р. А. Мавлонова, Н. Х. Вохидова, Н. Х. Раксмонкулова. Теория педагогики и история. Учебник Т.: Наука и технология. 2010
14. К. Хошимов, С. Очилов. Антология узбекской педагогики Справочник. Т.: Учитель 2010
15. Р. А. Мавлонова, Н. Х. Вохидова, Социальная педагогика. Методическое пособие. Т.: Издатель 2009 г.

Literature:

1. Mavlonova RA, Rakhmankulova N.H "Innovation in primary education." T., TDPU 2007 y.
2. Slastenin V.A. Pedagogy / V.A.Slastenin. –M .: Shkola-Press, 2000.
3. Slastyonin, V. A. Pedagogy / V. A. Slastyonin. - M .: SHkola-Press, 2000.
4. Tyunnikov, YU. S. Analysis of innovation activity of schools. / YU. S. Tyunnikov // Standards and monitoring in education. - 2004. - № 5. - p.8.
5. Khabibullin, K. YA. Methods of effective management / K. YA. Xabibullin // Education in modern school. - 2005. - № 7. - p.3.
6. Khutorskoy, A. V. Personal orientation of education as pedagogical innovation / A. V. Khutorskoy // School technology. - 2006. - № 1. - p. 3.
7. Xomeriki O.G. Innovation in practical training. Pedagogy. - 1993. №2.
8. Khomeriki O.G., Potashkin M.M., Lorensov S.L. Development of schools as an innovative process. –M., 1994
9. Tllashev X.X. General pedagogic and didactic ideas of scientists.
10. Anthology of pedagogical example of Uzbek pedagogy. M., 143 p. 1959 g.
11. Axmedov B.A. Sredneaziatskie posledovateli Beruni (end of the XVI-first half of the XVII century). // Beruni k 1000 leti //. 1986 g.
- 12.R.A.Mavlonova, O.Turayeva, K.M.Kholiqberdiyev. Pedagogy. Textbook T: .Teacher 2008
- 13.R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Theory of pedagogy and history. Textbook T .: Science and technology. 2010
- 14.K.Khoshimov, S.Ochilov. Anthology of Uzbek pedagogy Handbook.T: .Teacher 2010
- 15.R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Social pedagogy. Study guide. T .: Publisher 2009